

WYŻSZA SZKOŁA GOSPODARKI EUROREGIONALNEJ
IM. ALCIDE DE GASPERI W JÓZEFOWIE

SŁUŻBY SPECJALNE W SYSTEMIE BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA

Łukasz Roman
Grzegorz Winogrodzki



Józefów 2016

Służby specjalne w systemie bezpieczeństwa państwa

Łukasz Roman

Grzegorz Winogrodzki

Recenzenci:

dr hab. Andrzej Czupryński

ptk dr hab. Piotr Płonka

ISBN 978-83-62753-75-8

Korekta:

Hanna Madziar

Skład, łamanie:

ARFA SC

Nakład: **100 egzemplarzy**;

Objętość: **XI arkuszy wydawniczych**

Copyright by Wydawnictwo Wyższej Szkoły
Gospodarki Euroregionalnej
im. Alcide De Gasperi
Wszelkie prawa zastrzeżone.

Kopiowanie, przedrukowywanie
i rozpowszechnianie całości
lub fragmentów niniejszej publikacji
bez zgody wydawcy zabronione

Wydawca:

**Wydawnictwo
Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej
im. Alcide De Gasperi w Józefowie**

05-410 Józefów, ul. Sienkiewicza 4

tel./faks: 48 22 789 19 03

www.wsge.edu.pl

e-mail: wydawnictwo@wsge.edu.pl

Projekt okładki, druk i oprawa:

ARFA SC

SŁUŻBY SPECJALNE W SYSTEMIE BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA

**Łukasz Roman
Grzegorz Winogrodzki**

SPIS TREŚCI

WSTĘP	5
Rozdział 1. SŁUŻBY SPECJALNE – ASPEKTY TEORETYCZNE	15
1.1. Pojęcie służby specjalne w badaniach naukowych i prawodawstwie ...	15
1.2. Wywiad i kontrwywiad a służby specjalne	17
1.3. Elementy tradycji historycznej tajnych służb specjalnych	25
1.4. Współczesne rozumienie roli i istoty służb specjalnych	31
Rozdział 2. FUNKCJE SŁUŻB SPECJALNYCH W SYSTEMIE BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA ...	33
2.1. Funkcja informacyjna	38
2.2. Funkcja procesowa	45
2.3. Funkcja ochronno-kontrolna	46
Rozdział 3. POLSKIE SŁUŻBY SPECJALNE DO 1945 ROKU	51
3.1. Zinstytucjonalizowany wywiad	51
3.2. Polski wywiad wojskowy w latach 1914-1939	55
3.3. Polskie służby specjalne podczas II wojny światowej	91
Rozdział 4. ZARZĄD II SZTABU GENERALNEGO WP	97
4.1. Geneza, utworzenie, organizacja i zadania Zarządu II Sztabu Generalnego WP w latach 1951-1990	97
4.2. Kadry i szkolenie	110
4.3. Agenturalny wywiad operacyjny	122
Rozdział 5. TRANSFORMACJA WOJSKA POLSKIEGO JAKO WYNIK TRANSFORMACJI SYSTEMOWEJ	135
5.1. Transformacja systemowa Wojska Polskiego	135
5.2. Transformacja Wojskowej Służby Wewnętrznej i Zarządu II Sztabu Generalnego WP	144
5.3. Powołanie Wojskowych Służb Informacyjnych (WSI)	149
5.4. Procedura sprawdzeń udzielania dostępu do informacji niejawnych ...	156
5.5. Wstępne oficjalne korelacje z North Atlantic Treaty Organization	174
ZAKOŃCZENIE	183
BIBLIOGRAFIA	189
WYKAZ WAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW UŻYWANYCH W TEKŚCIE	200
WYKAZ SCHEMATÓW	204
WYKAZ TABEL	204
ANEKSY	205

WSTĘP

Praca konspiracyjna służb specjalnych, w tym wywiadów, stała się tematem licznych powieści i filmów sensacyjnych. Zarówno siatki, jak i afery szpiegowskie, przygody agentów i superagentów usiłujących wykraść lub w inny sposób pozyskać tajemnice innych państw, prawdziwe, czy też wymyślone według uznania autorów książek oraz scenarzystów filmów o tematyce szpiegowskiej, cieszą się dużym zainteresowaniem szerokiej publiczności. Pomimo nadmiaru literatury sensacyjnej, aktualny stan wiedzy historycznej na temat działalności i walki wywiadów jest bardzo ubogi. Należy zaznaczyć, iż archiwa służb specjalnych większości państw udostępniane są badaczom niechętnie i zazwyczaj z dużym opóźnieniem. W archiwach dyplomatycznych i wojskowych odnaleźć można wprawdzie wiele opracowań i ekspertyz na temat sytuacji gospodarczej, politycznej i militarnej innych, zwłaszcza sąsiednich państw, ale przede wszystkim brak w nich danych z zakresu zdobywania informacji przez służby specjalne i wywiady. Dlatego też działania owych służb pozostają długo tajemnicami, nigdy do końca niewyjaśnionymi, bywają też przedmiotem spekulacji i gier dziennikarskich oraz łowców sensacji. W efekcie wielu spraw zakulisowych, dotyczących historii najnowszej, ostatecznie nie wyjaśniono, a opublikowane dotąd prace poświęcone historii wywiadów

zawierają wiele rozbieżności, przeinaczeń i nieдомówień. Funkcjonowanie wielu państw jest uzależnione w dużej mierze od sprawnego działania służb specjalnych, których działalność związana jest ściśle z bezpieczeństwem każdego państwa i jednocześnie utożsamiana z niejawną sferą aktywności ludzkiej.

Służby specjalne to nazwa instytucji, która prowadzi działania o charakterze niejawnym, tj. operacyjno-rozpoznawczym. Należy zaznaczyć, iż tym mianem określa się wywiad i kontrwywiad, których termin nie jest definiowany w literaturze przedmiotu. Termin ten charakteryzuje się tym, iż ustawodawstwa większości państw unikają nie tylko ścisłego definiowania, lecz nawet używania pojęcia „służby specjalne”. Pojęcie to, aczkolwiek ugruntowane mocno w języku potocznym, jak również używane w doktrynach i terminologii fachowej, nie występuje zaś w języku prawnym, czy w sformułowaniach aktów normatywnych.

Głównym celem służb specjalnych jest pozyskiwanie i ochrona informacji kluczowych dla zapewnienia zewnętrznego i wewnętrznego bezpieczeństwa państwa. W państwach demokratycznych działania służb specjalnych wymykają się czasami spod kontroli organów nadzorczych. Prowadzą one także działania poza swoim krajem, łamiąc nieraz prawo obcego (innego) państwa. Służby specjalne reżimów totalitarnych i państw niedemokratycznych stosują czasami techniki niedozwolone przez prawo ich państwa macierzystego, m.in.: szantaż, przekupstwo, nielegalny handel bronią i narkotykami oraz skrytobójstwo.

Geneza polskiego wywiadu wojskowego sięga początków państwowości. Można nawet stwierdzić, iż jest równie długa, jak dzieje Polski. Pokazują one, że znaczenie polityczne i niepodległość w dużej mierze oparte były na silnej armii. Jej dowódcy (a nawet przywódcy państw), by podejmować kluczowe decyzje, starali się zapewnić sobie dostęp do odpowiednich informacji, które można było uzyskać jedynie w drodze działań wywiadowczych. Technika zdobywania tych informacji rozwijała się przez wieki, jednakże podstawowy cel pozostał niezmienny. Można określić go następująco: wiedzieć wcześniej i wiedzieć jak najwięcej przed podjęciem istotnych decyzji, a w razie możliwości podjąć próbę zapewnienia wpływu na decyzje lub działania podejmowane na wybranym obszarze swego zainteresowania.

W latach 1939-1945 w środowiskach związanych z polskim rządem w Londynie pojawiło się szereg koncepcji programowych odnośnie przyszłości państwa polskiego po zakończeniu wojny. Były one po części kontynuacją prac z okresu międzywojennego, wiele jednak z nich zawierało nowe, niekiedy wielce oryginalne pomysły dotyczące sposobu, w jaki powinno być politycznie zorganizowane społeczeństwo w warunkach pokojowych.

Jednak po zakończeniu działań wojennych Polska, decyzją wielkiej trójki, znalazła się (mimo narodowego sprzeciwu) w strefie wpływów radzieckich. W planach Stalina odgrywała ona bardzo ważną rolę, a początki jej uzależniania należy upatrywać jeszcze w latach wojny. Uzależnienie to dokonywało się ona w trzech płaszczyznach: państwowej, instytucjonalnej i personalnej. Jako punkt wyjściowy przy analizie planów radzieckich należy przyjąć memorandum Iwana Majskiego, opracowane w ramach Komisji Traktatów Pokojowych i Powojennego Ładu. Stwierdzono w nim m.in., że *Celem ZSSR jest stworzenie niezależnej i żywotnej Polski, jednak nie jesteśmy zainteresowani w narodzeniu dużej nadmiernie silnej Polski*. Z dywagacji I. Majskiego jasno wynika, że Polsce należy narzucić nowy ustrój – najlepiej socjalizm¹. Praktycznie już od 1943 r. większość decyzji w sprawie Polski zapadało w Moskwie, chociaż nie zawsze samodzielnie podejmował je J. Stalin. Często wypracowywano je w pionach policji (NKWD – NKGB), partyjnym, wojskowym i spraw zagranicznych². W tej sytuacji odrodzone Wojsko Polskie tworzone w warunkach uzależnienia od wschodniego sąsiada, tym bardziej, że najwyższe stanowiska w WP zajmowali oficerowie sowieccy.

Jednym z podstawowych problemów badawczych w niniejszej monografii było znalezienie wzorca odniesienia polskości wojskowych służb specjalnych i określenie, czy w historii miały miejsce stricte narodowe – polskie służby specjalne, czy też zawsze były to wrogie służby specjalne. Oczywiście uwzględniając zobowiązania i ograniczenia sojusznicze. Najbardziej patriotyczny wydaje się być okres międzywojenny. Nacechowany

1 Z. Kazimierski, *Polski przemysł zbrojeniowy w latach 1945-1955*, Warszawa 2005, s. 77-78.

2 A. Skrzypek, *Mechanizmy uzależniania, stosunki polsko-radzieckie 1944-1957*, Pułtusk 2002, s. 78.

był on pragnieniem polskości oraz troską o przyszłe dobro i bezpieczeństwo państwa polskiego³.

Wiedza nabyta w wyniku służby w różnych armiach zaborczych przez załóżki przyszłej kadry wojskowych służb specjalnych WP stała się sumą wiedzy wojskowej tych państw. Uzyskanie powyższego obrazu miało być wzorcem (punktem) odniesienia do późniejszego uplasowania polskich wojskowych służb specjalnych w latach 1945-1994, czy jako Polacy straciliśmy tożsamość polskich wojskowych służb specjalnych, czy też nie.

Pozornie wydawać by się mogło, że datą graniczną monografii powinien być rok 1989, bowiem w roku tym przestał istnieć Zarząd II Sztabu Generalnego i Wojskowa Służba Wewnętrzna. Wydaje się jednak, iż rok 1994 będzie bardziej odpowiedni. Do tego roku bowiem dokonywała się przemiana wojskowych służb specjalnych państwa rządzącego przez partię komunistyczną w służby typowe dla państwa demokracji parlamentarnej. Zakończył się wtedy proces transformacji WP z armii państwa niedemokra-

3 *Współczesne zdefiniowanie pojęcia bezpieczeństwo wewnętrzne oprócz dużej nieprecyzyjności i niejednołitości, ma też tę wadę, że nie ma charakteru uniwersalnego* [patrz: P. Majer, *Bezpieczeństwo wewnętrzne Polski w rozwoju dziejowym od X wieku do końca Polski Ludowej*, Szczytno 2012, s. 12.] – *Odnosi się, bowiem do państwa na pewnym poziomie rozwoju cywilizacyjnego, które dysponuje rozbudowanym aparatem administracyjnym oraz różnego rodzaju służbami, przyjęło na siebie liczne powinności, w tym związane z reagowaniem w wypadku pojawienia się klęsk żywiołowych, katastrof naturalnych czy awarii technicznych. Tak zorganizowane państwa istnieją od niedawna. Wcześniej ich obowiązki były skromniejsze, co wynikało m.in. z odmiennej doktryny, relacji społecznych nierespektujących zasad równości, a także znacznie niższego zaawansowania techniczno-cywilizacyjnego. Podobne stanowisko wyraża Bronisław Sitek, który kreśląc uwagi o problemach bezpieczeństwa antycznego Rzymu, poprzedził je następującą refleksją: Czy można zatem przenieść współczesne wyobrażenia o bezpieczeństwie do tamtego świata? Chodzi zwłaszcza o rodzaje tych zagrożeń oraz samo poczucie bezpieczeństwa. Wydaje się, że jest niemożliwe proste przeniesienie współczesnych koncepcji i wyobrażeń o bezpieczeństwie. Inne były bowiem potrzeby* [Patrz: B. Sitek, *Problemy bezpieczeństwa antycznego Rzymu* [w:] *Bezpieczeństwo dużych i średnich aglomeracji z perspektywy europejskiej*, red. M. Lisiński, B. Sitek, Józefów 2011, s. 319]. *Inną wadą współczesnego ujęcia bezpieczeństwa wewnętrznego jest pomijanie bądź marginalizowanie kwestii natury społecznej, w tym związanych z tak elementarną potrzebą, jak bezpieczeństwo egzystencji. Tymczasem bezpieczeństwo wewnętrzne państw było wielokrotnie destabilizowane nie z powodów politycznych, lecz także w odruchu sprzeciwu wobec trudnych warunków życia zagrażających egzystencji. Tę współzależność dostrzegano już w starożytnym Rzymie, gdzie bezpieczeństwo wewnętrzne wiązano z przysłowiowym zapewnieniem obywatelom chleba i igrzysk.*

tycznego, będącą zbrojnym ramieniem partii rządzącej, w armię państwa demokratycznego z cywilnym kierownictwem, dla której najwyższym zwierzchnikiem stał się Prezydent RP. W służbach specjalnych⁴ zakończono proces weryfikacji i tworzenia w ich miejsce nowych, Wojskowych Służb Informacyjnych. Systematycznie zmieniał się również kierunek zainteresowań operacyjnych z zachodniego na nowe w innych rejonach świata, a dawni przeciwnicy stawali się sojusznikami. Władze państwowe zintensyfikowały starania o przyjęcie Polski do Paktu Północnoatlantyckiego. W tym też roku, w zasadniczy sposób zmieniło się również nastawienie do tego problemu głównych państw świata. W czasie wizyty w Białym Domu Andrzej Olechowski uzyskał zapewnienie, że Rosja nie skorzysta z prawa weta dotyczącego przyjęcia Polski do NATO. A Bill Clinton podczas wizyty w Warszawie zadeklarował, że państwa sojuszu nie wahają się już, czy przyjąć Polskę razem z innymi krajami do NATO, ale kiedy przyjąć. W tym samym też roku Kongres USA przyjął tzw. poprawkę Browna, która dała upoważnienie prezydentowi USA do rozszerzenia współpracy wojskowej NATO o Węgry, Polskę, Słowację i Czechy. Niebagatelną rolę odegrał również fakt, iż w roku tym przypadał jubileusz pięćdziesięciolecia istnienia w Polsce po II wojnie światowej wojskowych służb specjalnych.

Podstawową bazę źródłową monografii stanowią archiwalia zgromadzone w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie (głównie zespoły Gabinetu Ministra Obrony Narodowej i Oddziału II Sztabu Generalnego WP) oraz w Biurze Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN. W tym miejscu warto zaznaczyć, że ze względu na prace inwestycyjne dostęp do zbiorów CBW jest utrudniony. Zbiór wojskowych akt dotyczących służb specjalnych przekazano do IPN. Obecnie przechowywane są one w warszawskiej siedzibie Instytutu. Nie zostały one jeszcze jednak w sposób należyty opracowane, opisane i skatalogowane. Utrudnia to w znaczny sposób kwerendy i prowadzenie systematycznych badań. Bardzo często wiele dokumentów jest niedostępnych ze względu na pra-

4 W monografii bardzo często używane jest określenie „wojskowe służby specjalne”, w treści których mieszczą się polskie służby rozpoznawcze z okresu II wojny światowej, Informacja Wojskowa, II Zarząd Sztabu Generalnego, Wojskowa Służba Wewnętrzna i Wojskowe Służby Informacyjne.

ce różnych komisji instytutowych. Paradoksalnie, można je odnaleźć na stronach Internetu.

Celem monografii, poza przybliżeniem aspektów teoretycznych oraz wybranych, najistotniejszych funkcji służb specjalnych w systemie bezpieczeństwa państwa, jest również próba identyfikacji przyczyn rozmaitych błędów, niepowodzeń i zagrożeń, ich ocena, analiza i ewolucja niezbędna do tworzenia bardziej skutecznego i efektywnego modelu funkcjonowania polskich wojskowych służb specjalnych oraz ukazanie, że po 1956 roku priorytetem dla wojskowych służb specjalnych w PRL była służba narodowi, bez względu na układy polityczne czy też sojusznicze.

W polskiej literaturze przedmiotu przyjęło się szerokie podejście do traktowania zakresu podmiotowego i przedmiotowego działań wywiadu, sytuujące go wśród innych służb specjalnych państwa. Za służby specjalne w najszerszym ujęciu uznaje się wyspecjalizowane instytucje państwowe działające w sposób tajny i pracujące na rzecz bezpieczeństwa państwa. W takim znaczeniu służbami specjalnymi są zarówno wywiady – cywilny oraz wojskowy, jak też ich siostrzane organizacje przeznaczone do zwalczania obcych wywiadów na swoim terytorium, czyli kontrwywiad⁵.

Jak zaznacza W. Gasparski, *Tylko bowiem od spotkania się dwu aktualnych tendencji: zarządzania przez wiedzę – od czego zależy jego wymiar sprawnościowy – i zarządzania przez wartości – od czego zależy jego wymiar etyczny – zależy czy i kiedy polskie społeczeństwo stanie się społeczeństwem wiedzy*⁶.

Monografia składa się ze wstępu oraz pięciu rozdziałów zwieńczonych zakończeniem.

Rozdział pierwszy „Służby specjalne – aspekty teoretyczne” składa się z czterech podrozdziałów i skupia na teoretycznych kwestiach, dotyczących służb specjalnych, przede wszystkim na ich pojmowaniu, usytuowaniu ich działań w systemie organów państwa, ze szczególnym uwzględnieniem sfery ich zadań oraz zrozumieniu ich roli w państwie. Ponadto została tu przedstawiona geneza służb specjalnych, która sięga niemalże czasów starożytnych – początków powstawania państw. Analiza przeszłości warunkuje możliwość

5 Z. Siemiątkowski, *Wywiad a władza, Wywiad cywilny w systemie sprawowania władzy politycznej PRL*, Warszawa 2009, s. 29-31.

6 W. Gasparski, *Decyzje i etyka w lobbingu i biznesie*, Warszawa 2003, s. 170.

wyodrębnienia elementów tradycji, która jest modelowana na wszystkich etapach związków tajnych służb specjalnych z państwem. W dalszej części przybliżone zostały aspekty teoretyczne oraz rola, istota, znaczenie i miejsce wywiadu i kontrwywiadu, a także wzajemne relacje pomiędzy wywiadem, kontrwywiadem a służbami specjalnymi. Ten rozdział podsumowują elementy tradycji historycznej tajnych służb specjalnych, ze szczególnym uwzględnieniem znaczącej roli tajnych służb specjalnych w strukturach państwowych, w różnych kręgach cywilizacyjnych, praktycznie od czasów starożytnych, na współczesnym rozumieniu roli i istoty służb specjalnych kończąc.

Rozdział drugi *Funkcje służb specjalnych w systemie bezpieczeństwa państwa* składa się z trzech podrozdziałów i przedstawia wybrane, najważniejsze zdaniem autorów funkcje, czynności, zadania i działalności służb specjalnych w systemie bezpieczeństwa państwa, ze szczególnym uwzględnieniem funkcji informacyjnej, procesowej, ochronno-kontrolnej, czynności operacyjno-rozpoznawczych. Zaprezentowane w tym rozdziale funkcje służb specjalnych dają się wyodrębnić i charakteryzować poprzez wskazanie ich związków z innymi organami i instytucjami bezpieczeństwa oraz uwzględniając specyfikę zadań w relacji do celów w całym systemie bezpieczeństwa państwa.

Rozdział trzeci *Polskie służby specjalne do 1945 roku* zawiera trzy podrozdziały:

Podrozdział 3.1. *Zinstytucjonalizowany wywiad* jest krótkim wprowadzeniem, nawiązaniem do pojęcia instytucji wojskowych służb specjalnych. Podrozdział 3.2 *Polski wywiad wojskowy w okresie od 1914 do 1939 r.* jest ogólnym chronologiczno-rzeczowym przedstawieniem zagadnień dotyczących: polskiego wywiadu wojskowego w czasie zaborów w latach 1795-1914, polskiego wywiadu wojskowego w okresie I wojny światowej (1914-1918), wywiadu wojskowego w okresie odbudowy Polski (1918-1921). Ponadto zostały tu przedstawione pierwsze wielkie sukcesy radiowywiadu Polski niepodległej. W dalszej części przybliżono zagadnienia dotyczące służb specjalnych II Rzeczypospolitej Polskiej z pierwszą kompleksową regulacją, dotyczącą ochrony ważnych tajemnic. Ten rozdział kończy problematyka zawarta w kolejnym podrozdziale *Polskie służby specjalne podczas II Wojny Światowej*. Podrozdział ten przybliży m.in. kilka największych sukcesów polskiego wywiadu.

Poruszone zagadnienia mają dać punkt odniesienia, wzorca polskości wojskowych służb specjalnych, mającego posłużyć jako odniesienie do badanego okresu w następnych rozdziałach.

Rozdział czwarty *Zarząd II Sztabu Generalnego WP* składa się z czterech podrozdziałów. Koncentruje się on na rodowodzie oraz warunkach mających wpływ na jego rozwój. Przybliży zakres zadań wykonywanych podczas funkcjonowania wymienionej instytucji, jak również przeprowadzone zmiany. W rozdziale tym podjęto także próbę przedstawienia postępowania z wybranymi i zaufanymi ludźmi, którzy przeszli specjalne szkolenia gwarantujące lojalność, przy czym wykazano, iż w czasach komunistycznych służby sowieckie miały decydujący wpływ na politykę kadrową w Zarządzie II SG, w WSW i w całym LWP. Rozdział 4 przybliży tę tajną komórkę wywiadowczą, powstałą w lipcu 1967 roku jako jedną z rodzajów wojskowego rozpoznania operacyjnego Sił Zbrojnych PRL oraz omawia działalność komisji, ustalenia przyczyn, okoliczności i skutków zniszczenia materiałów archiwalnych, ocenia stan przestrzegania prawa w Szefostwie WSW w obszarze postępowania z archiwaliami i ustaleniami nieprawidłowości w tym względzie.

Rozdział piąty *Transformacja Wojska Polskiego jako wynik transformacji systemowej* składa się z pięciu podrozdziałów. Przybliży się w nim instytucję wojska dysponującą określonym aparatem i znaczną siłą, mogącą nie tylko ograniczyć procesy przemian, ale wręcz je wyhamować, bo armia to wielka zbiorowość ludzi, powiązanych instytucjonalnie, o strukturze hierarchicznej, posiadających wspólne wartości i wspólną specyfikę. Ponadto rozdział ten przybliży nowe zadania, jakie stanęły przed resortem obrony narodowej oraz przedstawia m.in. dane po połączeniu WSW z Zarządem II Sztabu Generalnego WP, koncentruje się na problematyce zlikwidowanych Wojskowych Służb Wewnętrznych i nowo powołanych Wojskowych Służb Informacyjnych (WSI). W dalszej części rozdziału poruszone zostały: procedura sprawdzeń udzielania dostępu do informacji niejawnych, procedura wydania poświadczenia bezpieczeństwa przemysłowego, techniczne aspekty bezpieczeństwa ochrony informacji niejawnych, polskie służby specjalne w prasie 1990-1994 – statystyczna i problemowa charakterystyka zjawiska, pierwsze oficjalne kontakty z NATO.

Rezultat monografii to model historycznej topografii polskich wojskowych służb specjalnych oparty o analizy, mogące posłużyć do zobrazowania rzeczywistego życia polskiego społeczeństwa w okresie odbudowy Polski od 1918 do 1994 roku.

Autorzy pragną serdecznie podziękować Recenzentom – prof. Andrzejowi Czupryńskiemu oraz płk. prof. Piotrowi Płonce za wnikliwą lekturę, cenne uwagi i sugestie, dzięki którym publikowane treści nabrały ostatecznego kształtu w niniejszej monografii.

Rozdział 1

SŁUŻBY SPECJALNE - ASPEKTY TEORETYCZNE

Mianem służb specjalnych określa się służby cywilne i wojskowe, organizujące i prowadzące działania wywiadowcze i kontrwywiadowcze. Najbardziej adekwatne jest określenie, że służby specjalne to usytuowane w strukturze aparatu państwowego, samodzielnie organizacyjnie lub wchodzące w skład innej jednostki państwowej instytucje uprawnione do prowadzenia działań o charakterze tajnym, z wykorzystaniem metod operacyjnych, naruszających prawa i wolności osobiste. Służby specjalne są związane z państwem, jego funkcjami i wykonywaniem władzy.

1.1. Pojęcie służby specjalne w badaniach naukowych i prawodawstwie

Przedstawienie istoty niejawnych działań, podejmowanych przez organy państwa, wymaga scharakteryzowania pojęcia służby specjalne. Nie jest ono równoznaczne z wywiadem i kontrwywiadem, aczkolwiek dość powszechnie mianem tym określane. Normatywy prawa powszechnie obo-

wiążące w Polsce nie przedstawiają definicji służb specjalnych w taki sposób, aby można było zidentyfikować je z podkreśleniem ich charakteru działalności. Analizowanego terminu służby specjalne nie odnosi się jednak do wszystkich tego typu służb, a tylko do tych, które tradycyjnie wykonują zadania wywiadowcze i kontrwywiadowcze. W ten sposób uwidacznia się kluczowa specyfika działań wywiadu i kontrwywiadu. Problem ujęcia definicyjnego służb specjalnych można traktować jako prawnie określone uprawnienia do podejmowania działań operacyjno-rozpoznawczych – i tutaj, w tym ujęciu zacierają się różnice pomiędzy owym „specjalnym” charakterem służb wywiadu i kontrwywiadu a służbami policyjnymi.

Można stwierdzić, że problem społecznego pojmowania tego typu działalności nakłada się na wyżej wymienioną niejednoznaczność postrzegania służb specjalnych. W tym aspekcie, społeczne traktowanie istoty służb specjalnych nie nawiązuje do prawnej identyfikacji tego typu działalności.

Nawiązując tę uwagę do polskich realiów demokracji konstytucyjnej, można wskazać z jednej strony na opinie o działalności służb specjalnych (upowszechnianie np. przez media), z drugiej zaś – na mity i przekonania dotyczące omawianej działalności bądź jej skutków. Brak udokumentowanej wiedzy o funkcjonowaniu wywiadu czy kontrwywiadu, zastępują często upowszechniane w środkach masowego przekazu spekulacje i domniemanie. Brak polityki informacyjnej rządu w wymienionym zakresie nie stymuluje tworzenia wizerunku, który służyłby wzmocnieniu zaufania obywateli do organów i instytucji podejmujących działania w sferze bezpieczeństwa. Wymienione, negatywne z punktu widzenia państwa zjawiska, potęgują obiektywnie zachodzące i rejestrowane społecznie pozaprawne działania służb specjalnych, ukierunkowane na maksymalizację wpływu na sprawowanie władzy publicznej, a przynajmniej dające się tak zinterpretować. Rola służb jest zatem postrzegana jako znacząca, ale nie jest ona ani powszechnie akceptowana w społeczeństwie, ani też doceniana przez znaczącą część establishmentu politycznego⁷.

Równorzędnie do tych negatywnych aspektów, zachodzi jednak proces sytuowania służb specjalnych w systemie bezpieczeństwa państwa

7 S. Zalewski, *Służby specjalne w państwie demokratycznym*, Warszawa 2002, s. 12.

w warunkach cywilnej i demokratycznej kontroli. Przede wszystkim należy tutaj podkreślić obecność w aktach prawa powszechnie obowiązującego norm, które regulują omawianą sferę organów działalności państwa, określając ich zadania i funkcje, tworząc także mechanizmy cywilnej kontroli.

W demokratycznych państwach uwidoczniiony był fakt obejmowania działalności tajnych służb normami prawa, aczkolwiek warto podkreślić, iż nie ma on zbyt długiej tradycji. Przyjmowane przez systemy prawne poszczególnych państw rozwiązania są przedmiotem wnikliwej i systematycznej analizy i badań, których wyniki pozwalają wnioskować o jednym ze standardów demokracji, który można zidentyfikować jako gwarancja praw i swobód obywatelskich w relacji do działań organów państwa.

Usytuowanie działań służb specjalnych w systemie organów państwa, ze szczególnym uwzględnieniem sfery ich zadań, pozwala na pełniejsze scharakteryzowanie analizowanego pojęcia. Zrozumienie roli służb specjalnych w państwie wymaga jednak odniesień wykraczających poza doświadczenia współczesnej demokracji. Geneza służb specjalnych sięga czasów starożytnych – początków powstawania państw. Analiza przeszłości warunkuje możliwość wyodrębnienia elementów tradycji, która jest kształtowana na wszystkich poziomach związków tajnych służb specjalnych z państwem. Ważną sferą analizy jest również podkreślenie obszaru aktualnych wyzwań dla bezpieczeństwa narodów i państw. Funkcjonujące w sferze bezpieczeństwa państwowe instytucje i organy powinny dostosowywać swoją działalność do zmieniających się warunków otoczenia. Warunki te są wyznaczane przez liczne zagrożenia o różnorodnej formie i charakterze. W tych analizowanych obszarach – w prawnych aspektów funkcjonowania, tradycji oraz współczesnej roli – można doszukiwać się odpowiedzi na pytanie, czym w istocie są służby specjalne oraz gdzie jest ich miejsce w państwach demokratycznych?

1.2. Wywiad i kontrwywiad a służby specjalne

W warunkach polskich, jednostki wykonujące zadania wywiadu i kontrwywiadu identyfikuje się zazwyczaj z pojęciem służby specjalne, aczkolwiek termin ten nie jest jednoznacznie definiowany w literaturze przedmiotu. W publikacjach dostępnych w niektórych krajach Europy Środkowej i Wschodniej zawarte jest przedstawienie treści pojęcia służby

specjalne w kategoriach wywiadu i kontrwywiadu⁸. Niekiedy nadaje mu się takie znaczenie w krajach Europy Zachodniej i w Stanach Zjednoczonych⁹. W literaturze przedmiotu podkreśla się jako cechę charakterystyczną, że ustawodawstwa w przypadku wielu państw unikają zarówno ścisłego definiowania, jak również używania pojęcia „służby specjalne”. Jakkolwiek pojęcie to zakorzenione jest mocno w języku potocznym, a nawet używane w doktrynie i terminologii fachowej, nie występuje jednak w języku prawnym, to znaczy w sformułowaniach aktów normatywnych¹⁰. Podstawowe rozumienie tego terminu nie jest zatem identyczne w międzynarodowym obiegu informacji oraz prawodawstwie. Często natomiast można spotkać jego określenia: tajne służby, tajne organizacje itd., które oddają sens terminu służby specjalne, używanego jako kontrwywiad i wywiad.

W dostępnej literaturze wywiad określa się mianem jako „jeden ze sposobów działalności, polegającej na zbieraniu i opracowywaniu przez wyspecjalizowane służby wiadomości o innych państwach w celu wykorzystania ich w interesie własnego państwa”¹¹. Jest to także „jeden ze sposobów rozpoznania strategicznego, polegający na zbieraniu za granicą wiadomości o danym kraju; organizacja, instytucja zbierające te informacje; rzadziej służba śledcza na terytorium własnego kraju”¹². W innym ujęciu wywiad to „organizacja wyspecjalizowana w celu wykorzystania w sferze politycznej, ekonomicznej i militarnej na użytek własnego państwa”¹³. Do prowadzenia dalszych analiz, a zarazem przydatna do określenia istoty służb specjalnych wydaje się definicja wywiadu, która określa tym mianem służby specjalne, zazwyczaj państwowe organy, których zadaniem jest nielegalne zdobywanie niedostępnych innymi sposobami informacji o po-

8 Przykładem może być „Biała księga rosyjskich służb specjalnych” wydana w Moskwie w 1996 roku.

9 Powszechnie operuje się pojęciami „wywiadu” i „kontrwywiadu” lub „tajne służby” i „służby bezpieczeństwa”.

10 Z. Galicki, *Status prawny służb specjalnych w wybranych państwach zachodnich*, BKiS UOP, Warszawa 1996, s. 3.

11 S. Hoc, *Zagadnienia odpowiedzialności karnej za szpiegostwo*, ASW, Warszawa 1985, s. 36.

12 Słownik języka polskiego, red. S. Skorupka, H. Auderska, Z. Lempicka, Warszawa 1989.

13 S. Hoc, *Zagadnienia odpowiedzialności...*, op. cit., s. 36.

litycznych, gospodarczych, wojskowych i innych działaniach kraju będącego przedmiotem zainteresowania”¹⁴.

Z przedstawionych definicji można wygenerować dwie istotne sfery działalności wywiadu. Pierwszą jest pozyskiwanie informacji, zaś drugą ich opracowywanie w celu wykorzystania przez kierownictwo państwa. Warto również podkreślić, iż ta druga sfera działalności zakłada oddziaływanie (choćby pośredni) wywiadu na decyzje polityczne w państwie.

Wywiad jest określany jako służba specjalna zajmująca się pozyskiwaniem informacji (często niejawnych) oraz ich przetwarzaniem, przechowywaniem, analizą tych informacji i przekazywaniem ich rządowi.

Służba wywiadowcza poza zadaniami o charakterze informacyjnym realizuje także zadania o charakterze sprawczym. Taka instytucja poza granicami państwa wykonuje politykę rządu. Politykę zagraniczną rządu może wykonywać w sposób legalny, nielegalny, a także poprzez dyplomację. Czyni to wpływając (także w sposób brutalny) na osoby mające wpływ na działalność, która jest ważna ze względu na interes i rację stanu.

W skali państwa wywiad to jeden ze sposobów rozpoznania strategicznego, polegający na zbieraniu najważniejszych wiadomości politycznych, wojskowych i gospodarczych. Współcześnie, dzięki takim zdobyczom techniki jak podśluch satelitarny działalność wywiadowczą można również prowadzić nie opuszczając terytorium własnego państwa. Wywiad to także określenie metod pozyskiwania informacji wywiadowczych (zbieranie informacji wywiadowczych).

Oprócz wywiadu państwowego istnieje też indywidualny wywiad gospodarczy, prowadzony nierzadko przez byłych funkcjonariuszy bądź żołnierzy wywiadu lub kontrwywiadu. Wywiad gospodarczy organizowany jest przez przedsiębiorstwa zainteresowane pozyskiwaniem informacji o konkurencyjnych przedsiębiorstwach i skutecznym lobbingiem.

Wywiad gospodarczy charakteryzuje się uzyskiwaniem, udostępnianiem i przetwarzaniem informacji dotyczących sytuacji kadrowej, prawnej, handlowej, ekonomicznej i finansowej przedsiębiorstw, na polecenie innych podmiotów gospodarczych w celu identyfikacji ryzyka współpracy,

14 *Encyklopedia szpiegostwa*, SPAR, Warszawa 1995, s. 281.

uzyskiwania przewagi nad konkurencją i unikania strat oraz odzyskiwania należności. Pojęcie wywiad gospodarczy jest czasami niesłusznie identyfikowane z terminem szpiegostwo gospodarcze czy też kojarzone z tajnymi działaniami służb państwowych.

W polskim języku biznesowym stosuje się dosłowne tłumaczenia nazw francuskich lub angielskich, choć często oznaczają one odmienne formy zdobywania i przetwarzania informacji mających znaczenie biznesowe.

Wśród odmian pojęcia wywiad gospodarczy najczęściej wymienia się: „Competitive Intelligence” to znaczy wywiad konkurencyjny, skupiający się głównie na zdobywaniu, analizowaniu i przekazywaniu różnych informacji o konkurencji i wszelkich możliwościach dotyczących jej działalności na rynkach, a szczególnie jej klientach i produktach. „Market Intelligence” (wywiad rynkowy) – pochodne określenie do competitive intelligence – ukierunkowany jest na badanie rynku i aspektów konkurencyjnych 4P marketingu mix (tj. cena, promocja, miejsce, produkt);

„Business Intelligence” – przechodząc z systemów wspomagania decyzji z lat sześćdziesiątych dwudziestego wieku, jest obecnie zestawem określonych procesów i metod, które za pomocą technologii informatycznych przekształcają wszelkie dane ilościowe w informacje, wykorzystywane m.in. do skuteczniejszego podejmowania decyzji operacyjnych czy strategicznych. Z Business Intelligence związane są bezpośrednio takie terminy, jak: hurtownie danych, KPI, benchmarking, data mining, dashboards oraz analityka predykcyjna czy proskrypcyjna;

„Economic Intelligence” odnosi się do procesów zarządzania zdobytymi informacjami ekonomicznymi w skali makro. Oznacza to zrozumienie przepływu zasobów niefinansowych oraz finansowych wewnątrz danych krajów lub polityki reinwestowania i prowadzenia inwestycji zagranicznych, globalnych organizacji oraz zasobów i zdolności produkcyjnych, oraz innych kwestii mogących wyjaśniać możliwości do produkcji aktywów;

„Due Diligence” (należyta staranność) jest to zespół kompleksowych i pogłębionych analiz określonego podmiotu gospodarczego z dostarczonych wcześniej informacji, pod względem jego sytuacji podatkowej i prawnej, zarządzania strukturą organizacji, ludzkim kapitałem, potencja-

łem technologicznym oraz kondycją finansową i handlową w celu identyfikacji ryzyk i możliwości, zanim zostaną podjęte negocjacje związane z transakcją kapitałową, np. przed podpisaniem umowy dot. przejścia przedsiębiorstwa;

„Commercial Intelligence” – wywiad komercyjny lub handlowy, jest najbardziej zaawansowaną i najstarszą oraz wszechstronną formą oficjalnego i legalnego zbierania, analizy i udostępniania informacji o różnych podmiotach gospodarczych, ich działalności i funkcjonowaniu w otoczeniu, sytuacji prawnej i powiązaniach, informacji o konkurencji, jej kondycji handlowej, a także innych danych, istotnych dla działalności gospodarczej;

Jak wynika z przytoczonych definicji, Due Diligence, Economic Intelligence, Business Intelligence, często tłumaczone jako wywiad gospodarczy (biznesowy lub ekonomiczny), nie są jednoznacznie rozumianym wywiadem gospodarczym, lecz analityką finansową, biznesową, prawną, ekonomiczną itd. Competitive Intelligence jest rodzajem wywiadu, w którym najłatwiej można przekroczyć granicę pomiędzy etycznymi i legalnymi działaniami a szpiegostwem gospodarczym.

Wywiadem gospodarczym parają się np. biura detektywistyczne, firmy windykacyjne, a przede wszystkim wyspecjalizowane wywiadownie gospodarcze. Wywiad gospodarczy zdecydowanie należy odróżnić od szpiegostwa, które traktowane jest jako próba uzyskania dostępu do niejawnych informacji z użyciem prawnie niedozwolonych środków. Dane pozyskiwane przez wywiad gospodarczy mogą być również wykorzystywane przez obce wywiady, np. w celach wojskowych.

Kontrwywiadem określa się „działania podejmowane w celu udaremnienia wysiłków wrogich służb wywiadowczych w penetrowaniu oraz dekonspirowaniu własnej służby wywiadowczej i jej operacji”¹⁵. W innym ujęciu jest to określenie organów specjalnych, zazwyczaj państwowych, których zadaniem jest walka z bezprawną działalnością zagrażającą bezpieczeństwu państwa. W różnych państwach zakres działalności tych organów jest zróżnicowany i są one różnie zorganizowane. Ogólnie rzecz

15 R. Kessler, CIA od środka, RYTON, Warszawa 1994, s. 295.

ujmując, działalność kontrwywiadu obejmuje cztery podstawowe obszary zainteresowań:

1. organizacje wywiadowcze (szpiegowskie) państw obcych,
2. skrajne organizacje nielegalne rozwijające działalność we własnym kraju – ekstremiści polityczni, narodowościowi i rasowi (tajna policja polityczna),
3. zagraniczne i krajowe organizacje terrorystyczne (służba antyterrorystyczna i związana z nią antynarkotyczna),
4. działania ekonomiczne zagrażające bezpieczeństwu lub funkcjonowaniu państwa (tajna policja ekonomiczna i finansowa)¹⁶.

Szczególnie wyszczególnia się kontrwywiad wojskowy¹⁷.

Warto zauważyć, że zasadniczym celem pracy kontrwywiadowczej jest ochrona tajemnicy, utrudnianie pracy i dostępu obcemu wywiadowi do źródeł informacyjnych (...) ¹⁸.

Zabiegiem porządkującym relacje pomiędzy pojęciem wywiadu i kontrwywiadu wydaje się wskazanie kryteriów, wynikających ze specyfiki zadań, wykonywanych zarówno w ramach wywiadu, jak też kontrwywiadu oraz ich usytuowania, jako służb państwowych¹⁹.

Jako pierwsze kryterium możemy wskazać relacje celów działania obydwu służb do zasobów informacyjnych. Zaliczyć można tutaj istotne różnice między wywiadem a kontrwywiadem. Istotną działalnością wywiadu jest ukierunkowanie na zdobywanie informacji niezbędnych z punktu widzenia interesów państwa. W tym aspekcie kontrwywiad ma chronić zasoby informacyjne własnego państwa przed ich spenetrowaniem przez obcy wywiad – mamy tutaj na myśli zasoby informacji niejawnych, to jest wiedzy, której ujawnienie osobom niepowołanym może narazić na trudność realizacji interesów państwa. Warto podkreślić pewnie zastrzeżenie, a mianowicie, że obydwie organizacje chronią własne zasoby informacyjne, to jest ludzi z nimi współpracujących, zadania, szczegółowe metody

16 *Encyklopedia szpiegostwa*, op. cit., s. 224.

17 *Ibidem*, s. 224.

18 A. Misiuk, *Służby specjalne II Rzeczypospolitej*, Bellona, Warszawa 1998.

19 S. Zalewski, *Służby specjalne w państwie demokratycznym*, Warszawa 2002, s. 12.

pracy i jest to jedno z ich głównych zadań, warunkujące niejako skuteczne realizowanie założonych głównych celów.

Innym, ważnym kryterium wyodrębniania różnic pomiędzy wywiadem i kontrwywiadem jest relacja pomiędzy ich działalnością a normami prawa krajowego. Wywiad jest z reguły rzeczy przygotowany do pozyskiwania informacji na terenie obcym, gdzie jego działań nie koordynuje i nie chroni prawo, a działalność szpiegowska przeciwnie – jest zarówno sferą rozpoznania miejscowego kontrwywiadu, jak też przestępstw ściganym przez prawo niemalże wszystkich państw świata. Kontrwywiad zasadniczą część obowiązków wykonuje na własnym terenie i jakkolwiek jego działalność poddana jest ściśle normom prawa krajowego, to również ona jest prawnie chroniona.

Wskazane jest w tym miejscu postawić pytanie, czy tak przedstawione podejście do wywiadu i kontrwywiadu uzasadnia zidentyfikowanie tychże pojęć z szerzej rozpowszechnionym w Polsce pojęciem służby specjalne?. W podobny sposób do zagadnień unormowania działalności wywiadu i kontrwywiadu podszedł ustawodawca, interpretując w wielu aktach normatywnych służby specjalne podmiotowo, to jest wskazując na organy i instytucje państwowe wykonujące zadania wywiadu i kontrwywiadu. Podejście to wykorzystywane jest przede wszystkim w procesie określania ustawowych podstaw działania służb specjalnych. Te natomiast w demokracji powinny obejmować: właściwości, kierunki działania, zadania, uprawnienia funkcjonariuszy oraz ich prawa i obowiązki. W taki sposób – w drodze stanowienia aktu prawnego, mającego moc powszechnie obowiązującego – demokracja tworzy instytucje bezpieczeństwa.

Samo ujęcie podmiotowe nie wyczerpuje jednak danego problemu. Dla bliższego scharakteryzowania relacji pomiędzy pojęciami wywiadu i kontrwywiadu a służbami specjalnymi pomocne jest nawiązanie do definicji rozpowszechnionej w literaturze przedmiotu. Wskazuje ona bowiem na szerokie rozumienie omawianego pojęcia, które obejmuje „zbiorcze określenie wszystkich służb wywiadowczych cywilnych i wojskowych oraz innych służb bezpieczeństwa, których działalność odbiega od zwykłej praktyki policyjnej. Należą do nich wywiady i kontrwywiady cywilne i wojskowe, specjalne jednostki antyterrorystyczne i do walki z narkomanią oraz służby bezpieczeństwa zajmujące się ochroną przedstawicieli państw,

ważnych budynków, interesów ekonomicznych oraz specjalne formacje w ramach policji, policji dla cudzoziemców”²⁰.

Jak można zauważyć, przedstawioną definicję cechuje szerokie określenie zakresu podmiotowego pojęcia służby specjalne, które obejmuje nie tylko kwestie wywiadu i kontrwywiadu, ale także służby bezpieczeństwa, aczkolwiek nie jest do końca definitywnie i wyraźnie przedstawione kryterium wyodrębnienia tychże służb spośród innych działających w sferze bezpieczeństwa. Zasadne jest tutaj wskazanie kryterium instytucji, których działalność nie jest związana ze zwykłą praktyką policyjną, bowiem nie określa, czym w istocie działalność służb specjalnych różni się od działań podejmowanych przez inne organy ochrony bezpieczeństwa państwa. W tak przedstawionej wizji i perspektywie zasadne wydaje się być rozróżnienie pomiędzy pojęciami wywiadu i kontrwywiadu a pojęciem służby bezpieczeństwa. Aczkolwiek warto podkreślić fakt, że aktualnie coraz częściej – choć dotyczy to przede wszystkim sfery publicystycznej – pojęcia te identyfikuje się ze sobą.

Z analizowanych i przedstawionych definicji można wygenerować wniosek, że zakres pojęć wywiad i kontrwywiad zawiera się w pojęciu służby specjalne, które jednak są kategorią szerszą i obejmują także inne jednostki działające w sferze bezpieczeństwa państwa. Gdyby jednak zawęzić zakres pojęcia służby specjalne do wywiadu i kontrwywiadu, to działalność służb specjalnych można by postrzegać jako zorganizowaną, zwykle przez państwo, formę działalności ludzkiej, której istotą i celem jest pozyskiwanie informacji istotnych z punktu widzenia organizatora tej działalności, bądź przeciwdziałanie ich zdobywaniu w sposób niejawnym²¹.

20 *Encyklopedia szpiegostwa*, op. cit., s. 224.

21 S. Zalewski, *Służby specjalne...*, op. cit., s. 18.

1.3. Elementy tradycji historycznej tajnych służb specjalnych

Wywiad i kontrwywiad zajmują miejsce szczególne w strukturach państwa, nawet pomimo dużej rozbieżności tajnych organizacji. Można doszukiwać się wielu przyczyn takiego stanu rzeczy, aczkolwiek jedną z nich bez wątpienia może być mocno zakorzeniona tradycja tajnych służb specjalnych, która obecna jest w działaniach zarówno jednej, jak i drugiej służby. Identyfikuje i podkreśla to bez wątpienia literatura przedmiotu, a mianowicie z „usług tajnych służb specjalnych korzystano już w starożytności. Nie bez racji wywiad zalicza się do najstarszych profesji świata. Celem zasadniczym (wywiadu) jest zawsze zagwarantowanie integralności terytorialnej i dogodnej pozycji wśród innych państw i narodów”²². Mimo pewnej idealizacji celów wywiadu, zawartej w powyższych słowach, nie można tu znaleźć wszystkich odpowiedzi pytanie o to, jakie są źródła tej wyjątkowej i dużej roli w państwie?

Warto zwrócić uwagę na fakt, że istotne do zrozumienia postawione go powyżej pytania jest nawiązanie do roli informacji, która jest przedmiotem zabiegów służb specjalnych, dotyczy tej kwestii aktywności ludzkiej, związanej przede wszystkim z funkcjonowaniem państwa, a szczególnie z instytucją władzy. Do jej sprawowania istotna i potrzebna jest wiedza o otoczeniu zarówno tym bliższym, jak i dalszym. Niezbędna jest informacja o charakterze, uwarunkowaniach i przyczynach zagrożeń.

Rola i istota tajnych służb specjalnych wydaje się zwiększać swoje znaczenie w sytuacji eskalacji i natężenia napięć, konfliktu czy wojny. Specyfika wszelkich wyzwań oraz stanów, których nie można identyfikować z mianem pokoju, tworzą jedno z głównych zagrożeń utraty wpływów i przywilejów przez państwo i rządzących. „Kiedy ujawnia się zagrożenie dla państwa, wydatnie zwiększa się rola wywiadów. Starają się one wtedy jak najszybciej zdobyć maksymalny zasób informacji, przede wszystkim o sąsiadach stwarzających bezpośrednie albo pośrednie zagrożenie. Z tego względu sens nieprzerwanego w dziejach istnienia tajnych służb specjalnych – wywiadu i kontrwywiadu – polega nie tylko na zdobywaniu informacji, ale na przewidywaniu dzięki nim skutków różnych zdarzeń”²³.

22 K. Grunberg, *Szpiedzy Stalina. Z dziejów wywiadu radzieckiego*, KiW, Warszawa 1996, s. 5

23 Ibidem, s. 6

W przedstawionym ujęciu zauważa się, że w licznych przekazach historycznych uwidacznia się kluczowa działalność, która jest skierowana na pozyskiwanie informacji potrzebnych do objęcia, utrzymania i ugruntowania władzy. W tym miejscu, można nawiązać do niektórych cech, które kształtują pozycję służb specjalnych w strukturach państwowych już od dawna.

Warto podkreślić fakt, że na znaczącą rolę tajnych służb specjalnych w strukturach państwowych wskazuje się w różnych kręgach cywilizacyjnych, praktycznie od czasów starożytnych.

Pisał już o tym chiński strateg Sun Tzu (600 r. p.n.e), podkreślając duże znaczenie posiadania informacji dla osiągnięcia własnych celów. Chiński teoretyk uważał, że *osiągnąć sto zwycięstw w stu bitwach nie jest szczytem osiągnięć, najważniejszym osiągnięciem wojny jest pokonanie wroga bez walki*. Stąd właśnie w traktacie *Sztuka wojny* napisał: *Sprawą najwyższej wagi jest rozbić strategii wroga*²⁴. W często cytowanym w literaturze przedmiotu traktacie *Sztuka wojny*, Sun Tzu podkreślał, że tak przedstawiany cel jest możliwy do osiągnięcia jedynie poprzez posiadanie informacji, które nazywa „przewidującą wiedzą. Ten rodzaj informacji *nie może być jakimś rodzajem wiedzy duchowej ani pochodzącym od bogów, ani też wiedzą przez analogię do przeszłych wydarzeń, ani też na podstawie spekulacji. Musi to być konkretna informacja pochodząca od człowieka, który dobrze zna sytuację wroga*²⁵. Ocena tej sytuacji należy do rządzącego władcy, który musi umieć z niej korzystać. *Umiejętność przewidywania jest przyczyną zwycięstw oświeconego księcia i mądrego dowódcy*²⁶.

Sun Tzu przedstawił również rolę ludzi, którzy zajmują się tajną działalnością w strukturach władzy: *Spośród ludzi armii nikt nie jest tak bliski dowódcy jak poufny agent, ani też w nagrodach generał nie jest hojny wobec nikogo, jak wobec zaufanego informatora. Z wojskowych tajemnic żadne nie są tak dobrze strzeżone, jak te dotyczące tajnych planów*²⁷. Można wywnioskować, iż Sun Tzu wskazał na dwie sfery działań tajnych – pozyskiwanie informacji i ochronę własnych zasobów informacyjnych – będące istotą

24 Sun Tzu, *Sztuka wojny*, Wyd. Przedświt, Warszawa 1994, s. 7-13.

25 Ibidem, s. 140.

26 Ibidem, s. 142.

27 Ibidem, s. 143.

działań wywiadu i kontrwywiadu. Sun Tzu podkreśla, czym jest zwycięstwo, zauważa problem jego kosztów, formułuje wytyczne do postępowania w sytuacji konfliktu i wojny, a przede wszystkim wskazuje na rolę tajnych służb w osiągnięciu założonych celów. Chiński strateg uzasadnia również znaczenie osób prowadzących działania niejawne i ich wpływ na rządzenie i kierowanie państwem.

W zapiskach ksiąg „Starego Testamentu” jest wyraźnie widoczna działalność tajnych służb. W: „Księdze Liczb” zawarte są dwa rozdziały, które przedstawiają wysłanie przez Mojżesza wywiadowców do ziemi Kanaan – *Jahwe przemówił do Mojżesza: Wslij mężów, aby przebadali ziemię Kanaan, którą przeznaczam dla synów Izraela. Wslijcie po jednym mężu z każdego pokolenia waszych ojców, i to same osoby znaczniejsze*²⁸. Analizując ten przykład, można wywnioskować, iż zadania wywiadowcze mogli wykonywać tylko wybrani. Istotą tego wyboru jest powierzenie misji wywiadowczej osobom, których jakbyśmy współcześnie określili status społeczny jest wysoki, a pozycja ugruntowana. Biorąc pod uwagę bezpieczeństwo całej operacji, a także jedną z przesłanek jej powodzenia, istotne jest wybranie osób o wysokiej pozycji społecznej, co czyni wysoce prawdopodobnym, że nie będą oni podatni na wpływy obcego otoczenia. A wpływów tych nie sposób uniknąć, realizując zadania związane z rozpoznaniem obcego środowiska i terenu. Jest to bowiem związane z fizycznym przebywaniem w tymże środowisku (jak dotąd nikt nie wymyślił lepszej metody na poznanie interesów i zamiarów drugiego człowieka niż pozyskanie jest zaufania). Zdobywanie informacji natomiast wiąże się z kosztami. Bywają one bardzo duże i często przewyższają potencjalne korzyści, a szczególnie jeżeli okazuje się, że osoba przekazująca informacje czyni to pod kontrolą bądź w interesie tych, których działania bądź intencje rozpoznaje.

Rola informacji przedstawia się również w działaniach Jozuego podczas oblężenia Jerycha. W „Księdze Jozuego” można odnaleźć klasyczny model misji wywiadowczej izraelskich zwiadowców Jozuego w Jerychu, którzy schronili się w domu nierządnic Rachab przed ścigającymi ich wysłannikami króla Jerycha. Za udzieloną im pomoc zapewnili Rachab i całej

28 *Stary Testament*, KSW, Poznań 1973, *Księga Liczb* (13, 1-2), s. 237.

jej rodzinie gwarancje bezpieczeństwa, które zostały podtrzymane przez Jozuego po zdobyciu miasta²⁹. Analizując ten przykład, można zaobserwować opis wysiłków wywiadowczych oraz nakierowanych na ich udaremnienie zabiegów kontrwywiadowczych. Istotne jest również dostrzeżenie instytucji gwarancji bezpieczeństwa – nierozzerwalnego instrumentu działania tajnych służb, który można wyrazić słowami: jeśli nam pomożesz, my pomożemy tobie w chwili zagrożenia, tak czy inaczej, potrafimy się zrewanżować.

Niezaprzeczalnym elementem tajnych służb jest tajemnica. Szczególną wartością, charakteryzującą człowieka mądrego i godnego, jest zdolność do zachowania powierzonych mu tajemnic. „Mądrość Syracha” zawiera wskazówkę, że *tego kto dochowuje tajemnicy, trzeba kochać jak siebie samego. Bo ranę można obwijać i po obeldze można się pojednać, ale kto zdradził tajemnicę, nadziei już mieć nie może*³⁰. Stąd też tajemnica jest zarówno walorem tajnych służb, jak i – co wydaje się racjonalne, lecz często niedostrzegane – pełni istotną rolę w życiu każdego człowieka. Trudno znaleźć kogokolwiek, kto nie zachowałby pewnej wiedzy o sobie, najbliższych, otoczeniu w tajemnicy przed innymi. Waler tajemnicy dla funkcjonowania organizacji wypływa również z oczywistego faktu, że to, co nie jest dyskutowane publicznie nie podlega także publicznej ocenie, nie daje się też łatwo kontrolować. Dostęp do tajemnicy identyfikowany jest natomiast z przywilejem, sprzyja zbliżeniu do organów władzy³¹.

Przedstawiona analiza zapisków „Starego Testamentu” pozwala wskazać na rolę tajnych służb w organizacji społeczności i państw, w walce o władzę i wpływy.

Warto podkreślić fakt, że wraz z rozwojem państw, powiększaniem ich obszaru, rozwojem i modyfikacją granic, a co za tym idzie koniecznością objęcia kontrolą coraz to nowych grup ludzi, zrodziła się niebagatelna potrzeba organizowania większych zespołów do prowadzenia działalności wywiadowczej oraz ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego. Pojawiły się zatem organizacje o charakterze informacyjnym i policyjnym, które dys-

29 *Stary Testament*, op. cit., t. I, *Księga Jozuego*, 2, 1-24, 6, 22-25, s. 367-377.

30 *Stary Testament*, op. cit., t. II, *Mądrość Syracha* 27, 16-21, s. 589.

31 S. Zalewski, *Służby specjalne...*, op. cit., s. 22.

ponują własnym aparatem łączności, a także represji. Zinstytucjonalizowaną postać służb specjalnych w państwie można zaobserwować na przykładzie Kalifatu Abbasydzkiego (Płw. Arabski, IX wiek n.e.). Istniała tam dobrze rozbudowana i zorganizowana administracja, podporządkowana panującemu (kalifowi), obejmująca urząd podatkowy; rozliczeniowy urząd korespondencji lub biuro rejestracyjne, w którym załatwiano sprawy urzędowe, dokumenty polityczne i zlecenia państwowe oraz dyplomy; urząd inspekcji i skarg; wydział policji i wydział pocztowy, który zarazem był elementem charakterystycznym abbasydzkiego rządu. W gestii naczelnika urzędu pocztowego była służba obejmująca całe państwo. W każdej prowincjonalnej stolicy miał swoją siedzibę urząd pocztowy. W głównej siedzibie poczty w Bagdadzie znajdowały się mapy dróg całego imperium z wykazem różnych stacji i odległości między nimi. Ten charakter i zadania urzędu potrafili wykorzystać bliskowschodni władcy jako narzędzie kontroli informacji, co sugerować może niniejszy zapis: *Główny naczelnik poczty miał inną ważną funkcję poza doglądaniem poczty cesarskiej i nadzorowaniem prac przy zakładaniu różnych placówek. Był także szefem szpiegowskiego systemu, któremu podlegała cała służba pocztowa. Dlatego też pełny jego tytuł brzmiał: kontroler poczty i służby wywiadowczej. W tym charakterze występował jako naczelnny inspektor i bezpośredni agent centralnego rządu. Prowincjonalny naczelnik poczty składał sprawozdania o zachowaniu się i działalności urzędników w jego prowincji, nie wyłączając samego gubernatora albo jemu, albo bezpośrednio samemu kalifowi*³². Warto również podkreślić, że do zadań wywiadowczych zaangażowano również kupców, domokrażnych handlarzy i podróżników, którzy działali jako detektywi. Regionem szczególnego zainteresowania jeżeli chodzi o penetrację szpiegów abbasydzkich był teren Rzymian, pokryty szpiegami obojga płci przebranymi za handlarzy, podróżników i lekarzy³³.

Z dotychczas przedstawionych definicji oraz na podstawie analizy historycznej można wywnioskować, że o istocie tradycyjnych elementów i roli służb specjalnych w państwie decyduje kilka kluczowych czynników, a mianowicie:

32 P. K. Hitti, *Dzieje Arabów*, PWN, Warszawa 1969, s. 262-268.

33 Ibidem, s. 268.

- celem tajnych służb jest przede wszystkim zdobywanie bądź ochrona informacji;
- działania tajnych organizacji są widoczne w powiązaniu z instytucją władzy – związek ten ma charakter stały i nierozzerwalny;
- czynnikiem potęgującym wpływ na procesy decyzyjne w państwie jest zachowanie tajemnicy;
- do realizowania działań tajnych służb wykorzystuje się osoby pozostające, z racji wykonywanych zawodów, w naturalnym – społecznym obiegu informacji;
- naturalnym polem aktywności tajnych służb są instytucje zajmujące się wytwarzaniem, przetwarzaniem i dystrybucją informacji, a nawet pośredniczeniem w jej wymianie;
- osoby wykonujące tajne misje cieszą się dużym zaufaniem rządzących i mogą uzyskiwać wpływ na ich decyzje;
- ranga tajnych działań jest w państwie relatywnie wysoka, zawsze również wykazuje tendencję rosnącą w sytuacji wewnętrznych konfliktów, walki o władzę, wojen domowych, akcji zbrojnej czy też konfliktu zbrojnego³⁴.

Przedstawione powyżej zagadnienia i cechy dotyczące działalności tajnych służb specjalnych mogą wydawać się dość oczywiste, są jednak istotne przy identyfikowaniu miejsca służb specjalnych w systemie organów współczesnych państw. Warto również zaznaczyć fakt, iż mimo kilku zilustrowanych problemów i dokonanego przeglądu historycznie udokumentowanych przypadków, w których odnotowano działania tajnych służb, można z powodzeniem założyć, że istota funkcjonowania służb specjalnych, rozumianych w węższym zakresie w kategoriach tradycyjnego wywiadu i kontrwywiadu, nie uległa na przestrzeni dziejów istotnym i kluczowym przeobrażeniom.

34 S. Zalewski, *Służby specjalne...*, op. cit., s. 23.

1.4. Współczesne rozumienie roli i istoty służb specjalnych

Obecne pojmowanie pojęcia służby specjalne wydaje się jednak szersze. Wskazuje się coraz częściej, że szpiegostwo jest zajęciem uniwersalnym i wcale nie trzeba być w służbach specjalnych, by zajmować się szpiegowaniem innych³⁵. W tym aspekcie zdobywanie informacji tajnymi metodami, dla wywarcia za ich pomocą określonego wpływu na dane osoby, postrzega się w kategoriach metafory życia społecznego. Takie podejście wydaje się być uzasadnione w dobie nieustannego wzrostu informacji we współczesnym życiu społecznym³⁶.

Inna przesłanką, dla której wąskie rozumienie terminu służby specjalne nie określa współcześnie w sposób pełny istoty tych służb, jest zwiększenie zakresu ich działania. Razem z poszerzaniem zakresu wartości chronionych, państwa wskazują swoim służbom nowe obszary, które są ważne w kontekście zapewnienia bezpieczeństwa narodowego. Warto zauważyć, że wywiad rozpoznaje już nie tylko sferę militarną, polityczną czy ekonomiczną. Zrozumiałe zainteresowanie generują zagrożenia wynikające ze sfery społecznej, kulturowej, ekologicznej czy nawet psychospołecznej. Proces ten narzuca na służby, przede wszystkim na wywiad, nowe zadania, które skutkują wewnętrznymi zmianami w tych organizacjach, upadkiem etosu tajnych działań, wzrostem znaczenia przetwarzania danych i analizy.

Innym powodem, wskazującym na zwiększanie się zakresu podmiotowego pojęcia służby specjalne, jest wzrost liczby państwowych organów upoważnionych do podejmowania tajnych działań. Aczkolwiek często za kryterium wyodrębnienia służb specjalnych przyjmuje się ustawowe upoważnienie do prowadzenia tajnych działań. W tym rozumieniu uzasadnione byłoby zaliczenie do służb specjalnych zarówno służb wywiadu i kontrwywiadu, cywilnych i wojskowych, jak też uprawnionych do prowadzenia działań z wykorzystaniem instrumentarium tajnego, organów odpowiedzialnych za ochronę bezpieczeństwa publicznego (policji, straży granicznej), bezpieczeństwa ekonomicznego państwa, np. służb skarbowych i celnych³⁷.

35 J. Le Carre, *Szpiegowanie jest zajęciem uniwersalnym*, Polityka, Warszawa 1999.

36 Ibidem.

37 *Służby specjalne RP. Prawne aspekty cywilnego nadzoru*, wyd. Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 1997, s. 13.

Zaakceptowanie takiego pojmowania rozpatrywanego terminu zaciera jednak różnice pomiędzy służbami specjalnym w ogólnym i tradycyjnym ujęciu a służbami o charakterze stricte policyjnym. Należy przy tym wskazać, że istotą tego rodzaju działalności służb, w tym niejawniej jej części, jest osiągnięcie wyniku procesowego. Nie można tak przedstawionego celu odnieść do służb specjalnych w tradycyjnym rozumieniu – wywiadu i kontrwywiadu, bowiem wykonują one głównie zadania informacyjne. Obok teźże funkcji, służby specjalne pełnią również ważną rolę w zakresie ochrony tajemnicy państwowej. W tym tradycyjnym ujęciu przyjmuje się, że to nie wynik procesowy stanowi cel i kryterium efektywności pracy służb wywiadu i kontrwywiadu³⁸.

Podsumowując powyższe rozważania, można wygenerować wniosek, że zasadne jest rozumienie służb specjalnych w kategoriach wywiadu i kontrwywiadu z zastrzeżeniem, że współcześnie ich miejsce w systemie bezpieczeństwa państwa należy rozpatrywać w relacjach do innych służb i organów wykonujących zadania w tym systemie. Takie przedstawienie problemu pozwala charakteryzować służby specjalne zarówno w aspekcie teoretycznym – podkreślając specyfikę ich działalności oraz genezę, jak też w praktycznym – jako obszar badań w systemie bezpieczeństwa państwa, pozwalający na doskonalenie relacji pomiędzy poszczególnymi jego elementami.

38 S. Zalewski, *Nadzór nad służbami specjalnymi w systemie bezpieczeństwa państwa*, praca studyjna, AON, Warszawa 1998, s. 6.

Rozdział 2

FUNKCJE SŁUŻB SPECJALNYCH W SYSTEMIE BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA

Pojęcie funkcja w ujęciu relacyjnym charakteryzuje się odwołaniem do związków, w których pozostaje dany element organizacji w stosunku do całości. Jednocześnie podkreśla się, iż jakakolwiek organizacja realizuje określoną funkcję wówczas, gdy przyczynia się do wykonania podstawowych jej celów. Generalnie rzecz ujmując, o realizacji czy wykonywaniu funkcji można mówić wtedy, gdy podejmowane działania, a szczególnie ich wynik końcowy – określony stan rzeczy poddawany jest ocenie – dają się odnosić do celów organizacji³⁹. Wykorzystując zaprezentowane podejście, funkcje służb specjalnych dają się wyodrębnić i charakteryzować

39 Zob. J. Kunikowski, *Armia w społeczeństwie demokratycznym*, AON, Warszawa 1997, s. 36-37.

poprzez wskazanie ich związków z innymi organami i instytucjami bezpieczeństwa oraz uwzględniając specyfikę zadań w relacji z celami w całym systemie bezpieczeństwa państwa.

Bez względu na ustrój państwa istotnym warunkiem jego rozwoju jest zapewnienie bezpieczeństwa. Odmienne mogą być tylko instrumenty służące realizacji tego celu. Większość państw na świecie w pojęciu systemów bezpieczeństwa powołuje i utrzymuje instytucje identyfikowane jako służby specjalne. Działalność tego rodzaju podmiotów obejmuje najczęściej niejawnie działania skierowane na zapewnienie zewnętrznego i wewnętrznego bezpieczeństwa państwa.

Najczęstszym terminem używanym w języku dyplomacji oraz polityki jest pojęcie bezpieczeństwa. W literaturze z zakresu politologii i bezpieczeństwa narodowego, pod terminem bezpieczeństwa rozumie się stan, który daje gwarancje jego zachowania i poczucie pewności oraz szansę na doskonalenie. Jest jedną z podstawowych potrzeb człowieka, charakteryzującą się brakiem ryzyka i utraty czegoś, co człowiek szczególnie ceni (np. uczuć, dóbr materialnych, szacunku, zdrowia, pracy)⁴⁰.

Najogólniej bezpieczeństwo identyfikuje się jako stan wolny od niepokoju, tworzący poczucie pewności, stan „bez pieczy” od łacińskiego *sine cura-securitas*, gdzie pierwszy człon pochodzi od *sine* – bez, drugi od *cura* – zmartwienie, strach, obawa. W ujęciu lapidarnym oznacza to brak zmartwień i poczucia strachu. Bezpieczeństwo to ważna potrzeba egzystencjalna, wynikająca z obiektywnych warunków bytowania ludzi i różnych grup społecznych oraz ich wzajemnych relacji, wymagająca troski o jej zaspokojenie⁴¹.

Warto również przedstawić teoretyczne aspekty systemu bezpieczeństwa państwa, który w ujęciu instytucjonalnym tworzą państwowe instytucje i organy, których działalność skierowana jest na wykonywanie zadań, mających na celu zagwarantowanie suwerenności państwa (w tym niezależności organów władzy), integralności i nienaruszalności jego terytorium, tworzenie podstaw do efektywnej obrony (w sensie ekonomicznym, militarnym i politycznym), zapewnienie bezpieczeństwa porządku

40 *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, AON, Warszawa 2008, s. 17.

41 R. Zięba, *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, Toruń 2005, s. 33.

publicznego, w tym ochrony przed zagrożeniami o charakterze przestępczym, kryminogennym, jak również mającymi charakter zagrożeń ekologicznych, klęsk żywiołowych i innych⁴².

Natomiast w „Słowniku terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego” przedstawiono definicję systemu bezpieczeństwa państwa (SBP), jako skorelowany wewnętrznie zbiór elementów materiałowych, ludzkich i organizacyjnych, skierowanych na przeciwdziałanie wszelkim zagrożeniom państwa, a w szczególności militarnym, ekologicznym, ekonomicznym, politycznym, psychospołecznym⁴³. W definicji tej wyraźnie podkreślono warstwę podmiotową genealogii zagrożeń bezpieczeństwa państwa. Na uwagę zasługuje kolejność przedstawianych zagrożeń bezpieczeństwa państwa – zgodnie z dostrzeganiem aspektów współczesnego bezpieczeństwa Polski – zagrożenia militarne zostały przedstawione jako ostatnie, a zdecydowanie większy wymiar gatunkowy nadano aspektom gospodarczym, ekologicznym, psychospołecznym i politycznym.

Za punkt wyjścia do zdefiniowania systemu bezpieczeństwa państwa można przyjąć sprecyzowany poziom zapewnienia tego bezpieczeństwa, aczkolwiek warto mieć na uwadze to, iż stan idealnego bezpieczeństwa państwa można analizować jedynie teoretycznie, ponieważ pomimo nawet chwilowego braku zagrożeń nie można wyeliminować możliwości pojawienia się nowych. Przyczyną wszelkich zagrożeń mogą być różnego rodzaju sprzeczności interesów międzyludzkich. Zagrożenia powodują splot destrukcyjnych zdarzeń i niszczą ustalony ład oraz porządek państwa. Stąd też te dwie kategorie – bezpieczeństwo i zagrożenie – są ze sobą ściśle powiązane poprzez działalność człowieka, która z jednej strony dąży do ograniczenia istniejących zagrożeń, z drugiej zaś – generuje wciąż nowe.

Zatem termin bezpieczeństwo państwa można zdefiniować jako taki stan stabilności wewnętrznej i suwerenności państwa, który przedstawia brak lub występowanie jakichkolwiek zagrożeń (w sensie zaspokajania potrzeb behawioralnych i egzystencjalnych społeczeństwa) oraz ustosunkowania się do państwa jako suwerennego podmiotu w stosunkach międzynarodowych⁴⁴.

42 S. Zalewski, *Służby specjalne...*, op. cit., s. 66.

43 *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, AON, Warszawa 2008, s. 139.

44 S. Dworecki, *Od konfliktu do wojny*, wyd. Buwik, Warszawa 1996, s. 15.

Zapewnienie bezpieczeństwa może być zatem traktowane jako jedno z podstawowych zadań państwa. Kluczową kwestią do rozwiązania jest właściwy sposób realizacji tego zadania, który ma doprowadzić do zapewnienia nienaruszalności bytu państwa oraz zapewnienia bezpieczeństwa obywateli w ramach zrównoważonego rozwoju kraju. Ujmując kompleksowo problem zapewnienia bezpieczeństwa państwa, można przyjąć, że system bezpieczeństwa państwa to zbiór wzajemnie powiązanych elementów (ludzi, organizacji, urzędzeń) wydzielonych w celu zapewnienia bezpieczeństwa państwa, tzn. zapewnienia nienaruszalności terytorialnej oraz stworzenia warunków swobodnego i stabilnego rozwoju państwa we wszystkich sferach jego działalności. Tak rozumiany system bezpieczeństwa państwa ma z jednej strony gwarantować stabilność bytu narodu w trwałych granicach państwa, a z drugiej – przeciwdziałać wszelkim zagrożeniom mogącym ograniczać lub uniemożliwiać swobodny i stabilny rozwój w dziedzinach życia społecznego, przy czym funkcjonowanie całego systemu musi odznaczać się wysoką sprawnością (skutecznością) we wszystkich dziedzinach działania, a zatem musi być to system integrujący wszystkie siły i środki w ramach jednej, sprawnie zarządzanej struktury.

Przyjmując przedstawione powyżej, szerokie w sensie przedmiotowym ujęcie systemu bezpieczeństwa państwa należy zauważyć, że funkcje służb specjalnych obejmują sferę związaną z pozyskiwaniem i przetwarzaniem informacji o zagrożeniach (rozpoznawanie zagrożeń), ściganiem sprawców niektórych rodzajów przestępstw oraz sferą zadań związanych z ochroną ważnych interesów państwa. W tym ujęciu funkcje służb specjalnych wskazać można w trzech głównych obszarach: informacyjnym, procesowym oraz ochronno-kontrolnym, charakteryzowanych w relacji do organów państwa i obywateli. Istotą działalności służb specjalnych jest zbieranie oraz ochrona informacji o kluczowym znaczeniu dla bezpieczeństwa państwa w wymiarze wewnętrznym i zewnętrznym⁴⁵.

Stąd też głównym zadaniem służb wywiadowczych jest gromadzenie i przetwarzanie informacji cennych dla bezpieczeństwa państwa poza jego granicami. Z kolei istotą działań o charakterze kontrwywiadowczym jest

45 Z. Grzegorowski, *Służby specjalne a bezpieczeństwo państwa polskiego*, Wyd. A. Marszałek, Toruń 2013, s. 15.

podejmowanie czynności mających na celu neutralizowanie działalności obcych służb wywiadowczych. Działania wywiadu i kontrwywiadu mają zazwyczaj charakter operacji tajnych i specjalnych. Wywierają pośredni lub bezpośredni wpływ na przeciwnika, doprowadzając do osłabienia jego potencjału politycznego, ekonomicznego, militarnego i moralnego. Tym co odróżnia służby specjalne od innych instytucji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo narodowe jest zakres ich uprawnień. Szczególnie istotne są uprawnienia do wykonywania działań tajnych, informacyjnych, ochronnych, kontrolnych oraz operacyjno-rozpoznawczych⁴⁶.

Mianem czynności operacyjno-rozpoznawczych określa się w literaturze przedmiotu „czynności, których głównym celem jest zapobieganie, rozpoznawanie i wykrywanie sprawców przestępstw, gdzie czynności te nie mają charakteru procesowego, stanowią natomiast pozaprocesowe, techniczno-taktyczne czynności praktyki organów mające na celu zapobieganie i zwalczanie przestępczości”⁴⁷. Cechą charakterystyczną przedstawionej definicji jest postrzeganie niejawnych czynności służb specjalnych w relacji do funkcji procesowej. Pomimo wskazania na nieprocesowy charakter tych czynności, ich weryfikatorem jest wykorzystanie procesowe (zwalczanie przestępczości) lub prewencyjne (zapobieganie przestępczości).

Czynności operacyjno-rozpoznawcze są nieodzownym elementem działania służb specjalnych również obecnie, służąc m.in. do walki z narastającym zjawiskiem przestępczości zorganizowanej oraz terroryzmem. I chociaż ingerują w znacznym stopniu w konstytucyjne prawa i wolności obywatelskie (szczególnie stosowanie podsłuchu i kontroli korespondencji), to jednak są konieczne w demokratycznym państwie prawnym, aby zapewnić bezpieczeństwo obywatelom. Wydaje się, że ingerencja ta jest prawnie i moralnie uzasadniona, gdyż aby chronić najważniejsze dla każdego człowieka dobra, trzeba poświęcić inne dobra oraz wolność⁴⁸.

46 M. Paździor, B. Szmulik, *Instytucje bezpieczeństwa narodowego*, AON, Warszawa 2012, s. 121

47 S. Hoc, *Zagadnienia odpowiedzialności...*, op. cit., s. 340.

48 A. Biernarczyk, *Praktyczne elementy zwalczania przestępczości zorganizowanej i terroryzmu*, [w]: *Nowoczesne technologie i praca operacyjna*, L. Paprzycki, Z. Rau (red.), Warszawa 2009, WoltersKluwer, s. 114.

Schemat 1. Formy czynności operacyjno-rozpoznawczych

FORMY CZYNNOŚCI OPERACYJNO-ROZPOZNAWCZYCH	
Proste	Złożone
wywiad	inwigilacja
obserwacja	sprawdzenie operacyjne
praca z osobowymi źródłami informacji	rozpracowanie operacyjne
korzystanie z danych ewidencji i zbiorów informacyjnych	kombinacja operacyjna
zakup niejawnie kontrolowany	infiltracja środowiska znajdującego się w operacyjnym zainteresowaniu służb
przesyłka niejawnie kontrolowana	analiza operacyjna
pozyskiwanie danych osobowych w trybie niejawnym	tajne przeszukanie
kontrola operacyjna (kontrolowanie treści korespondencji, kontrolowanie zawartości przesyłek, stosowanie środków technicznych umożliwiających uzyskiwanie w sposób niejawnym informacji i dowodów oraz ich utrwalanie, a w szczególności rozmów telefonicznych i innych informacji przekazywanych za pomocą sieci telekomunikacyjnych)	tajne zatrzymanie
	gra operacyjna (wywiadowca lub kontrwywiadowca)

Źródło: A. Żebrowski, *Wywiad i kontrwywiad XXI wieku*, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Lublin 2010, s. 256.

2.1. Funkcja informacyjna

Podstawowa funkcja służb wywiadu i kontrwywiadu widoczna jest w realizacji stawianych przez państwo zadań rozpoznawania zagrożeń w sferze bezpieczeństwa i obronności i przeciwdziałania im. Posiadanie wiedzy o zagrożeniach dla państwa i jego obywateli generuje z jednej strony stały dopływ danych z różnych źródeł, a drugiej – ich analizę oraz przetwarzanie, wnioskowanie oraz wykorzystywanie w procesach decyzyjnych polityki bezpieczeństwa. Stąd też kluczowa jest funkcja informacyjna, której istotą jest pozyskiwanie, analizowanie i przekazywanie organom państwa informacji o zagrożeniach dla jego bezpieczeństwa. Warto tutaj wygenerować kilka problemów szczegółowych:

- jak należy rozumieć informację i jej źródła z punktu widzenia wywiadu/kontrwywiadu?
- w jaki sposób jest ona przetwarzana i wykorzystywana?

- w jaki sposób przebiega informacja pomiędzy decydem a służbami specjalnymi?

Odpowiedzi na te (jak i zapewne inne) pytania dostarcza, przynajmniej w głównej mierze, literatura przedmiotu, jak i analiza aktów powszechnie obowiązującego prawa.

Informację można zdefiniować jako „ogólny termin stosowany w wywiadzie w odniesieniu do wszystkich rodzajów niepoddanego ocenie materiału informacyjnego, o różnych stopniach wiarygodności, pochodzącego z jakichkolwiek źródeł, a posiadającego potencjalną wartość wywiadowczą”⁴⁹.

W innym ujęciu, informacja (ang. information) jest to „wiedza uzyskiwana w drodze interpretacji danych, która w ustalonym kontekście ma określone znaczenie i dotyczy obiektów, takich jak fakty, zdarzenia, przedmioty, zjawiska, procesy i idee; także nieprzetworzone dane każdego rodzaju, które mogą być wykorzystane do opracowań wywiadowczych (rozpoznawczych)”⁵⁰. Powyższe aspekty ukazują zatem wskazanie na wielość źródeł informacji wywiadu oraz na zróżnicowane wartości zebranych danych, przy czym podstawą oceny ich przydatności (wiarygodności) jest relacja do zadań tajnej służby (mierzona wartością wywiadowczą). W materiałach poświęconych problematyce zarządzania informacją w przedsiębiorstwach, organizacjach czy firmach wskazuje się, że informacja jest takim odzwierciedleniem rzeczywistości, które wywołuje zmianę zachowania odbiorcy⁵¹. Przedstawione kwestie można traktować, że informację pozyskuje się po to, aby z jednej strony otrzymać wiarygodny obraz rzeczywistości, z drugiej zaś, aby wywołać określone skutki w zachowaniu tego, który ma możliwość generowania zmian. Ta definicja trafnie podkreśla sedno realizacji funkcji informacyjnej służb specjalnych, gdzie zakres gromadzonych informacji obejmuje zagrożenia dla bezpieczeństwa państwa, a proces przetwarzania informacji w wiedzę jest ukierunkowany

49 *Encyklopedia szpiegostwa*, op. cit., s. 114-115.

50 *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, AON, Warszawa 2008, s. 51.

51 M. Bartnicki, *Informacyjne przesłanki przedsiębiorczości*, [w:] *System informacji strategicznej. Wywiad gospodarczy a konkurencyjność przedsiębiorstwa*, red. R. Borowiecki, M. Romanowska, Difin, Warszawa 2001, s. 43.

na przygotowanie decyzji w obszarze szeroko pojmowanej polityki bezpieczeństwa.

Zasadne jest tutaj wskazanie i podkreślenie wszelkiej identyfikacji problematyki dotyczącej sfery zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa oraz polityki bezpieczeństwa państwa.

Pojęcie zagrożeń bezpieczeństwa było dawniej definiowane w ścisłym związku z przyjmowanym za priorytetowy (a nawet jedyny) militarnym obszarem bezpieczeństwa. Z upływem czasu i różnymi katastrofalnymi wydarzeniami zidentyfikowano nowe obszary bezpieczeństwa. Zagrożenie najogólniej rozumiane jest jako „brak bezpieczeństwa, przez co staje się niezmienną i nieuniknioną, a w niektórych wypadkach powszechną, rzeczywistością życia ludzkiego. Jednocześnie ma ono ścisły związek z bezpieczeństwem, które w ten sposób czyni zagrożenie jego podstawową kategorią. Identyfikacja zagrożeń i wiedza o nich stają się zatem podstawowym warunkiem do wszczęcia działań zapobiegawczych oraz organizacji obrony”⁵². Zatem, uwzględniając współczesne rozumienie bezpieczeństwa, przyjmuje się, że zagrożeniem bezpieczeństwa jest taki „splot zdarzeń wewnętrznych lub w stosunkach międzynarodowych, w którym z dużym prawdopodobieństwem może nastąpić ograniczenie lub utrata warunków do niezakłóconego bytu państwa oraz jego partnerskiego traktowania w stosunkach międzynarodowych – w wyniku zastosowania przemocy politycznej, psychologicznej, ekonomicznej, militarnej itp.”⁵³. Zagrożenie to sytuacja, w której pojawia się prawdopodobieństwo powstania stanu niebezpiecznego dla otoczenia. Przyjmując za podstawę dziedziny, w których może wystąpić zagrożenie, wyróżnia się: militarne i niemilitarne. Wśród zagrożeń niemilitarnych można z kolei wyróżnić zagrożenia: ekonomiczne (gospodarcze), polityczne, ekologiczne, społeczne, kulturowe i inne⁵⁴.

Nawiązując natomiast do kwestii polityki bezpieczeństwa państwa należy zaznaczyć, iż jest to element polityki państwa w zakresie praktycznej działalności władzy wykonawczej w sferze tworzenia i wykorzystania potencjału obronnego dla realizacji celów i zadań wynikających z założeń

52 Z. Ciekankowski, *Rodzaje i źródła zagrożeń bezpieczeństwa*, Józefów 2010, s. 29.

53 S. Dworecki, *Zagrożenia bezpieczeństwa państwa*, AON, Warszawa 2002, s. 61.

54 *Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, AON, Warszawa 2008, s. 172-173.

polityki bezpieczeństwa. Stanowi ona przede wszystkim element polityki państwa, który dotyczy wszelkich możliwych przedsięwzięć potencjału obronnego w celu (związanych z tworzeniem i wykorzystaniem) zapobiegania i przeciwdziałania różnego rodzaju zagrożeniom⁵⁵.

Najczęściej spotykana w literaturze przedmiotu klasyfikacja źródeł informacji obejmuje z jednej strony te, których źródłem jest człowiek (humint) – istotą jest tu oparcie działalności na pozyskiwaniu informacji przy pomocy ludzi od innych ludzi, z drugiej zaś – informacje pozyskiwane są za pomocą różnorodnych środków technicznych, ciągle wzbogacanych i udoskonalanych wraz z rozwojem technologiczno-naukowym. Nazwy na zdefiniowanie tak ukierunkowanej działalności, to: „sigint” – termin, który wszedł do powszechnego użytku w połowie XX wieku i oznaczał wywiad radiowy (ang. Signals intelligence) lub wywiad pochodzący z analiz systemów radiowych, oraz „imint”, zajmujący się zbieraniem i analizą lotniczych zdjęć wojskowych⁵⁶. Aktualne interpretowanie pojęcia „sigint” identyfikuje się raczej z rozpoznaniem elektronicznym, którego rozwój towarzyszy globalnym zmianom w gospodarce, tworzeniu nowych wirtualnych rynków, rosnącej współzależności państw, upowszechnieniu nowych technologii informatycznych⁵⁷. W innym ujęciu „sigint” oraz „imint” są utożsamiane z terminem „techint”, który rozumiany jest jako wywiad wykorzystujący środki techniki⁵⁸.

Inną interpretacją klasyfikacyjną źródeł informacji jest podział na legalne, tzw. otwarte, obejmujące prasę, radio, telewizję, oficjalne publikacje i kontakty oraz nielegalne, które stanowią przede wszystkim: agentura, obserwowanie i środki techniczne wywiadu (podśluch, kontrola korespondencji, rewizja, fotografowanie i filmowanie z ukrycia etc.)⁵⁹. Niezwykle ciekawym rozwinięciem tego kryterium jest ujęcie Tomasza Aleksandrowicza, który wskazuje na zasadność podziału źródeł informacji na ogólnodostępne, o ograniczonej dostępności oraz relatywnie niedostępne. W tych

55 Ibidem, s. 101-102.

56 Zob. Ch. Andrew, *Tylko dla oczu prezydenta*, Colori, Warszawa 1998, s. 17-18.

57 Zob. E. R. Koch, J. Sperber, *Infomafia*, Gdynia 1995, s. 211.

58 Ibidem, s. 212.

59 *Encyklopedia szpiegostwa*, op. cit., s. 289.

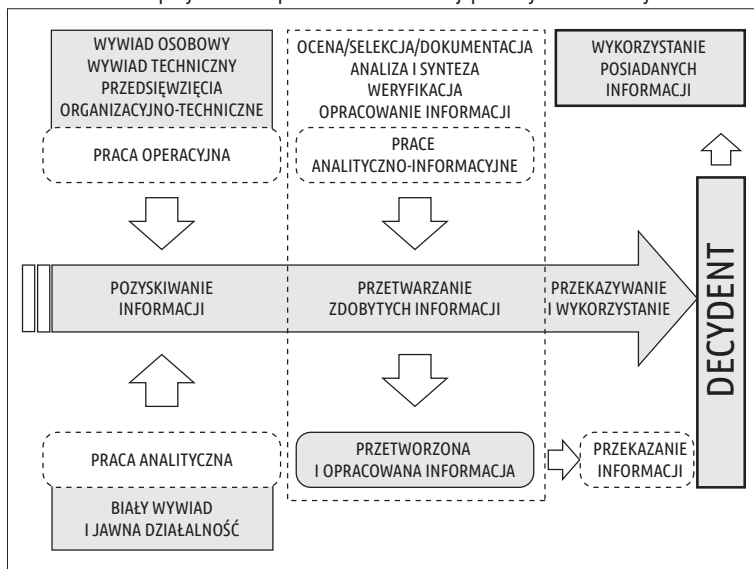
aspektach źródła ogólnodostępne można by utożsamiać z wyodrębnionymi powyżej otwartymi źródłami informacji. Ograniczoność dostępu drugiej z przedstawionych grup, według wspomnianego autora, charakteryzuje konieczność poniesienia pewnych kosztów przez poszukującego informacji, np. uzyskania dostępu do konkretnej bazy danych, złożenia zamówienia itp. Źródła relatywnie niedostępne to takie, do których dostęp wymaga zastosowania metod niejawnych⁶⁰.

Wymienione i przedstawione powyżej klasyfikacje pozwalają określić dwa względnie stałe pola źródeł informacji: z jednej strony człowiek, jako źródło wiedzy o sobie samym i własnym otoczeniu, z drugiej strony – techniczne możliwości oglądu aktywności jednostek i grup z zewnątrz. W tych kategoriach pozyskiwanie i dystrybuowanie informacji może przebiegać w sposób jawny oraz niejawny, co określa się jako domenę tajnych służb specjalnych. Warto tutaj jednak podkreślić, że zarówno dla służb wywiadu, jak i kontrwywiadu tajne pozyskiwane informacji (choć konstytuuje ich społeczną rolę w państwie) nie jest jedyną formą aktywności.

Szczególne kompetencje i uprawnienia służb specjalnych sprawiają, iż są one istotnym instrumentem mającym zapobiegać i zwalczać zagrożenia o różnorodnym charakterze. Zasadniczą rolę w działalności służb specjalnych odgrywają informacje, które należy traktować jako potencjał bojowy wywiadu i kontrwywiadu. Determinantem skuteczności służb specjalnych jest natomiast efektywność pozyskiwania i obróbki informacji. Informacja będąca bronią tajnej służby, jeżeli ma być skuteczna, musi być elementem systemu wiedzy o ludziach i ich organizacjach, zmianach jakie były ich udziałem, zgodności deklaracji z działaniami, intencji ze skutkami. Współczesne środowisko bezpieczeństwa międzynarodowego sprawia, iż informacja jest stawiana na równi z innymi zasobami, a nawet wyżej. Należy pamiętać, iż pozyskiwane przez służby specjalne informacje mają zasadniczy wpływ na procesy decyzyjne władzy państwowej⁶¹.

60 T. R. Aleksandrowicz, *Analiza informacji w administracji i biznesie*, Warszawa 1999, s. 93-96.

61 A. Żebrowski, *Wywiad i kontrwywiad XXI wieku*, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Lublin 2010, s. 220-223.

Schemat 2. Proces pozyskiwania i przetwarzania informacji przez wywiad i kontrwywiad

Źródło: opracowanie na podstawie: B. Libera, *Podstawy wiedzy o służbach specjalnych*, [w:] J. Barcz (red.), B. Libera, *Urzednik i biznesmen w srodowisku miedzynarodowym. Wybrane aspekty pragmatyki zawodowej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2007, s. 177-179.

Istotnym aspektem działań każdej tajnej służby jest problem przetwarzania i wykorzystywania posiadanej wiedzy. W przytoczonej, klasycznej definicji informacji warto wskazać na konieczność oceny materiału informacyjnego, polegającą na określeniu wiarygodności źródła informacji (tzw. waznienie źródeł), zestawieniu z wiedzą już posiadaną (w tym potwierdzenie przez inne źródła), analizie skutków (w tym wykorzystanie elementów przydatnych w prognozowaniu wydarzeń), opracowaniu formalnemu pozwalającym na prezentację zewnętrzną wobec służby wywiadu, tj. decydentom⁶².

Opisany ciąg działalności nazywany jest cyklem analitycznym, podczas którego „może ulegać zmianie kategoria pewności (prawdziwości) informacji

62 Zob. T. R. Aleksandrowicz, *Analiza...*, op. cit. s. 97-98.

oraz weryfikacji, jak również stopień jej przydatności dla celów wywiadowczych. Podstawowymi elementami informacji są: miejsce i czas opisywanego zdarzenia, źródło i jego relacja do wydarzenia (bezpośrednia, pośrednia) oraz treść informacji⁶³. Należy jednak mieć na uwadze, że cykl analityczny, którego ostatnim etapem jest dystrybucja informacji, generuje postawienie zadania. Jak wskazuje T. Aleksandrowicz „przystąpienie do fazy zbierania informacji bez wcześniejszego, precyzyjnego określenia, czego oczekuje odbiorca, prowadzi do tego, że produkt finalny nie przystaje do jego oczekiwań i potrzeb, nie jest zatem użyteczny”⁶⁴. Ponadto, cytowany autor podkreśla, że „zapotrzebowanie odbiorcy musi być jasno zdefiniowane, nie może być zbyt ogólne, zadanie musi być realistyczne”⁶⁵. Przy tak przyjętych założeniach warto również zwrócić uwagę na wzajemne relacje pomiędzy decydentem – zleceniodawcą zadania a odbiorcą – dostarczycielem analizy, które muszą być oparte na pozostawaniu w tym samym systemie wiedzy. W związku z tym musi być widoczna komunikacja (w obie strony) pomiędzy decydentem a środowiskiem informacyjnym (analitykami), skutkiem zaś będzie informacja zwrotna, pozwalająca na doskonalenie metodyki pracy informacyjnej.

W literaturze przedmiotu wskazuje się, że zróżnicowanie informacji skutkuje pewnym odmiennym sposobem opracowania oraz „względnie skomplikowanym systemem przebiegu informacji zapewniającym przekazanie właściwych danych we właściwe miejsce w odpowiednim czasie”⁶⁶. Kwestia dystrybuowania informacji umożliwia czasem jej wyodrębnienie jako osobnej funkcji prewencyjnej służb, której istotą jest przeciwdziałanie zagrożeniom. Jej wymiar ma jednak również informacyjny charakter, który polega na ujawnianiu i wskazywaniu decydentom potencjalnych zagrożeń w sferze bezpieczeństwa i obronności państwa, w warunkach umożliwiających podejmowanie decyzji, które generowałyby neutralizację tych zagrożeń. Aczkolwiek, aby funkcja informacyjna służb specjalnych była realizowana skutecznie musi istnieć kluczowy mechanizm formułowania zadań przez uprawnione organy wobec tych służb.

63 *Encyklopedia szpiegostwa*, op. cit., s. 114-115.

64 Zob. T. R. Aleksandrowicz, *Analiza...*, op. cit. s. 57.

65 *Ibidem*, s. 57.

66 *Encyklopedia szpiegostwa*, op. cit., s. 114-115.

2.2. Funkcja procesowa

Istotą funkcji procesowej w działalności służb specjalnych jest rozpatrywanie ich zadań oraz miejsca w systemie bezpieczeństwa państwa w kategoriach organów ścigania. Efekt i wynik działania służb jest zatem prezentowany jako wynik procesowy. Do najistotniejszych zadań służb specjalnych związanych z realizacją funkcji procesowej można zaliczyć:

- wykrywanie i zapobieganie przestępstwom naruszenia tajemnicy państwowej, szpiegostwa, terroryzmu i innych przestępstw godzących w bezpieczeństwo państwa oraz ściganie ich sprawców;
- wykrywanie i zapobieganie przestępstwom godzących w interesy ekonomiczne państwa i ściganie ich sprawców;
- wykrywanie i zapobieganie przestępstwom korupcji osób pełniących funkcje publiczne;
- wykrywanie i zapobieganie przestępstwom w zakresie produkcji i obrotu towarami, technologiami i usługami o strategicznym znaczeniu dla bezpieczeństwa państwa;
- wykrywanie i zapobieganie przestępstwom nielegalnego wytwarzania, posiadania i obrotu bronią, amunicją i materiałami wybuchowymi, bronią masowego rażenia oraz środkami odurzającymi, substancjami psychotropowymi w obrocie międzynarodowym, a także ściganie ich sprawców⁶⁷.

W realizowaniu wskazanych zadań służby specjalne podejmują czynności operacyjno-rozpoznawcze dla pozyskania dowodów przestępstwa oraz realizują czynności w ramach postępowań przygotowawczych, a efektem działań procesowych jest wdrożenie materiałów procesowych. Uprawnienia procesowe służb specjalnych obejmują od zatrzymania po przeszukanie osób i pomieszczeń oraz szereg innych czynności o charakterze procesowym. Warto jednak pamiętać, że czynnościom procesowym towarzyszą także działania o charakterze administracyjno-porządkowym, do których można zaliczyć: wydawanie poleceń określonego zachowania się, legitymowanie osób, kontrolę osobistą wraz z przeglądaniem bagaży i sprawdzaniem ładunku, stosowaniem środków przymusu bezpośredniego⁶⁸.

67 S. Zalewski, *Służby specjalne...*, op. cit., s. 74.

68 Ibidem, s. 74-75.

Przywilej procesowy służb specjalnych jest bardzo często umiejscowiony w państwach demokratycznych. Łączenie w jednym organie (służbie) uprawnień operacyjnych i śledczych usprawiedliwia się koniecznością skoordynowania prawnych możliwości państwowego aparatu ścigania (analizując te aspekty umiejscawia się tu służby specjalne) do skali poziomu zagrożeń ze strony przestępczości – głównie w jej zorganizowanej formie. Czasami jednak pojawiają się opinie wskazujące na zagrożenia, jakie niesie łączenie w jednym organie uprawnień do podejmowania działań niejawnych wobec obywateli z uprawnieniami procesowymi. Niepowiązanie tychże w działaniach służb specjalnych zapobiegałoby potencjalnym nadużyciom w postaci możliwości wykorzystania informacji zdobytych o obywatelu w działaniach operacyjnych, dla celów procesu karnego, bądź choćby wygodnego zasobu informacyjnego, mogącego służyć do wytwarzania materiałów nacisku, zagrażającego podstawowym prawom i swobodom człowieka w demokracji⁶⁹.

Przedstawienie podobnych poglądów ma w systemie demokratycznym bardzo ważne znaczenie. Weryfikacją ich wpływu na rzeczywistość jest jednak praktyka życia politycznego, ponieważ z jednej strony może być widoczna ingerencja służb specjalnych w mechanizmy sprawowania władzy, z drugiej zaś istnieją prawne gwarancje skuteczności działań, które zapobiegałyby takim ingerencjom. Ponadto nakaz przestrzegania porządku prawnego dotyczy wszystkich obywateli państwa, także tych sprawujących władzę. Tam, gdzie ma miejsce popełnione przestępstwo, działalność procesowa połączona z działaniami operacyjnymi ma zatem istotne uzasadnienie – nawet wobec osób publicznych.

2.3. Funkcja ochronno-kontrolna

W działalności służb specjalnych możemy wyodrębnić funkcję związaną z przeciwdziałaniem naruszeniom tajemnicy państwowej i służbowej. W perspektywie lat, istniejące rozwiązania, przede wszystkim ustawa określająca ochronę informacji niejawnych, wprowadziły szereg ustaleń organizacyjnych, określając służbom specjalnym zadania dotyczące ochrony

69 Ibidem, s. 75.

informacji oraz kontroli w tym zakresie. Stąd też można mówić o funkcji ochronno-kontrolnej służb specjalnych. Realizowanie tej funkcji zobowiązywało do utworzenia w ramach służb specjalnych profesjonalnych komórek organizacyjnych, realizujących zadania dotyczące metod i czynności sprawdzających oraz szkolenia i doradztwa w zakresie ochrony tajemnicy.

Kwestie związane chociażby z bezpieczeństwem personalnym (osobowym) dotyczą prawnych aspektów postępowania weryfikującego wobec osób zatrudnionych na stanowiskach związanych z dostępem do informacji, które są traktowane jako tajemnica państwowa i służbowa, albo ubiegających się o zatrudnienie na podobnych stanowiskach. Wszystko to ma na celu sprawdzenie, czy dana osoba daje podstawy do zachowania tajemnicy. Można stwierdzić, że to nic innego jak spełnianie ustawowych i podstawowych wymogów dopuszczenia do informacji niejawnych. W toku tego postępowania określa się, czy istnieją zastrzeżenia i wątpliwości dotyczące:

- współpracy, uczestnictwa lub popierania przez osobę sprawdzaną działalności terrorystycznej, szpiegowskiej, sabotażowej albo innej wymierzonej przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej;
- ukrywania lub świadomego, niekoniecznie zgodnego z prawdą podawania przez osobę sprawdzaną w postępowaniu sprawdzającym informacji mających znaczenie dla ochrony informacji niejawnych, a także występowania związanych z tą osobą okoliczności powodujących ryzyko jej podatności na szantaż lub wywieranie presji;
- przestrzegania porządku konstytucyjnego Rzeczypospolitej Polskiej;
- zagrożenia osoby sprawdzanej ze strony innych służb specjalnych w kwestii prób werbunku lub nawiązania z nią kontaktu, a zwłaszcza obawy o wywieranie w tym celu presji;
- właściwego postępowania z informacjami niejawnymi⁷⁰.

Poza wyżej wymienionymi w toku postępowania sprawdzającego określa się także, czy istnieją wątpliwości:

- dotyczące wyraźnej różnicy między poziomem życia osoby sprawdzanej a uzyskiwanymi przez nią dochodami;

70 *Ustawa o ochronie informacji niejawnych*, Dz. U. 99.11.95, z późn. zm. art. 35 ust. 2.

- dotyczące ewentualnych informacji o chorobie psychicznej lub innych zakłóceniach czynności psychicznych ograniczających sprawność umysłową i mogących negatywnie wpłynąć na zdolność osoby sprawdzanej do zajmowania stanowiska albo wykonywania prac związanych z dostępem do informacji niejawnych, stanowiących tajemnicę państwową;
- dotyczące uzależnienia od alkoholu lub narkotyków⁷¹.

Wobec osób, które pracują na stanowiskach związanych z dojsciem do informacji niejawnych stanowiących tajemnicę służbową lub które ubiegają się o pracę na takich stanowiskach, postępowania przeprowadzają pełnomocnicy ochrony, bezpośrednio podlegli kierownikom jednostek organizacyjnych,. Kierują oni wyodrębnionym organizacyjnie pionem ochrony, odpowiedzialnym za zapewnienia ochrony informacji niejawnych w jednostce organizacyjnej. Istotne jest, że służby prowadzące postępowania sprawdzające, mają obowiązek kierowania się zasadami obiektywizmu i bezstronności oraz wykazania najwyższej staranności. Wszystkie czynności w ramach postępowania sprawdzającego muszą być rzetelnie udokumentowane oraz zakończone w ściśle określonym terminie.

Ponadto służby specjalne mogą zobligować daną osobę sprawdzaną do poddania się specjalistycznym badaniom oraz do udostępnienia wyników tych badań w celu ustalenia stanu zdrowia psychicznego tej osoby lub występowania u niej konkretnych uzależnień.

Dla ustalenia, czy osoba sprawdzana przedstawia podstawy zachowania tajemnicy, służby specjalne mają prawo do zbierania i przetwarzania informacji o osobach trzecich określonych w ankiecie bezpieczeństwa osobowego. Postępowanie sprawdzające kończy się wydaniem przez właściwą służbę poświadczenia bezpieczeństwa albo odmową jego wydania.

Natomiast w zakresie bezpieczeństwa ekonomicznego (gospodarczego, przemysłowego), menedżer ubiegający się o zawarcie umowy lub wykonujący umowę, dotyczącą realizacji zadań opłacanych w części ze środków publicznych lub w całości, z wykonaniem której łączy się dostęp do informacji niejawnych, ma obowiązek poddania się postępowaniu spraw-

71 Ibidem, art. 35 ust 3.

dzającemu. Obowiązek ten dotyczy zarówno ośrodków badawczo-rozwojowych jak i naukowych.

Służby specjalne dokonują w zakresie bezpieczeństwa ekonomicznego (gospodarczego, przemysłowego) sprawdzenia osób zajmujących stanowiska kierownicze, a także osób uczestniczących w zawieraniu umowy oraz związanych z ich wykonywaniem. Sprawdzeniu podlegają także osoby zatrudnione w pionie ochrony oraz posiadające koncesję na wykonywanie usług ochrony osób i mienia, jeżeli działają na rzecz i zlecenie przedsiębiorcy, mającego dostęp do informacji stanowiących tajemnicę państwową lub ubiegającego się o zawarcie umowy związanej z takimi wiadomościami.

W toku postępowania sprawdzającego w zakresie bezpieczeństwa ekonomicznego (przemysłowego, gospodarczego) służby specjalne kontrolują również:

- status prawny przedsiębiorcy;
- strukturę i pochodzenie kapitału przedsiębiorcy;
- strukturę organizacyjną przedsiębiorcy, jednostki naukowej lub badawczo-rozwojowej oraz ich władz;
- sytuację finansową i źródła pochodzenia środków finansowych;
- system ochrony osób i obiektów.

Postępowanie sprawdzające w zakresie tego kryterium bezpieczeństwa kończy się wydaniem przez właściwą służbę świadectwa bezpieczeństwa przemysłowego albo odmową wydania takiego świadectwa.

Wszelkie informacje i metody weryfikujące, dotyczące ochrony informacji niejawnych, są sprecyzowane również w obszarze bezpieczeństwa informatycznego. Zawierają one ochronę systemów i sieci teleinformatycznych odpowiadających za produkcję, budowę, przechowywanie oraz przekazywanie informacji niejawnych. Informacje te, w szczególności stanowiące tajemnicę państwową, zgodnie z obowiązującymi zasadami prawnymi mogą być przekazywane tylko za pośrednictwem takich systemów i sieci teleinformatycznych, które zapewniają gwarancje ich ochrony.

Postępowanie kontrolne związane jest z określeniem stanu faktycznego w zakresie ochrony informacji tajnych stanowiących tajemnicę państwową w kontrolowanej jednostce, rzetelne jego udokumentowanie oraz dokonanie oceny działalności jednostki według kryteriów legalności, celowości i rzetelności. Kontrola powinna w szczególności dotyczyć takich

obszarów, jak: organizacja i wyposażenie kancelarii tajnych, obieg dokumentów chronionych w jednostce, funkcjonowanie ochrony fizycznej informacji niejawnych, a nawet dostęp do tego rodzaju informacji.

Podsumowując, ustawa o ochronie informacji niejawnych określiła nową funkcję oraz katalog zadań służb specjalnych jako służb ochrony państwa. Można stwierdzić, że jest to podkreślenie, a zarazem wzmocnienie pozycji służb specjalnych w państwie. Obok dotychczas posiadanych uprawnień operacyjnych, które określają możliwości zbierania i przetwarzania informacji o osobie w praktyce poza kontrolą obywateli, obok uprawnień procesowych wpisujących się w zakres środków, które państwo posiada w gestii przeciwdziałania przestępczości, pojawiły się uprawnienia administracyjne, pozwalające służbom specjalnym na bezpośredni wpływ funkcjonowania administracji państwowej oraz innych jednostek organizacyjnych, uczestniczących w obiegu informacji niejawnych.

Nowa organizacja ochrony informacji niejawnych tworzy system, w którym służby ochrony państwa spełniają rolę wiodącą, zarówno jeśli idzie o możliwości wpływu na dynamikę i przebieg procesów związanych z ochroną państwowych tajemnic, jak też projektowanie zmian w tym obszarze.

Analiza funkcji, jakie realizują służby specjalne w państwie, pozwala na wnioskowanie o rosnącym znaczeniu służb specjalnych. Wniosek ten nawiązuje w głównej mierze do roli służb specjalnych wobec innych organów i instytucji w systemie bezpieczeństwa państwa, jak i ich uprawnień wobec obywateli. Świadczy o tym poszerzenie zakresu zadań i uprawnień do prowadzenia niejawnej działalności, jak też możliwość łączenia zadań *stricto* informacyjnych, ukierunkowanych na wspieranie procesów decyzyjnych rządu z uprawnieniami procesowymi i „administracyjnymi, jak w przypadku funkcji ochronno-kontrolnej. Jeżeli by wziąć pod uwagę całokształt działalności oraz relacje z innymi organami działającymi w systemie bezpieczeństwa państwa, służby specjalne mają niezaprzeczalnie pozycję formalną, która pozwala im na kontrolowanie zjawisk zachodzących w państwie oraz w części w jego otoczeniu. W związku z tym istotne jest ustalenie, w jaki sposób państwo sprawuje kontrolę nad służbami specjalnymi oraz czy środki pozostające w dyspozycji państwa są wystarczające do zapewnienia cywilnego i demokratycznego zwierzchnictwa nad tą sferą działań organów państwa?

Rozdział 3

POLSKIE SŁUŻBY SPECJALNE DO 1945 ROKU

3.1. Zinstytucjonalizowany wywiad

Wywiad wojskowy (WW) da się ogólnie określić jako wojskowe służby wywiadowcze wykonujące zadania na rzecz ich państwa. Służby te podporządkowane są najwyższym władzom wojskowym, dowodzone przez: ministra obrony, naczelnego dowódcę czy szefa sztabu generalnego (itp.). Podstawowymi zadaniami wywiadu wojskowego są: zdobywanie, badanie, sporządzanie i przekazywanie informacji pozyskanych metodami operacyjnymi i oficjalnymi zarówno w okresie pokoju, jak i wojny. Wywiad wojskowy można sklasyfikować na płytki i głęboki (są również możliwości innych klasyfikacji). Zadaniem wywiadu głębokiego jest zapewnienie informacji, m.in.: wojskowych, politycznych i gospodarczych o kraju zainteresowania, regionie (itp.), za pomocą wszelkich dostępnych sił i środków. Podstawowym zadaniem wywiadu głębokiego jest uzyskanie

m.in. informacji o newralgicznych punktach systemu militarnego bądź politycznego przeciwnika. Zadania wywiadu płytkiego są prowadzone najczęściej w rejonach przygranicznych sąsiedniego państwa lub w obszarach działania wojsk przeciwnika. Celem tych działań jest m.in. zebranie informacji o ewentualnie prowadzonych przygotowaniach do wszczęcia działań zbrojnych, sygnalizowanie ruchów wojsk oraz o potencjale obronnym.

Już za czasów pierwszych Piastów prowadzono wywiad. Był to jednak wywiad płytki i nie do końca zorganizowany. Pierwsze próby zorganizowania wywiadu zewnętrznego i wewnętrznego (kontrwywiadu) można odnaleźć dopiero za czasów pierwszych Jagiellonów. Działania wywiadowcze w tamtym okresie prowadzone były przez obie strony. Polacy nie tylko zmuszeni byli do rozpoznawania siły i musztry wojsk krzyżackich, ale również zmuszeni byli zwalczać stworzone przez nich struktury wywiadowcze. Informatorami wówczas byli podróżnicy, wędrujący kupcy i przedstawiciele dworu panującego.

Źródła z czasów średniowiecza przekonują nas o tym, że już wówczas istniały służby specjalne, takie jak wywiad i kontrwywiad. Dokumenty krzyżackie z XIII i XIV wieku dostarczają ciekawych informacji na temat szpiegów, wywiadowców i informatorów Zakonu, działających w Polsce i na Litwie. Same dokumenty najczęściej niewiele mówią o sposobach pozyskiwania szpiegów, przebiegu ich werbunku i motywów, którymi kierowali się ludzie podejmujący współpracę z Krzyżakami, ale i tak są bardzo interesujące. Niezwykle cennymi ludźmi dla Krzyżaków byli ci wszyscy, którzy znajdowali się blisko dworu królewskiego lub na dworach książąt i znamienitych rycerzy. Z 1418 roku znamy Rusina Jana Vehome, który przebywał w otoczeniu Władysława Jagiełły i księcia Witolda. Za swe usługi dla Krzyżaków otrzymał od nich nadanie ziemskie wielkości 20-30 łąnów. Informatorami braci zakonnych byli też rycerze, którzy z różnych powodów przechodzili na służbę Zakonu (np. czuli się pokrzywdzeni przez polskiego króla, doznali krzywdy z jego strony, zostali pominięci w nagrodach i zaszczytach, czuli się niedoceniani itp.) Jednym z takich rycerzy był Jan Gaffranitczky (około 1410-1430 roku). Wielu informatorów kuszonych było przez krzyżackich urzędników mirażem dobrych zarobków. Niektórym szpiegom płacono nawet 10 grzywien rocznie za dostarczone wiadomości. Nie było to jednak dużo, gdyż o wiele więcej żądali szpie-

dzy znajdujący się w bezpośredniej bliskości dworu królewskiego. Byli bardzo cenni dla Zakonu, więc i pieniądze, które otrzymywali musiały być większe (zgodnie z zasadą: im większe ryzyko i istotniejsze wiadomości, tym większe wynagrodzenie). Utrzymanie szpiega w otoczeniu starosty bydgoskiego Janusza Brzozogłowego na początku XV wieku kosztowało kilkaset grzywien rocznie. Oprócz pieniędzy, informatorzy żądali też często nadań ziemskich lub koni. Najczęściej szpiegów tych finansowali przygraniczni komturzy. Zdarzało się też, że pieniądze pochodziły z kasy wielkiego mistrza.

W tym okresie zainteresowanie wywiadowcze Polski w zasadniczej części skierowane było na wschód – przeciwko Moskwie i Turcji. Co nie oznacza, że pozostawiono poza zainteresowaniem kierunek duński, niemiecki i szwedzki.

XVIII wiek w Polsce, to trzy wojny zewnętrzne, kilkanaście konfederacji, rozkład społeczno-polityczny państwa, jedno powstanie, narzucenie protektoratu rosyjskiego i trzy rozbiory między ościenne mocarstwa.

Porażka insurekcji kościuszkowskiej, a w rezultacie trzeci rozbiór I Rzeczypospolitej w 1795 r., położył kres niepodległej Polsce. Jednakże koniec państwa polskiego nie oznaczał kresu działań jego wywiadu wojskowego. Do czasu odzyskania niepodległości przez Polskę w 1918 r. niejednokrotnie organizowano działania wywiadowcze dla potrzeb swojego wojska, bądź dla wojsk sojuszniczych. Zaobserwować to można szczególnie w tych momentach dziejów, gdy podejmowano próby zbrojnego odzyskania niepodległości. Stworzenie przez Napoleona Księstwa Warszawskiego w dniu 22 VII 1807 r., jak i polskiej armii, spowodowało utworzenie pierwszej formacji specjalnej – Polskiego Wywiadu Wojskowego. Uprzywilejowaną rolę na terenie księstwa sprawował wówczas wywiad francuski, działający na korzyść swojej armii. Przed nadchodzącą konfrontacją z Rosją, rezydent armii francuskiej w księstwie – Edward Bignon, w 1811 roku zorganizował dwie organizacje wywiadowcze – wywiad wojskowy, który podlegał sztabowi generalnemu armii francuskiej, dowodzony bezpośrednio przez E. Bignon oraz wywiad cywilny, dowodzony przez Aleksandra Sapiechę. Powstaniem wywiadu wojskowego zainteresował się także książę. Józef Poniątkowski. Będąc ministrem wojny dozorował pion wojskowy wywiadu głębokiego Sztabu Generalnego WP. Wiosną, w kwietniu 1811 r. w sztabie

armii polskiej, zorganizowano komórkę wywiadowczą podporządkowaną gen. Stanisławowi Fiszerowi. Komórka ta trudniła się przede wszystkim wywiadem politycznym (tzw. głębokim), rozpoznawała nastroje w Rosji (szczególnie tereny zaboru rosyjskiego), co przed mającą nadejść wojną z tym krajem miało ważne znaczenie. Rozpoznanie stricte wojskowe realizowała sekcja wywiadu lokalnego (tzw. płytkiego), kierowana przez gen. Aleksandra Roźnieckiego. Za pośrednictwem Polaków, mieszkających na ziemiach włączonych do Rosji, wywiad wojskowy zdobywał wiele cennych informacji o armii rosyjskiej⁷².

Kłęsa Napoleona w kampanii rosyjskiej w 1812 r., opanowanie Księstwa Warszawskiego przez armię rosyjską oraz wycofanie polskich wojsk spowodowały, iż przestały funkcjonować również oficjalne struktury polskiego wywiadu wojskowego. Powstałe podczas Kongresu Wiedeńskiego Królestwo Polskie (Kongresowe), z carem Rosji i królem Polski, pomimo posiadania własnej armii, nie odtworzyło wywiadu wojskowego w pełnym tego słowa znaczeniu. Powodów takiego stanu rzeczy należy szukać w braku faktycznej suwerenności oraz podporządkowaniu Rosji, która ze zrozumiałych względów nie była zainteresowana, by kongresówka władała instytucją mogącą operować wywiadem głębokim. Zadania te miały przejąć instytucje państwa rosyjskiego. W takiej sytuacji, służby które powołano w Królestwie Polskim w latach 1815-1831 pełniły głównie charakter policyjny, realizując zadania związane z zapewnieniem porządku ustanowionego przez cara. Służby te były ukierunkowane przede wszystkim na rozpoznawanie sytuacji wewnętrznej, w tym rozpracowanie opozycji i wykrywanie spisków. W 1815 r. została utworzona Wyższa Wojskowa Tajna Policja, a rok później Korpus Żandarmów, którym dowodził gen. Aleksander Roźniecki. W 1822 r. Korpus przeformowano w Centralną Komendę Policji Królestwa Polskiego⁷³.

Dopiero powstanie listopadowe w 1830 r. i odzyskanie przez Królestwo Polskie de facto niepodległości, umożliwiło powołanie polskiego

72 H. Dylągowa, M. Lubowidzki, w: *Polski Słownik Biograficzny*, 1973, t. XVIII, s. 74.

73 W. Tokarz, *Armia Królestwa Polskiego 1815-1830*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1986, reprint wyd. Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego, Piotrków 1917, s. 254-260.

wywiadu wojskowego. Wobec konfliktu z Rosją, przywódcy armii polskiej dążyli do zagwarantowania sobie jak największej ilości informacji o przeciwniku. Utworzono Specjalne Biuro Wywiadowcze (SBW), dowodzone przez Michała Jeziorańskiego, które podporządkowano Sztabowi Głównemu WP. W styczniu 1831 r. uruchomiono Wydział Wywiadu pod dowództwem płk. Kazimierza Żwana (I-V 1831), który funkcjonował w Oddziale Szefa Sztabu Głównego. Równocześnie SBW przekazano Szefowi Wydziału Wywiadu. Funkcję tę pełnili kolejno: gen. Józef Załuski (V-VIII 1831), a następnie Ignacy Płużański (VIII-X 1831 r.). W rzeczywistości wywiadem wojskowym w końcowym okresie powstania dowodził osobiście gen. Jan Krukowiecki – ostatni dowódca powstania. Zarządzanie kontrwywiadem przekazano Dyrekcji Generalnej Poczty i Ministerstwu Policji. Upadek powstania zakończył następny krótki epizod powiązany z funkcjonowaniem polskiego wywiadu wojskowego.

3.2. Polski wywiad wojskowy w latach 1914-1939

Początki polskiej aktywności wywiadowczej rozpoczęto tuż przed wybuchem I wojny światowej. Mimo woli była ona powiązana z zamierzeniami armii Austro-Węgier i ukierunkowana przeciwko Rosji. Czynności te podnoszono m.in. w Związku Walki Czynnej (ZWC), jednak trudności organizacyjne i brak doświadczenia spowodowały, że nie przyniosły one oczekiwanych rezultatów⁷⁴. Wydaje się, że fundamentów polskiego wywiadu wojskowego trzeba doszukiwać się w oddziałach wywiadowczych organizowanych w ramach Legionów Polskich, walczących wraz z państwami centralnymi. Ich zadania najczęściej koncentrowały się na prowadzeniu wywiadu płytkiego (taktycznego). Gdy w sierpniu 1914 r. powstał I Pułk Legionów Polskich pod komendą Józefa Piłsudskiego, powołano również Oddział Wywiadowczy I Pułku. Oddział ten utworzono w oparciu o Oddział Wywiadowczy KG Związku Walki Czynnej pod dowództwem kpt. Rajmunda Jaworowskiego. We wrześniu 1914 r. Oddział podzielono na dwie grupy: wywiadu strategicznego pod dowództwem Adama Skwarczyńskiego i wywiadu taktycznego pod dowództwem

74 *Mała Encyklopedia Wojskowa*, tom 3. Warszawa 1971, R-Ż.

kpt. R. Jaworowskiego⁷⁵. Sztab Oddziału mieścił się w Piotrkowie Trybunalskim. Po utworzeniu w grudniu 1914 r. 1 Brygady Legionów Polskich. Oddział Wywiadowczy 1 Pułku przeobrażono w Oddział Wywiadowczy 1 Brygady.

Jednostka ta prowadziła wywiad taktyczny na linii walk i była przyporządkowana sztabowi I Armii Austriackiej, na odcinku walk 1 Brygady. Na polecenie władz austriackich w marcu 1915 r. oddział zlikwidowano. W celu zapewnienia dopływu informacji o sytuacji na ziemiach polskich, J. Piłsudski polecił zorganizować nieformalną sieć informatorów. Obowiązek ten podjął Walery Sławek, który z upływem czasu uplasował agenturę w urzędach austriackich i niemieckich operujących w Krakowie i Warszawie. W listopadzie 1916 r., po powołaniu Tymczasowej Rady Stanu⁷⁶, J. Piłsudski polecił utworzyć wywiad w oparciu o strukturę Polskiej Organizacji Wojskowej (POW)⁷⁷. Zasadniczym celem POW była walka o niepodległość Polski oraz szybka konstrukcja sieci organizacyjnych okręgów i obwodów tej organizacji, umożliwiająca szerszy zakres pracy wywiadowczej. Sieć POW była budowana na terenach zaborów, zwłaszcza od jesieni 1917 r., po tzw. kryzysie przysięgowym i uwięzieniu J. Piłsudskiego przez Niemców. W POW uznano, że nie tylko Rosja, ale również państwa centralne mogą być przeszkodą w odzyskaniu przez Polskę wolności. POW pogrupowano wówczas na trzy Komendy Naczelne (KN): KN 1 – obejmowała terytorium byłego Królestwa Kongresowego, KN 2 – terytorium Galicji, KN 3 – terytorium Ukrainy oraz organizacji prosperującej w Rosji. O ile KN 1 i KN 2 prowadziły działania dążące do utworzenia i przejęcia władzy na terytorium swej odpowiedzialności, o tyle KN 3 skupiała się na czynnościach dywersyjnych i wywiadowczych, działając w oparciu o środowiska polskie na tych terenach. Przewidując prawdopodobieństwo konfliktu zbrojnego z Rosją bolszewicką, w połowie 1918 roku POW

75 L. Hass, *Ambicje, rachuby, rzeczywistość. Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej 1905-1928*. Warszawa 1984, s. 232.

76 Rozporządzenie c. i k. Jenerał-Gubernatora wojskowego z dnia 6-go grudnia 1916 r. o tymczasowej Radzie Stanu w Królestwie Polskiem (Dz. Rozp. c i k. Jeneralnego Gubernatorstwa Wojskowego dla Austriacko-Węgierskiego Obszaru Okupowanego w Polsce z 1916 r., Cz. XIX, poz. 120 – Biblioteka Cyfrowa UMCS (pol.). [*ostęp 30-11-2011*].

77 *Mała encyklopedia wojskowa*, tom 2, Warszawa 1970, s. 711.

(Polska Organizacja Wojskowa) podjęła decyzję o utrzymaniu siatki na Wschodzie, nawet w wypadku odzyskania niepodległości na terenach Polski centralnej. Druga połowa 1918 r. była okresem organizowania komend okręgowych, m.in. w: Charkowie, Kijowie, Moskwie, Winnicy, Mińsku, Płoskirowie, Odessie, Równem i Żytomierzu.

Przejęcie w listopadzie 1913 r. pełni władzy na terenach byłej Kongresówki i części Galicji oraz powiązane z tym utworzenie polskich instytucji wojskowych sprawiło, że na terenach Rosji zaczęto odbudowywać organizacje konspiracyjne. Powiązane to było z budowaniem polskiej sieci wywiadowczej na Wschodzie. KN 3 przeobrażono w ekspozyturę Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego (ND WP) na Ukrainie, natomiast członków tej organizacji przyłączono do WP. Kolejne tego typu siatki utworzono na przełomie lat 1918-1919 na terenach Białorusi, Rosji, Galicji Wschodniej i Wileńszczyzny. Pomimo rozbicia nielicznych komórek POW – głównie na Ukrainie – zdobyte doświadczenia oraz powstałe siatki okazały się bardzo ważnym kapitałem dla państwa polskiego organizującego własny wywiad wojskowy. Oddziały zwiadowcze tworzone również w innych jednostkach Legionów Polskich (LP). Kpt. Włodzimierz Zagórski zorganizował we wrześniu 1914 r. w komendzie Legionów oddzielne Biuro Wywiadowcze. Równocześnie przy sztabach 2 i 3 Pułku Legionów uruchomiono wspólny Oddział Kartograficzny, zajmujący się prowadzeniem wywiadu płytkiego (taktycznego) na korzyść sztabu Pułku Legionów. Komendantami oddziału zostali: por. Tadeusz Borowski oraz kpt. Jan Jakubowski. Po przegrupowaniu Komendy Legionów w kwietniu 1915 r., do rejonów zaboru rosyjskiego, Oddział rozwiązano. Wprowadzanie Legionów do kampanii na froncie spowodowało przywrócenie Oddziału Wywiadowczego ze sztabem w Kowlu. Oddział formalnie podporządkowany był Komendzie Legionów, a w rzeczywistości dowódcy IV Armii Austro-Węgier. OW prowadził wywiad defensywny, likwidując działania wywiadu (zwiadu) rosyjskiego. Dowodził nim por. Zdzisław Szenk.

W pierwszym okresie po odzyskaniu przez Polskę wolności, po 123 latach zaborów, państwo polskie, chroniąc swoje interesy, korzystało z zaborczych kodeksów karnych (z 1871 r. i 1903 r.) oraz z przepisów niemieckiej ustawy z dnia 3 VI 1914 r. o zdradzie tajemnic wojskowych (Dz. U. Rzeszy str. 195).

Wywiad wojskowy w latach 1918-21, w wyzwolonym państwie polskim, pełnił szczególną rolę w prowadzeniu polityki wewnętrznej i zagranicznej. Prowadził aktywne działania w wywalczaniu i umacnianiu niepodległości oraz w ochronie bezpieczeństwa odrodzonego państwa. Formalne struktury wywiadu zaczęto budować zaraz po odzyskaniu niepodległości. Na mocy dekretu Rady Regencyjnej – w połowie października 1918 r. – rozpoczęto budowę struktur wywiadu pod nazwą Wydział II Informacyjny Sztabu Generalnego⁷⁸. Utworzono w nim wyspecjalizowane komórki realizujące wywiad na kierunku wschodnim. Z początkiem listopada Wydział posiadał strukturę siedmiu sekcji, a jego szefem został mjr Mieczysław Mackiewicz⁷⁹.

21 listopada 1918 r. przeprowadzono reorganizację struktur Sztabu Generalnego⁸⁰. Oddział Informacyjny oznaczono jako nr VI, na jego czele stanął ppłk Józef Rybak. Na początku 1919 r. z uzyskanych informacji wywiadu wynikało, że walna rozprawa wojenna Rosji sowieckiej z Polską jest nie do uniknięcia. W związku ze zbliżającym się konfliktem zbrojnym na Wschodzie, wprowadzano kolejne zmiany w organizacji wywiadu wojskowego. 11 maja 1919 r., w czasie reorganizacji Naczelnego Dowództwa WP, Oddział VI Informacyjny oznaczono jako nr II. Od tego momentu Centrala wywiadu wojskowego została usytuowana w Oddziale II. Po wprowadzeniu działań wojennych przeciwko Rosji przeprowadzono kolejne zmiany w strukturach służb wywiadowczych. Jesienią 1919 r. w centrali Oddziału II, za Oddział Wywiadowczy powstało Biuro Wywiadowcze, w którego struktury weszło siedem Wydziałów. Następnie w Oddziale II powstało Biuro Ewidencyjne zbudowane z ośmiu Wydziałów. W jego zakres działań wchodziło: uzyskiwanie i przetwarzanie informacji wywiadowczych, szyfrowych, przygotowywanie komunikatów oraz kierowanie ataszatami.

78 T. Szymczyk, M. Domagała, *Wybór źródeł do nauki prawa konstytucyjnego (Druga Rzeczpospolita), Dekret Rady Regencyjnej z 3 stycznia 1918r. o tymczasowej organizacji Władz Naczelnych w Królestwie Polskim (Dz. P. K. P./Dziennik Praw Królestwa Polskiego/ nr 1, opoz. I)*. Łódź 1999.

79 A. Misiuk, *Służby specjalne*, Warszawa 1998, s. 15; *Spis władz wojskowych 1918-1921*, Warszawa 1936 (masz. powiel.), s. 2/1.

80 A. Peplowski, *Wywiad w wojnie polsko-bolszewickiej (1919-1920)*, Warszawa 1999, s. 42.

Finalnie struktura najistotniejszych jednostek Oddziału II przed zainicjowaniem przez wojska polskie ofensywy na Ukrainę wiosną 1920 r., była następująca:

- I. Biuro Ewidencyjne /Sekcja I⁸¹:
 - A – Wydział I – sprawy wewnętrzne i zagraniczne:
por. dr S. Raczyński (od 1.II.1920 r. kpt. S. Dygat),
 - B – Wydział II – Szwajcaria, Niemcy, Belgia, Gdańsk: kpt. E. Pieczonka,
 - C – Wydział III – Austria, Czechy: por. E. Durkalec,
 - D – Wydział IV – Turcja, Włochy, Rumunia, kraje bałkańskie
oraz Węgry: por. Sokołowski,
 - E – Wydział V – Białoruś, Ukraina, Rosja, Kaukaz: por. M. Biernacki,
 - F – Wydział VI – kraje nadbałtyckie, kraje skandynawskie
oraz Anglia: por. F. Kurnatowski,
 - G – Wydział VII – Syberia, Japonia, Ameryka oraz Chiny:
por. Czerniewicz,
 - H – Wydział VIII – Portugalia, Francja i Hiszpania: por. Dowbor;
- II. Biuro Wywiadowcze (Sekcja II)⁸² – czuwające nad działaniami Oddziałów II na szczeblu frontów oraz prowadzące wywiad ofensywny:
 - A – Wydział I – organizacyjny (technika wywiadowcza i szkolenie),
 - B – Wydział II – ofensywny „A” – kraje skandynawskie, Austria,
Niemcy, Belgia, Gdańsk, Szwajcaria, Anglia,
 - C – Wydział III – ofensywny „B” – Rumunia, Włochy, Francja,
Hiszpania, Bułgaria, Portugalia, Czechy oraz Węgry,
 - D – Wydział IV – ofensywny „C” – Estonia, Japonia, Rosja, Ukraina,
Białoruś, Łotwa i Litwa,
 - E – Wydział V – kontrwywiad – defensywny,
 - F – Wydział VI – propaganda zewnętrzna,
 - G – Wydział VII – wewnętrzny – ewidencja, opracowywanie
dokumentów oraz ochrona tajemnicy,
 - H – referat technik wywiadu,
 - I – referat Centralnej Agentury;

81 CAW, I.301.8.209. A. Misiuk, *Schemat Oddziału Informacyjnego ND Warszawa z 1 listopada 1919 roku.*, s. 17, 18.

82 CAW, I.300.76.34 i I.301.8.233. A. Peplowski, *Organizacja Biura Wywiadowczego*, s. 44.

III. Biuro Szyfrów (sekcja IV) – zbudowane z dwóch wydziałów:

I – szyfry własne oraz II – radiowywiad (szyfry obce)⁸³.

W skład Oddziału II wchodziły również⁸⁴:

A – Biuro Prasowe (sekcja III);

B – Sekcja VI – propaganda oraz opieka nad żołnierzami⁸⁵;

C – Biuro Polityczne (sekcja V)⁸⁶;

D – Sekcja VII – adiutantura⁸⁷.

Po reorganizacji Adiutantura została przestawiona na miejsce ósme, a jej miejsce zajęła powstała w czerwcu 1920 roku Sekcja VII Defensywy⁸⁸. Była to ostatnia reorganizacja w strukturze Oddziału II NDWP, przedstawiona w oparciu o schemat organizacyjny z dn. 1 II 1920 r.

W strukturze Oddziału II NDWP weszły ekspozytury, które miały za zadanie organizować wywiad na podległym terenie. Zorganizowanie ekspozytur⁸⁹ było uzależnione od sytuacji politycznej i wojskowej na danym obszarze: np. na Górnym Śląsku – Ekspozytura Biura Wywiadowczego przy Oddziale II ND w Częstochowie oraz Posterunek – Ekspozytura w Sosnowcu.

Na zachodzie Polski, ze względu na zaistniałą sytuację, zaczęto łączyć Oddziały II Informacyjne Frontów: Śląski, Wielkopolski oraz Pomorski, natomiast w ich miejsce powstały Ekspozytury w Poznaniu, Krakowie i Grudziądzu. Skomplikowana sytuacja na wschodzie kraju oraz toczące się nadal działania wojenne spowodowały, że stworzono przy Dowództwach Armii Oddziały II. Oddziały te w miarę stabilizowania się sytuacji przeobrażono w Ekspozytury: we Lwowie, Stryju i Grodnie (później Wilnie). Ekspozytury te ściśle współdziałały z Oddziałem II NDWP, stanowiąc z Odcinkami i Posterunkami wywiadowczymi swoistą sieć terenowych placówek wywiadowczych. Sprawami wywiadu na Górnym Śląsku

83 CAW, I.301.8.696. *Odprawa wewnętrzna nr 27*. A. Peplowski, *Oddział II Sztabu Generalnego NDWP. Zarys organizacji i działalności (1919, 1920)*, 1994, s. 97.

84 CAW, I.301.8.217. *Ibidem*, s. 46.

85 CAW, I.301.8.526. A. Misiuk, *op. cit.*, s. 19.

86 CAW, I.301.8.217. A. Peplowski, *op. cit.*, *Utworzenie Sekcji Politycznej*, s. 47.

87 CAW, I.301.8.209. A. Peplowski, *op. cit.*, *Schematy organizacyjne Oddziału II NDWP*, s. 47.

88 CAW, I.301.8.196, I.301.8.210, I.301.690. A. Misiuk, *op. cit.*, *Organizacja Sekcji VII Defensywy*, s. 18.

89 A. Misiuk, *op. cit.*, s. 20, 23.

zajmowała się od stycznia 1919 r. Ekspozytura Biura Wywiadowczego przy Oddziale II ND w Częstochowie, której szefem był por. W. Malski oraz Posterunek Wywiadowczy – Ekspozytura w Sosnowcu. Powiatami południowymi: rybnickim i pszczyńskim, paraf się Posterunek Wywiadowczy nr 1 (w Oświęcimiu), który później został przeniesiony do Ekspozytury Oddziału II w Krakowie. W pierwszym okresie od stycznia do lipca, w struktury Ekspozytury BW w Częstochowie wchodziły następujące Posterunki wywiadowcze: Nr 1 w Oświęcimiu; Nr 2 w Sosnowcu; Nr 3 „b” we Własnej; Nr 4 w Praszczce oraz Nr 5 w Dziedzicach. Od 1 XI 1919 r. Ekspozytura Biura Wywiadowczego przy Oddziale II ND w Częstochowie została przemieszczona do Krakowa jako Oddział II Informacyjny Dowództwa Frontu Śląskiego⁹⁰. W Częstochowie pozostała Ekspozytura tego Oddziału oraz Posterunki Wywiadowcze: Nr 2 w Sosnowcu, Nr 3 „a” w Gniazdowie, Nr 3 „b” we Własnej (powstała 9 listopada), Nr 3 w Herbach, Nr 4 w Praszczce oraz Nr 6 w Wieruszowie⁹¹. Odcinek wywiadowczy Nr 1 w Częstochowie, na podstawie meldunku Ekspozytury Biura Wywiadowczego przy Oddziale II ND w Częstochowie⁹², został przeniesiony wraz z kadrą z etatu Ekspozytury Oddziału II w Krakowie na etat Ekspozytury Oddziału II NDWP w Poznaniu⁹³. Tam też uległ rozwiązaniu w dniu 21 II 1921 r., razem z Placówką wywiadowczą w Sosnowcu⁹⁴. Powstałe z rozwiązanych Oddziałów II Informacyjnych Dowództw Frontów: Wielkopolskiego, Śląskiego i Pomorskiego, Ekspozytury w Poznaniu, Krakowie i Grudziądzu,⁹⁵ były także bezpośrednio podległe Oddziałowi II NDWP.

90 CAW, I.301.8.217. *Rozkaz nr 13903/BW/III NDWP.*

91 CAW, I.301.8.1065. *Zarządzenie nr 10134/III z 11.03.1920 r.* Oddziału II Informacyjnego Dowództwa Frontu Śląskiego w Krakowie skierowane do Ekspozytury Biura Wywiadowczego przy Oddziale II ND w Częstochowie w sprawie pracy informacyjnej na terenie Górnego Śląska.

92 Ibidem, *Rozkaz NDWP BW N 9652/II.*

93 Ibidem, *Rozkaz NDWP BW N 9652/II.*

94 CAW, I.301.8.965. *Rozkaz NDWP BW N 60677/IIIBW/I z 12.01.1921 r. I rozkaz wew. Nr 9 z 11.02.1921r.*

95 CAW, I.301.8.214, I.301.8.217, I.301.8.1065. *Utworzenie Ekspozytury Oddziału II w Krakowie*; CAW, I.301.8.215, I.301.8.1014. *Organizacja Ekspozytury Oddziału II NDWP w Poznaniu*; CAW, I.301.8.200, I.301.8.218, I.301.8.337. *Raporty organizacyjne Ekspozytury Oddziału II w Grudziądzu*; CAW, I.301.8.526. A. Misiuk, op. cit. *Reorganizacja Oddziałów II Informacyjnych armii frontów w sprawach personalnych*, s. 21.

Ekspozytura Oddziału II ND w Grudziądzu powstała w myśl rozkazu nr 9652/II z 14.III.1920 r.⁹⁶ z II Biura Dowództwa Frontu Pomorskiego (BD FP). Ekspozytura II ND zaczęła funkcjonować od dnia 23.03.1920 r. Obszar wywiadu, na którym działała, pokrywał się w całości z obszarem działalności II BD FP-Gdańsk i Prusy Książęce (tzw. I Wehrkreis oraz wschodniej części II Wehrkreisu). W kwietniu powstał Posterunek Wywiadowczy Nr 4 w Bydgoszczy. Struktura Ekspozytury była następująca⁹⁷:

A – referat ewidencyjny I i II Wehrkreis – por.

J. Sojkaorazpchor. S. Delinger;

B – oficer kasowy i gospodarczy – ppor. Daszkiewicz;

C – referat szpiegostwa obcego – ppor. Z. Rosiński;

D – referat organizacyjny wraz z wydziałem
wywiadowczym – ppor. M. Wróbel;

E – kancelaria;

F – referat prasowy – vacat.

Na szefa Ekspozytury wyznaczono mjr. Aleksandra Naganowskiego. W skład Ekspozytury weszły następujące posterunki: Nr 1 w Tucholi; Nr 2 w Bydgoszczy oraz Wydział Wywiadowczy. Stan liczebny kadry na dzień 23.03.1920 r. wynosił: 18 podoficerów, 3 podchorążych oraz 10 oficerów. Ekspozyturę rozwiązano w marcu 1921 r.⁹⁸ Ekspozyturę Oddziału II NDWP w Poznaniu⁹⁹ utworzono z Oddziału II Informacyjnego Dowództwa FW. Obejmowała ona teren wywiadowczy III Wehrkreis. Skład Ekspozytury Oddziału II NDWP w różnych okresach kształtował się następująco¹⁰⁰: sekcja ofensywna wraz z referatami – ppor. S. Ulatowski i referat szpiegostwa obcego – ppor. T. Ciążyński; kancelaria – sierż. sztab.

96 CAW, I.301.8.218.

97 Ibidem. *Rozkaz Ekspozytury Oddziału II ND 3723/11 z 28.05. i rozkaz Oddziału II ND nr 21734/II.*

98 CAW, I.301.8.694. Pismo Komisji Likwidacyjnej nr 9776/11 B.W. 1. *Korespondencja Ekspozytury Oddziału II w Grudziądzu od 1.03.1921 r.* kierowana do Ekspozytury Oddziału II w Poznaniu.

99 CAW, I.301.8.1014. Pismo Biura Wywiadowczego nr 24379/II z 30.06.1920 r. *i reorganizacja oddziałów informacyjnych frontów, rozkaz NDWP BW nr 21526/II z 30.12.1919 r.*

100 Ibidem.

A. Leśny oraz kartografia i fotografia. Ekspozytura składała się z 8 odcinków wywiadowczych: Chodzież, Wronki, Rawicz, Częstochowa, Kępno, Zbąszyń, Krotoszyn i Leszno oraz placówki zagraniczne: Hamburg, Legnica, Frankfurt nad Odrą, Kołobrzeg, Berlin, Wrocław, Szczecin i Drezno. Szefem Ekspozytury Oddziału II ND w Poznaniu został rtm. Kazimierz Szczepanik. Ostatnia Ekspozytura Oddziału II NDWP w Krakowie powstała z Oddziału. II Informacyjnego Dowództwa Frontu Śląskiego¹⁰¹. Swoją działalnością obejmowała rejon wywiadowczy, tzn. południową część III Wehrkreisu, w tym: Spisz, Słowacyznę, Śląsk Cieszyński, Orawę, Morawy, Czaczę i Ruś Karpacką¹⁰². Jednak głównym terenem oddziaływania Ekspozytury miały zostać tereny plebiscytowe Śląska Cieszyńskiego i Górnego Śląska. Szefem Ekspozytury został kpt. dr M. Koczvara. Struktura organizacyjna Ekspozytury w grudniu 1920 r. przedstawiała się następująco:

- A – Referat ewidencyjny – ppor. Jarosław Fiuczek;
- B – Referat polityczny – ppor. Alfred Birkenmayer;
- C – Referat defensywny – ppor. Wacław Żyborski, ppor. Leon Ciepela, ppor. Stefan Bednarczyk;
- D – Referat prasowy – plut. Stefan Wagner;
- E – Referat gospodarczy – ppor. Antoni Wiczorkiewicz;
- F – Kancelaria – sierż. Jan Maraszek.

W lutym 1921 r. struktura organizacyjna Ekspozytury przedstawiała się następująco:

- A – Szef Ekspozytury – kpt. dr Koczvara;
- B – Zastępca Szefa oraz Szef Referatu politycznego – ppor. A. Birkenmayer;
- C – Referat ewidencji – por. W. Żyborski;
- D – Referat personalny – por. M. Idzik;
- E – Referat ofensywy – por. M. Rządziejewicz;
- F – Oficer kasowy – ppor. A. Wiczorkiewicz;
- G – Referat prasowy – ppor. Leon Ciepela;
- H – Kancelaria – pchor. S. Czernic.

101 CAW, I.301.8.217. Rozkaz ND 9652/II, *Rozkaz ND BW nr 3450/III z 31.01.1920 r., rozkaz wew. L. 1792/20 z 6.02.1920 r.*

102 CAW, I.301.8.200. *Reorganizacja Ekspozytur NDWP*

Ekspozytura Oddziału II w Krakowie składała się z następujących Odcinków wywiadowczych: Nr 2 w Oświęcimiu¹⁰³; Nr 3 w Cieszynie; Nr 4 w Żywcu; Nr 5 w Nowym Sączu; Nr 6 w Stryju¹⁰⁴. Ponadto placówkami wywiadowczymi zagranicznymi były: Ostrawa Morawska, Ungwar, Preszburg, Korzyce, Berno i Praga. Zupełnie inaczej zorganizowano wywiad wojskowy we wschodniej Polsce. Tam najdłużej prowadzone były działania wojenne i dopiero na początku 1920 r. rozpoczęto rozformowanie Oddziałów II Armii. Z Oddziału II Dowództwa 2 Armii powstała Ekspozytura w Grodnie, którą później przeniesiono do Wilna. Po rozwiązaniu Oddziału II Dowództwa 6 Armii utworzono Ekspozyturę Oddziału II we Lwowie. Na tym obszarze działalność prowadziła również Ekspozytura Biura Wywiadowczego przy Oddziale II ND w Stryju. Ekspozytura Oddziału II ND w Grodnie, którą dowodził por. Adam Smyk, rozwiązano¹⁰⁵ 15 VI 1921 r. W jej miejsce utworzono Posterunek informacyjny podległy Ekspozyturze Oddziału II w Wilnie. Obszar wywiadu obejmował zagadnienia litewsko-niemieckie. Ekspozyturę Oddziału II ND we Lwowie, utworzono z Oddziału II Dowództwa 6 Armii 15 marca 1921 r.¹⁰⁶ Działalność Ekspozytury obejmowała obszary przy granicy południowo-wschodniej. Jej szefem został mjr Kazimierz Florek. Do Ekspozytury włączono cały personel: pomocniczy, wywiadowczy, podoficerski i oficerski oraz wszystkie placówki i posterunki wywiadowcze podporządkowane dotąd Oddziałowi II Dowództwa 6 Armii. Do dyspozycji Ekspozytury Oddziału II Naczelnego Dowództwa we Lwowie przyłączono po likwidacji Ekspozytury Oddziału II ND w Krakowie: referat ofensywny – czeski, Posterunek Wywiadowczy w Stryju¹⁰⁷ oraz placówkę wywiadowczą w Ungwarze. Struktura organizacyjna była następująca¹⁰⁸: referaty – ofensywny, techniczny i organizacyjny

103 CAW, I.301.8.214. *Odcinek wywiadowczy nr 2 Oświęcim, wywiad w południowych powiatach Górnego Śląska.*

104 CAW, I.301.8.1066. *Pismo Ekspozytury dotyczące prowadzenia wywiadu płytkiego i pogranicznego na Rusi Karpackiej przez posterunki w Stryju i Worochcie.*

105 CAW, I.301.8.1125. *Pismo nr 23453/II B.W. 1 z 3.06.1921 r.*

106 CAW, I.301.8.207, I.301.8.215, I.303.4.6872. *Organizacja Ekspozytury Oddziału II we Lwowie.*

107 CAW, I.301.8.217. *Pismo L. 1823/21 z 1.07.1921 r.*

108 CAW, I.301.8.1125. *Pismo nr 23453/II BW 1 z 3.06.1921 r.*

oraz agentura wywiadowcza i komisja gospodarcza. Ostatnia Ekspozytura podlegająca Oddziałowi II ND mieściła się w Wilnie¹⁰⁹. Utworzono ją po likwidacji Oddziału II Dowództwa 7 Armii w dniu 1 VII 1920 r. Szefem Ekspozytury został kpt. Juliusz Kaden-Bandrowski. Składała się ona z: sekcji ofensywy, posterunków wywiadowczych Dźwinsk i Suwałki, oficera kasowo-gospodarczego, kancelarii. Po rozwiązaniu Ekspozytury Oddziału II ND w Grodnie powstał Posterunek informacyjny podległy Ekspozyturze Oddziału II ND w Wilnie¹¹⁰. Ekspozytura przejęła finanse i obszary wywiadowcze oraz majątek po byłej Ekspozyturze Oddziału II ND w Grodnie. Ekspozyturę Biura Wywiadowczego (EBW) przy Oddziale II ND w Stryju¹¹¹ powołano rozkazem NDWP O II. L. 4946/19/BW z 29.07.1919 r. Ekspozytura Informacyjna była w rzeczywistości uzależniona od Biura Wywiadowczego Oddziału II NDWP. Ponieważ ta podległość spowodowała problemy natury technicznej, postanowiono rozkazem NDWP Oddział II L. 5856/II/BW z dnia 19.08.1919 r. przenieść ją na etat Dowództwa Okręgu Generalnego (DOG) Lwów do Ekspozytury Oddziału II ND w Krakowie, utrzymując w mocy rozkaz NDWP L. 6280/III/BW o zależności od Oddziału II Dowództwa Frontu Galicyjskiego.

W trakcie konfrontacji z Rosją bolszewicką w latach 1919-1920, polskie siatki wywiadowcze były angażowane nie tylko do uzyskiwania informacji o wadze wojskowej, ale również do zdobywania informacji ekonomiczno-politycznych. Wywiad wojskowy angażowano w tworzenie niewielkich pododdziałów i oddziałów podejmujących dywersję na tyłach wojsk radzieckich. Organizowano nie tylko oddziały partyzanckie, ale nawet akcje agitacyjne skierowane w szczególności do ludności polskiej zamieszkałej na obszarach zajętych przez bolszewików. W newralgicznym momencie wojny, podczas podchodzenia wojsk radzieckich do Warszawy w dniu 1.08.1920 r., Oddział II Sztabu MSWojsk., w porozumieniu z Oddziałem II NDWP, powołał zakonspirowaną organizację wojskową, operującą na terenach zajętych

109 CAW, I.301.8.375. *Schematy organizacyjne dotyczące rozmieszczenia Ekspozytur.*

110 CAW, I.301.8.1125. *Pismo nr 23453/III BW I z 3.06.1921 r.*

111 CAW, I.301.8.1129. *Sprawozdanie z działalności Ekspozytury BW przy Oddziale II NDWP w Stryju.* Ekspozytura Biura Wywiadowczego przy Oddziale II ND w Stryju, przeszła na etat Ekspozytury Oddziału II NDWP w Krakowie.

przez bolszewików, o nazwie Związek Obrony Ojczyzny (ZOO). Na komendanta głównego tego związku został wyznaczony mjr Marian Kościalkowski z Oddziału II Naczelnego Dowództwa. Przed ZOO postawiono zadanie zorganizowania prężnej sieci organizacyjnej, zdolnej do błyskawicznej akcji dywersyjno-bojowej w jak najszerszym zakresie. Kolejnym istotnym zadaniem było nawiązanie współdziałania w służbie informacyjnej z operującymi na obszarze posterunkami wywiadowczymi oddziałów frontowych.

Podczas konfliktu zbrojnego polsko-bolszewickiego w 1920 r., wywiad wojskowy, pomimo że tworzony w pośpiechu i w realiach kształtującego się od podstaw państwa, odegrał istotną rolę, informując polskie dowództwo m.in. o dyslokacji, o organizacji i uzbrojeniu wojsk przeciwnika, a także o jego planach. Agenci i wywiadowcy wielokrotnie zdobywali dokumenty z centralnych instytucji radzieckich oraz ze sztabu Armii Czerwonej. Jednak najcenniejsze informacje uzyskiwano dzięki zaangażowaniu radiowywiadu i Biura Szyfrów. Bolszewicy do końca wojny nie zorientowali się, że większość ich depeš była przechwytywana i rozszyfrowywana przez Polaków. Dało to polskiemu sztabowi ogromny atut przy podejmowaniu decyzji w planowaniu kontrofensywy oraz wpłynęło w znacznym stopniu na wynik bitwy warszawskiej – decydującej o losach kampanii.

Odnalezione kilka lat temu dokumenty (akta) polskiego Biura Szyfrów z lat 1919-1921, nakłaniają do rewizji utartych poglądów oraz zarzucenia dysputy na temat autorstwa Cudu nad Wisłą¹¹². Okazało się, że Wódz Naczelny oraz polski Sztab Generalny dokładnie znali zamiary i intencje bolszewików, tak dalece, jakby sami sowieccy sztabowcy ich o tym informowali. Fakt, że polski radiowywiad przejmował zaszyfrowane sowieckie depešy, a polski zespół kryptoanalityków (oficerów i matematyków) łamał dziesiątki bolszewickich szyfrów, krótko mówiąc: – czytali depešy Sowieców tak, jakby nie były zaszyfrowane. Skąd to wiadomo? Habent sua fata (mają swoje losy) również teczki wywiadu wojskowego¹¹³.

112 G. Nowik, *Zanim złamano „ENIGMĘ”*. *Polski radiowywiad podczas wojny z bolszewicką Rosją 1918-1920*, tom 1, Warszawa 2004, s. 10-64.

113 Kilka lat temu dr Grzegorz Nowik dotarł do uchodzących za bezpowrotnie zaginione, a od lat spoczywających w magazynach Centralnej Biblioteki Wojskowej akt Biura Szyfrów. Lektura pierwszego, tysięczstronicowego tomu jego książki pokazuje, z jakiej skali rewelacjami mamy do czynienia.

Ileż to razy współuczestnicy konferencji naukowych czy autorzy książek zadawali pytania: z jakiego powodu Budionny nie wyszedł na tyły polskiej grupy uderzeniowej, podczas ofensywy znad Wieprza? Czy polski manewr oraz ugrupowanie ofensywy, zaangażowanie do niej wojska spod Warszawy, w tym z południowego odcinka frontu, nie były zbyt dużym ryzykiem? Drugą z tych wątpliwości wyjaśnił dokument opracowany w dniu 19 VIII 1920 roku w Oddziale II ND WP przez por. Jana Kowalewskiego – naczelnika Wydziału II Biura Szyfrów, a następnie przesłany przez Dowództwo Frontu Południowego do sztabów 6 Armii i 1 Dywizji jazdy walczących z armią konną Budionnego. Dokument ten był wstrząsający w treści. Oto dwudziestoosmioletni porucznik polskiego wywiadu podczas największego nasilenia polskiej ofensywy bitwy warszawskiej inwigilował kontrowersje na najwyższych szczeblach decyzyjnych Armii Czerwonej, a wiedza o tych kontrowersjach (w tym o decyzjach) udostępniona była polskiemu Naczelnemu Dowództwu (począwszy od Wodza Naczelnego, a skończywszy na szczeblach operacyjnych). Sytuacja ta znalazła się z całą pewnością u źródeł najważniejszych polskich sukcesów w wojnie 1920 r. Analiza źródeł radiowywiadowczych umożliwiła nowe postrzeganie bitwy warszawskiej oraz wykazała błędy operacyjne i strategiczne, popełnione przez bolszewickie dowództwa – począwszy od naczelnego po szczebel armii i frontów włącznie. Odnalezione źródła radiowywiadowcze dają pogląd na różne decyzje podejmowane na wielu szczeblach polskich struktur dowódczych, np na szczeblu strategicznym, na kształtujący się na przełomie lat 1919 i 1920 zamiar odłączenia się Ukrainy od Rosji, widoczny chociażby w stawianych Marchlewskiemu w Mikaszewiczach warunkach.

Uzyskane informacje radiowe pozwalają również na nowe spojrzenie i analizę poszczególnych operacji zbrojnych toczonych w roku 1920, a w szczególności: akcji na Kalenkowicze i Mozyrz (w marcu 1920 r.); batalii na Ukrainie (przełom kwietnia i maja 1920 r.); walk prowadzonych z wojskami Frontu Zachodniego w czasie pierwszej ofensywy Tuchaczewskiego na Białorusi (przełom maja i czerwca 1920 r.); majowych batalii z Flotyllą Dnieprzańską, śledzenie oraz „polowanie” na armię konną od momentu walk pod Korcem, dalej przez Równę i Dubno, aż po bitwę pod Komarowem i Brodami. Należy zauważyć, że w dyskusji o źródłach błędów popełnionych przez sowiecki sztab wojskowy w 1920 r., w rodzinnym sporze o źródło polskiego

sukcesu, o to – kto jest sprawcą zwycięstwa w tej batalii (wojnie), kto jest autorem planu kluczowego bitwy warszawskiej nikt nie podjął materii pełnego rozpoznania oraz bieżącego śledzenia przez stronę polską (na przełomie lipca i sierpnia 1920 r.), nie tylko stanu radzieckiej armii i jej składu, ale przede wszystkim: kierunków i zamiarów ich działania. Nikt też nie skonstatował, iż Naczelne Dowództwo obserwowało i wiedziało o narastaniu sporu między dowództwami armii i frontów (Tuchaczewski – Jegorow – Budionny), zatargu, w który uwikłał się sam Lew Trocki. Spór ambicjonalny i polityczny, ważący na wyborze przełomowego kierunku uderzenia, procentował łańcuchem konsekwencji. Zaczęło się od zlekceważenia przez Budionnego (umyślnej bezkarności przy protekcji Stalina, z rzeczywistą pozycją, wyższą, niż formalnie piastował stanowisko) dyrektyw Trockiego i Tuchaczewskiego, a następnie: podjęcie samowolnej operacji na Lwów i spóźnione wycofanie spod Lwowa oraz jeszcze późniejsze podjęcie kroków w kierunku Zamościa i Lublina – wg zamierzeń Tuchaczewskiego miało to sparaliżować polską ofensywę. Absztrahuując, gdyby podczas tej wojny Lenin, Trocki oraz Tuchaczewski, Stalin i Budionny byli współpracownikami polskiego wywiadu, razem wzięci nie przekazaliby, tak szybko i tak ważnych (bogatych) informacji, jakich dostarczył polskiemu ND i Sztabowi Generalnemu, polski radiowywiad. Powyższą sytuację trafnie uznano za najważniejszą polską sensację z tej dziedziny, aż do momentu ujawnienia informacji o złamaniu przez polskich kryptoanalityków sekretu niemieckiej maszyny szyfrującej ENIGMA¹¹⁴.

Wśród wielu kwestii jakie (pod koniec jesieni 1918 r.) musiały rozwiązać władze organizowanego od fundamentu polskiego wywiadu wojaskowego (WW), była kwestia kadr.

Józef Piłsudski, z najwyższymi zwierzchnikami państwa i wojska, stanął wobec wielu dylematów, m.in.: Czy i w jakim stopniu można obdarzyć zaufaniem profesjonalnie przygotowanych, zawodowych pracowników wywiadów z byłych państw zaborczych?, Czy ich specjalne kwalifikacje (również moralne i polityczne), niezbędne przed 1914 r., podczas rekrutacji do służb wywiadowczych, dadzą się pogodzić z wiernością Rzeczypospolitej? Niezależnie od efektywności metod wykorzystywanych

114 G. Nowik, *Zanim złamano „ENIGMĘ”. Polski radiowywiad podczas wojny z bolszewicką Rosją 1918-1920*, tom 1. Warszawa 2004, s. 10-64.

przez carską ochronę, już sam fakt powołania do rosyjskiego kontrwywiadu wojskowego lub rosyjskiej policji politycznej, stanowił swego rodzaju certyfikat zaufania. Czy udział w strukturach zwalczających polskie podziemie niepodległościowe (np. struktury wojskowo-niepodległościowe przed 1914 r., Organizacje Bojowe PPS czy Polska Organizacja Wojskowa po 1914 r.) da się pogodzić z wiernością wobec ich niedawnych insurgentów?

Początki największych polskich sukcesów w dziedzinie dekrypcji i kryptografii, zorganizowanie w Biurze Szyfrów osobnej komórki radiowywiadu, dobranie zespołu współpracowników, należy bezwzględnie wiązać z por. Janem Kowalewskim (1892-1966). W ciągu kilku miesięcy zorganizowano pełne spektrum pracowników i oficerów z biegłą znajomością wielu języków, odpowiedzialnych za różne odcinki: służby radiowywiadowczej, oficerów wyspecjalizowanych w kryptografii, specjalistów w dziedzinie radiogoniometrii, aż po wybitnych polskich naukowców z Uniwersytetu Lwowskiego oraz Uniwersytetu Warszawskiego. Wśród nich można wymienić przyszłe sławy z dziedziny polskiej szkoły matematycznej, jak profesorowie: Wacław Sierpiński (1882-1969); Stanisław Leśniewski (1886-1939), Stefan Mazurkiewicz (1888-1945)¹¹⁵.

Pierwszą kompleksową regulację, dotyczącą ochrony ważnych tajemnic, zawierało rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 lutego 1928 r. o karach za szpiegostwo i niektóre inne przestępstwa przeciwko Państwu (Dz. U. Nr 18, poz. 160)¹¹⁶. Już art. 1 tegoż rozporządzenia przewidywał (w § 1), że: Kto umyślnie ujawnia innej osobie wiadomości, dokumenty lub inne przedmioty, które ze względu na dobro Państwa Polskiego należy zachować w tajemnicy przed rządem państwa obcego, ulega karze więzienia do lat pięciu. Jeżeli dotyczyły one wojskowej obrony Państwa lub jego sił zbrojnych – sprawca podlegał karze ciężkiego więzienia od roku do lat dziesięciu (§ 2). Rozporządzenie to zawierało cały katalog kar zarówno łagodniejszych, jak i surowszych (do kary śmierci włącznie) za różne tego typu przewinienia. W niektórych przypadkach karalne były także czyny popełnione nieumyślnie (w tym ujawnienie tajemnicy).

115 Ibidem, s. 10-64.

116 Pod rozporządzeniem tym złożył podpis również Józef Piłsudski, który wówczas był Prezesem Rady Ministrów i Ministrem Spraw Wojskowych.

Rozporządzenie to zostało zastąpione rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 r. o niektórych przestępstwach przeciwko bezpieczeństwu Państwa (Dz. U. Nr 94, poz. 851). Zawierało ono następującą definicję tajemnicy państwowej: *Tajemnicę państwową stanowią wiadomości, dokumenty lub inne przedmioty, które z powodu ich treści lub jakości należy ze względu na dobro Państwa Polskiego zachować w tajemnicy przed rządem państwa obcego, choćby nawet zarządzenia, normujące czynności służbowe, nie uznawały ich za tajne, albo choćby zachowanie ich w tajemnicy przed pewnym gronem osób było niemożliwe*¹¹⁷

Rozporządzenie zawierało także definicję informacji wojskowej: *Informację wojskową stanowią wiadomości, dokumenty lub inne przedmioty, które, nie będąc tajemnicą państwową, dotyczą jednak wojskowej obrony Państwa lub jego sił zbrojnych*¹¹⁸.

Rozporządzenie to rozszerzało katalog czynów karalnych oraz zwiększało wymiar odpowiedzialności karnej. Na uwagę zasługuje np. przepis (art. 21 § 1), w myśl którego odpowiedzialność karną ponosił również ten: *Kto otrzymałszy w chwili, gdy można szkodzić zapobiec, wiarygodną wiadomość o zamierzonym przestępstwie (określonym w tym przepisie – przypis RT) zaniecha zawiadomienia o tem władzy, powołanej do ścigania przestępstw*¹¹⁹. Dotyczyło to między innymi przestępstwa ujawnienia innej osobie tajemnicy państwowej.

Szczegółowe zasady ochrony tajemnicy wojskowej uregulowane zostały w Instrukcji o ochronie tajemnicy wojskowej, wprowadzonej w życie przez Ministra Spraw Wojskowych (podpis złożył gen. bryg. Sławoj Składkowski). Wiele rozwiązań w niej zastosowanych było nadzwyczaj cennych i nadal aktualnych. Jednakże ówczesne społeczeństwo nie mogło się z nią zapoznać, gdyż ona sama także była tajna. Z instrukcji tej pochodzi następujący cytat, którego przesłanie jest nadal aktualne (i to nie tylko w odniesieniu do tajemnicy wojskowej): *W celu uniknięcia zaskoczenia wszystkie państwa dążą do posiadania najszczegółowszych danych o możliwościach*

117 Dz.U. Nr 94, poz. 851, art. 9 § 1. *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 r. o niektórych przestępstwach przeciwko bezpieczeństwu Państwa.*

118 Ibidem, art. 9 § 2.

119 Ibidem, art. 21 § 1.

przyszłego przeciwnika i to we wszystkich przejawach życia państwowego. Zaskoczenie nieprzyjaciela nieznanymi mu ulepszeniami lub wprowadzeniem nowych, nieużywanych dotąd środków walki, może mieć rozstrzygający wpływ na wynik wojny. Już w czasie pokoju wywiad nie cofa się przed żadnymi kosztami i środkami, chociażby środki te mogły uchodzić w opinii publicznej zaczepionego społeczeństwa za zbrodnię. Wszystkie, nawet najdrobniejsze, wiadomości i dokumenty są dla niego cenne¹²⁰. Idealnym celem ochrony jest uniemożliwienie wywiadowi obcemu docierania do tajemnic wojskowych. Ponieważ, idealny cel ochrony tajemnic wojskowych nie zawsze da się osiągnąć, przeto ochrona ich dąży do utrudnienia w jak najwyższym stopniu pracy wywiadowi obcemu.

Polska, jako kraj, który odzyskał niepodległość po ponad 123 latach niewoli, skonfliktowany z dwoma największymi, a co istotne potężniejszymi sąsiadami, tj. Niemcami i Rosją sowiecką, musiała szybko i sprawnie utworzyć profesjonalne służby kontrwywiadu i wywiadu, które byłyby w stanie zabezpieczyć jej interesy, a przede wszystkim bezpieczeństwo. Po zakończeniu działań wojennych z Rosją bolszewicką, wprowadzono pokojową organizację wojska i zlikwidowano Naczelne Dowództwo WP, Oddział II Szt. Gen. NDWP połączono z Oddziałem II Sztabu MSWojsk., a następnie przekształcono w Oddział II Szt. Gen. WP. Należy zaznaczyć, że polska służba wywiadu wojskowego w okresie II RP była jedynym organem państwa polskiego, kompetentnym do prowadzenia zagranicznej aktywności wywiadowczej.

Do obszaru działań Oddziału II, tj. centrali wywiadu, należało:

- A – Prowadzenie wywiadu głębokiego poprzez: zbieranie, zdobywanie, dostarczanie oraz przetwarzanie, ewidencjonowanie i przekazywanie uprawnionym odbiorcom;
- B – Śledzenie rozwoju środków i metod pracy wywiadowczej;
- C – Zabezpieczenie państwa przed penetracją obcych służb oraz koordynacja zadań z tego zakresu;

120 Już Legiony Rzymskie posiadały wyspecjalizowane służby, zajmujące się zbieraniem informacji, wykorzystywanych nie tylko w prowadzonych przez Rzym wojnach, ale także w kontaktach handlowych. Podobno sprawne służby o tym charakterze posiadali także polscy władcy – Bolesław Chrobry, Władysław Jagiello i Jan III Sobieski: /podano za J. Wąsikiewiczem, „Ochrona informacji niejawnych (tajemnicy państwowej i służbowej i innych tajemnic prawnie chronionych). Materiał szkoleniowy”; maszynopis, Warszawa 1999 r.

D – Przygotowanie zadań wywiadowczych na czas „W”,
 reprezentowanie WP w sferze wojskowej służby dyplomatycznej;

E – Organizacja i szkolenie aparatu informacyjnego.

Zgodnie z rozkazem MSW z dnia 22 VI 1921 r., polski wywiad wojskowy, funkcjonujący jako Oddział II Informacyjny, posiadał poniższą strukturę¹²¹:

- 1) Szef Oddziału;
- 2) Adiutantura;
- 3) Wydział I Organizacyjny – referaty: personalny, finansowy, organizacyjny, szkoleniowy, prasa obca, szyfry własne, korespondencja;
- 4) Wydział II Ewidencyjny – obejmował następujące działania: rejestrację, prace analityczno-studyjne oraz rozpracowanie państw obcych. Składał się z referatów: Zachód, Wschód, Południe, Północ, narodowościowego i statystycznego;
- 5) Wydział III Wywiadowczy¹²² obejmował organizację działań kontrwywiadowczych i wywiadowczych, zbudowany był z 4 referatów:
 - ref. „A” – techniki wywiadowczej – podreferaty: biuro paszportowe, dywersji, specjalnego wywiadu chemicznego oraz biuro fotograficzne,
 - ref. „B” – centralnej agentury¹²³ – podreferaty: ofensywny wywiad głęboki, organizacyjny, werbunków oraz wywiadu specjalnego,

121 CAW, sygn. I. 303.4.14. *Oddział II Sztabu Głównego (Sztabu Generalnego)* [Oddz. II Szt. Gł. (Szt. Gen)], Rozkaz L.243/II z 23 czerwca 1921 r.

122 CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.22. Schemat, etat I zakres czynności Oddziału II Szt. Gen. Zgodnie z zarządzeniem ministra spraw wojskowych z 12.08.1921 r. powołano do życia Ekspozyturę (jako elementy struktur wywiadu) Oddziału II Sztabu Generalnego WP: nr I w Wilnie, nr II w Gdańsku, nr III w Poznaniu, nr IV w Krakowie, nr V we Lwowie i nr VI w Brześciu. Ich zadaniem było prowadzenie płytkiego wywiadu i kontrwywiadu ofensywnego na obszarze sąsiednich państw.

123 Centralna Agentura – z tym terminem spotkamy się dość często w opracowaniach dotyczących Oddziału II. Odnosi się on do komórki, która zajmowała się nie tylko ewidencją sieci agenturalnych, lecz w początkowym okresie również werbunkiem, szkoleniem oraz pracą i kontrolą agentów.

- ref. „C” – kontrwywiad¹²⁴,
- ref. „D” – wywiad radiowy, szyfry obce, podsłuchy¹²⁵.

Powstały również ekspozytury Oddziału II, we Lwowie, Brześciu, Wilnie, Poznaniu, Warszawie i Krakowie. Siedziba centrali Oddziału II znajdowała się w Warszawie w budynku Sztabu Generalnego przy placu Saskim. Szefem Oddziału II został ppłk Ignacy Matuszewski. W ówczesnych warunkach politycznych szczególny nacisk położono na prosperowanie wywiadu ofensywnego w Niemczech i Rosji sowieckiej. W związku z ograniczeniami nałożonymi na Niemcy – Traktatem Wersalskim, a z drugiej strony polityki przywódców radzieckich, nieskrępowanych żadnymi normami międzynarodowymi, dążącymi do „eksportu rewolucji” – polski wywiad własną uwagę skierował na inwigilację wschodniego sąsiada. W pierwszym okresie po odzyskaniu niepodległości przez Polskę – a szczególnie po stworzeniu w 1924 roku Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP), ochraniającego wschodnią granicę Polski – prowadzono działania związane z tzw. płytkim wywiadem¹²⁶. Polegało to na tym, iż jednostki wojska polskiego pod pozoracją działań przemysłowych, akcji band lub partyzantki anty bolszewickiej przeprowadzały rajdy rozpoznawcze na przygranicznych obszarach Rosji sowieckiej. Wynikiem tych działań było wiele cennych informacji.

Po przewrocie majowym w 1926 r. oraz objęciu władzy przez marszałka Józefa Piłsudskiego, dokonano restrukturyzacji władz wojskowych.

124 Kierownikiem Referatu C został mjr Julian Grudziński. Były żołnierz POW i I Brygady Legionów, absolwent Wyższej Szkoły Wojennej. Później długoletni szef kontrwywiadu wojskowego.

125 CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.7833. *Komunikat nr 13. Krótka informacja o Wydziale Wywiadowczym Oddziału II Szt. Gł. za lata 1921-1929*, IX. 1953 GZI MON.

126 Oczywiście chodzi tutaj o przekazanie części zadań kontrwywiadowczych – będących w gestii defensywy – Referatowi Wywiadu KOP, który wchodził w skład Korpusu Ochrony Pogranicza. Zadania te pierwotnie dotyczyły wywiadu przeciwywiadowczego, którym zajmowały się Ekspozytury 1 i 5 oraz organa terenowe defensywy. W późniejszym okresie jego zadania obejmowały zarówno wywiad płytki, jak również kontrwywiad w pasie przygranicznym. Referat podlegał bezpośrednio dowódcy KOP, jednak pod względem merytorycznym jego zwierzchnikiem był szef Oddziału II. Zob. por.: M. Jabłonowski, J. Prochwicz, *Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza*, Warszawa 2003/2004, s. 49-52.

Powołano Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych, natomiast w grudniu 1928 r. w miejsce Sztabu Generalnego powołano Sztab Główny. Marszałek J. Piłsudski, doceniając rangę wywiadu wojskowego, polecił jego reorganizację, komasując siły na rozpoznanie dwóch polskich sąsiadów, tj.: ZSRR oraz Niemcy. Wywiad ze szczególną bacznością obserwował wówczas przemysł zbrojeniowy ZSRR i sowiecką armię. W trakcie zmian organizacyjnych prowadzonych w latach 1926-1929 zachowano trzy podstawowe piony: wywiadowczy, organizacyjny i ewidencyjny, jednocześnie wzmacniając funkcje analityczne. Wydział Ewidencyjny zmieniono na Wydział Studiów, a referaty: zachodni i wschodni zmieniono na Samodzielny Referat „Niemcy” i Samodzielny Referat „Rosja”. Miały one za zadanie badać sytuację w Niemczech i Rosji pod kątem polityczno-ekonomicznym oraz wojskowym. Sytuację w innych państwach obserwował i analizował Referat Studiów Ogólnych. W dalszym czasie zlikwidowano Referaty: Południe, Północ i statystyczny. Kolejnym ważnym elementem reorganizacji Oddziału II Sztabu Głównego¹²⁷, dokonanej w latach 1929-1930, było definitywne rozdzielenie spraw kontrwywiadu i wywiadu wojskowego. Do najgłośniejszych osiągnięć polskiego wywiadu, prowadzonego w tym okresie na terenie Niemiec (w Berlinie), należy zaliczyć działanie rezydenta wywiadu rtm. Jerzego Sosnowskiego, który dowodząc placówką wywiadu głębokiego „In-3” od 1926 r. do 1934 r., dokonał licznych werbunków, dochodząc dzięki temu do informacji źródłowych, naczelnego dowództwa Reichswehry. Do czasu aresztowania przez gestapo w dniu 27 II 1934 r., dowodzona przez niego placówka uważana była za najważniejsze źródło wiedzy polskiego wywiadu o Reichswehrze. Zdementowanie przez Niemców rtm. Jerzego Sosnowskiego oraz jego wpadka, zrodziły jedną z najgłośniejszych afer szpiegowskich ówczesnej Europy, w efekcie czego do aresztów trafiło ponad kilkadziesiąt osób. Po procesie, w lutym 1936 r., zostały orzeczone wyroki śmierci. Głównego oskarżonego skazano na dożywocie. W kwietniu 1936 r. wymieniono rtm. J. Sosnowskiego na 7. pojmanych w Polsce agentów Abwehry.

127 Po zmianie struktur kierowniczych organów Sił Zbrojnych zmieniono nazwę Sztabu Generalnego na Sztab Główny, co nastąpiło w 1929 r. Wiązało się to ze zmniejszeniem roli Sztabu na rzecz GISZ. Nie zmieniło się natomiast podporządkowanie Oddziału II.

W latach 1936-1939 Oddział II położył większy nacisk na rozpoznanie ZSSR i Niemiec. Na skutek zaostrej sytuacji na scenie międzynarodowej, w Oddziale II zwrócono uwagę na kwestie dywersji. W 1937 r., na rozkaz Szefa Sztabu Głównego, utworzono Wydział Planowania Wywiadu Dywersji Wojennej, którym dowodził płk J. Skrzydlewski. Wiosną 1938 r. rozszerzono zakres szkolenia oficerów i członków siatek dywersyjnych¹²⁸. Jeden z kursów dla oficerów, trwający od 16 marca do 15 kwietnia 1939 roku, w Katowicach, obejmował najnowsze opracowania szyfrów, mikrofotografię wywiadowczą, toksykologię, dywersję kolejową, walkę wręcz oraz poznawania nowej broni, materiałów wybuchowych i przeciwpożarowych. Kurs był zorganizowany przez Ekspozyturę Nr 2. Prowadzono go pod przykrywką szkolenia instruktorów obrony cywilnej¹²⁹.

Wzrastające zagrożenie ze strony Niemiec powodowało zwiększenie aktywności polskich służb specjalnych na tym kierunku. Referat „Niemcy” posiadał w III Rzeszy blisko 30 placówek. Wywiad głęboki działający na terenie Niemiec, wspomagały ekspozyтуры wewnętrzne. Największe sukcesy przypisuje się Ekspozyturze Nr 3 w Bydgoszczy, pod dowództwem mjr. Jana Żychonia, m.in. za przygotowanie i przeprowadzanie operacji „Wózek”, polegającej na niejawnym przechwytywaniu informacji z tajnych niemieckich dokumentów, przewożonych jako poczta między Prusami Wschodnimi a Berlinem.

Podobnie jak w kampanii z 1920 r., w rozpracowywaniu planów armii niemieckiej, swoją wagę potwierdził wywiad radiowy, głównie dzięki wysiłkom kryptologów, którzy przełamali niemieckie szyfry kodowane za pomocą maszyny szyfrującej „Enigma”. Jeszcze przed wybuchem II wojny światowej wywiad polski przekazał tę wiedzę wywiadowi francuskiemu i wywiadowi brytyjskiemu. Przed inwazją Niemiec na Polskę w 1939 r., personel Oddziału II liczył ok. siedmiuset oficerów oraz pracowników cywilnych, na czele z płk. Józefem Smoleńskim.

128 J. Suliński, *Kursowy system szkolenia oficerów Oddziału II Sztabu Generalnego (Głównego) WP w latach 1919-1945*, Warszawa 2005, s. 56-57.

129 M. Starczewski, *Dywersja pozafrontowa*, [w:] *Wrocławskie studia z dziejów najnowszych, Historia XC*, Wrocław 1992, s. 174.

Struktura organizacyjna Oddziału II Sztabu Głównego (w sierpniu 1939 r.) była następująca:

- 1) Szef oddziału II;
- 2) Z-ca szefa Oddziału;
- 3) Wydział Ogólny:
Referaty: Szkoleniowy, Organizacyjno-personalny,
Budżetowy, Archiwum oraz Kancelaria;
- 4) Wydział II „a” Wywiadowczy:
Referaty: Zachód i Wschód;
- 5) Wydział II „b” Kontrwywiadowczy¹³⁰;
Referaty: Kontrwywiadowczy, Ogólny, Narodowy,
Ochrony, Centralnej Agentury, Inspekcji
oraz Centralna Kartoteka;
- 6) Wydział III – Planowania DW. i W.:
Referat: Planowania Dywersji, Planowania
Wywiadu, Planowania Propagandy;
- 7) Wydział IV – Studiów:
Samodzielne referaty: „Rosja”, „Niemcy”
oraz Studiów Ogólnych;
- 8) Radiowywiad i Biuro Szyfrów (B.S):
Referaty: B. S. 1, 2, 3, 4;
- 9) Samodzielny Referat Techniczny;
- 10) Samodzielny Referat Sytuacyjny „Niemcy”;
- 11) Samodzielny Referat Ogólny.

Zabezpieczenie tajemnicy wojskowej, realizowane jako zadanie służbowe przez Wydział II b i SRI DOK, stanowiło takie samo przedsięwzię-

130 CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.128. Etat Wydziału II b (kontrwywiadowczego) przewidywał łącznie 80 etatów żołnierzy zawodowych, w tym 30 stanowisk (10 oficerów sztabowych, 20 oficerów młodszych) w organach terenowych. W miarę upływu czasu, zwiększenia zadań i obszarów oddziaływania, następował wzrost liczby etatów. Jednak trzeba stwierdzić, że nadal była ona nieadekwatnie niska w stosunku do tej, którą dysponowały organy defensywy do roku 1924, choćby ze względu na rosnące wymagania ze strony kierowniczych kół państwa i sił zbrojnych. Przy tym jednak etat w stosunku do pracowników pomocniczych był zwiększony przez poszczególnych Dowódców OK w miarę ich możliwości.

cie, jak rozpoznanie i rozpracowanie obcych służb specjalnych. Działania w tym zakresie polegały na całym szeregu przedsięwzięć, których jedynym celem było niedopuszczenie do utraty dokumentów zawierających informacje tajne i będących przedmiotem zainteresowania służb wywiadowczych. Kierownicy służbowi Centrali kontrwywiadu doskonale zdawali sobie sprawę z tego, iż nie wystarczy posiadać sprawnie funkcjonujący aparat operacyjny oraz egzekwować coraz surowsze przepisy karne, jeżeli osoby odpowiedzialne za wytwarzanie, przesyłanie i przechowywanie dokumentów tajnych nie będą dokładnie przestrzegać obowiązujących regul¹³¹. Podział, jaki stosowano w Siłach Zbrojnych w Rzeczypospolitej w zakresie ochrony tajemnicy, zazwyczaj obejmował dwa zasadnicze przedsięwzięcia: ochronę obiektów wojskowych oraz personelu wojskowego i cywilnego zatrudnionego w instytucjach i jednostkach. Ochrona dzieliła się na zabezpieczenie techniczne i osobowe¹³².

Szczególną rolę w działaniach zabezpieczających odgrywał dobór kadry do prac nad dokumentami niejawnymi. Obejmował on specjalne postępowanie, zwane opiniowaniem. Jak wynika z danych archiwalnych, jednostki terenowe Samodzielnych Referatów Informacyjnych (SRI) poświęcały temu zagadnieniu bardzo dużo czasu i traktowały ten obszar działalności służbowej jako bardzo istotny ze względu na właściwe utrzymanie systemu bezpieczeństwa. Osoby poddane opiniowaniu (zarówno wojskowi, jak i pracownicy cywilni) były dokładnie rozpoznawane z wykorzystaniem dostępnych technik, podobnych do tych, jakie stosował kontrwywiad w trakcie rozpracowania afer szpiegowskich.

Kadra mająca dostęp do materiałów niejawnych, a szczególnie do dokumentacji mobilizacyjnej, musiała być dobrana spośród najlepszych, sprawdzonych i najbardziej lojalnych oficerów.

Podobnej procedurze poddawani byli kandydaci na pracowników cywilnych, którzy dodatkowo musieli dołączyć następujące dokumenty: dowód obywatelstwa polskiego, jedną fotografię, kartę ostatniego zamel-

131 Sygn. 1.371.IO/A.19. *Ref. kpt. Balwirczaka wygłoszony na odprawie oficerów informacyjnych 27.05.1937.*

132 CAW, Sygn. 1.303.4.196. *Oddz. II SG, Instrukcja służby informacyjnej DOK V z 19.05.1937 r. nr 61/Inf./37.*

dowania policyjnego i dokładny adres miejsca zamieszkania, świadectwo moralności, ewentualne świadectwa pracy lub uwierzytelnione odpisy¹³³. Po zakończeniu opiniowania, a przed podjęciem pracy, pracownicy cywilni stali i kontraktowi byli zobowiązani do podpisania deklaracji o zachowaniu w tajemnicy spraw dotyczących ich pracy. Niepodpisanie powyższej deklaracji powodowało automatyczne nieprzyjęcie lub zwolnienie z pracy (deklaracja była przechowywana w dokumentacji Teczki Personalnej Pracownika).

Opiniowaniu dopuszczającemu jakąkolwiek działalność na terenie jednostek i instytucji wojskowych zostali również poddani przedsiębiorcy i ich firmy. Jeśli dana firma nie została pozytywnie zaopiniowana przez SRI, nie można było podpisać z nią kontraktu¹³⁴. Kierownicy Wydziału II b i jednostek terenowych zwracali szczególną uwagę na pracę uświadamiającą wśród kadry, żołnierzy i pracowników cywilnych, przekazując im, że dbałość o przestrzeganie zasad ochrony tajemnicy może zapobiec uzyskiwaniu informacji niejawnych przez obce wywiady.

Organami zajmującymi się zabezpieczeniem i ochroną tajemnicy wojskowej były: Oddział II – na szczeblu centralnym (Wydział II b, posiadający kadrowych pracowników oraz własną sieć agenturalną), SRI – na szczeblu terenowym DOK (agentura terenowa), oficerowie informacyjni¹³⁵ jednostek i instytucji – na szczeblu oddziału lub instytucji (merytorycznie podlegli organom kontrwywiadu, natomiast organizacyjnie i dyscyplinarne dowódcy jednostki lub instytucji)¹³⁶.

133 CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.5088, *Szczegółowa Instrukcja o ochronie informacji wojskowych*, *op. cit.*, s. 8-9.

134 *Ibidem*, s.10. Z reguły negatywna opinia SRI powodowała wpisanie firmy na „Czarną Listę” *MSWojsk.*, co automatycznie wykluczało ją z jakichkolwiek interesów z wojskiem.

135 Oficerowie informacyjni spełniali dwie ważne role: z jednej strony byli organem kontrwywiadowczym SRI na najniższym szczeblu, a z drugiej – jednym z narzędzi pracy, jakim dysponowali oficerowie kontrwywiadu. Pozycja oficerów informacyjnych i rola, jaką mieli spełniać w zamierzeniach Wydziału II b, systematycznie wzrastała. Dlatego też w miarę upływu czasu stawali się bardziej integralnym elementem systemu zabezpieczenia kontrwywiadowczego, a nie tylko i wyłącznie narzędziem pracy dla SRI, takim jak np. sieć informatorów.

136 CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.196, *Instrukcja służby informacyjnej DOK V z 19.05.193 r. nr 61/Inf/37*.

Ochrona tajemnicy wojskowej stanowiła jedno z zasadniczych zadań realizowanych przez pion kontrwywiadu wojskowego Oddziału II¹³⁷. Obejmowała szereg przedsięwzięć mających na celu zarówno fizyczną ochronę dokumentów, jak również ochronę osobową pracowników, posiadających dostęp do informacji niejawnych¹³⁸.

Głównym celem działania kontrwywiadu było zabezpieczenie szeroko pojmowanej tajemnicy wojskowej i zwalczanie szpiegostwa¹³⁹. Jak wynika z doświadczeń Oddziału II, zapotrzebowanie na dokumenty tajne i informacje niejawne ze strony radzieckich służb specjalnych było bardzo duże¹⁴⁰.

Zabezpieczenie fizyczne dokumentów i koszar obejmowało cały szereg przedsięwzięć, mających na celu zapewnienie takiego stanu bezpieczeństwa dokumentom niejawnym, aby nie zostały skradzione ani skopiowane. Należało określić, gdzie i w jaki sposób należy przechowywać dokumenty niejawne i kto może je otrzymywać? Ponadto trzeba było zdecydować, jakie przedsięwzięć kroki, aby nikt nie mógł wynieść ich poza obręb miejsca, w którym powinny być przechowywane.

Zabezpieczenie informacyjne wewnątrz wojska, inaczej zwane personalnym, to określenie szeregu przedsięwzięć podejmowanych zarówno przez dowódców poszczególnych szczebli dowodzenia, jak również organy kontrwywiadu wojskowego. Polegały one przede wszystkim na dopuszczeniu do informacji niejawnych tylko osób pewnych i sprawdzonych w pracy ze stanami osobowymi jednostek i instytucji w zakresie uświadamiania o konieczności przestrzegania przepisów o ochronie informacji niejawnych, zwalczaniu powszechnego gadulstwa, nadzorowaniu (obserwowaniu) osób

137 W schematach organizacyjnych Referat C, Wydział III i Wydział II b były określane, jako „Zabezpieczenia tajemnicy”.

138 CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.2591. *Wytyczne Ministra Spraw Wojskowych do ochrony tajemnicy wojskowej. Oddział II nr L. 4173 z 16.02.1922 r.* Zgodnie z poglądami kierownictwa SZ Rzeczypospolitej z 1922 r., każdy żołnierz, oficer, podoficer, a także pracownik cywilny mieli obowiązek meldować swojemu przełożonemu o stwierdzonych naruszeniach w przepisach o ochronie tajemnicy wojskowej.

139 CAW, Oddz. II SG, sygn. Sygn. I.303.4.154. *Organizacja O II w tym i wydziału II b wraz z podstawowymi zadaniami.* Dokument nr 1369/II Inf./ Org. Z 25.01.1930 r.

140 CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.1742. *Ogólny zarys sowieckiej służby wywiadowczej.*

politycznie podejrzanych i niedopuszczaniu ich do pracy w komórkach, w których miano do czynienia z dokumentami, stanowiącymi tajemnicę państwową, a także na kontroli stanu ochrony tajemnicy¹⁴¹.

Zabezpieczenie ogólne – przemysłowe było realizowane we współdziałaniu z instytucjami państwowymi i prywatnymi poza strukturami MS Wojsk. Były to przepisy i przedsięwzięcia zabezpieczające ochronę danych niejawnych oraz obiektów sfery cywilnej i wojskowej, które miały szczególnie ważne znaczenie dla obronności państwa¹⁴². Dotyczyły one przede wszystkim przemysłu zbrojeniowego, obiektów infrastruktury obronnej, obiektów administracyjnych oraz zadań wykonywanych na rzecz sił zbrojnych w procesie mobilizacyjnym. Realizowane były przez poszczególne instytucje gospodarcze i administracji państwowej, właściciele prywatnych zakładów przemysłowych produkujących sprzęt i materiały na rzecz wojska. Kontrwywiad natomiast sprawował w tym przypadku funkcję doradczą i kontrolną.

Aby określić, na czym polegało zabezpieczenie kontrwywiadowcze tajemnicy wojskowej w przemyśle zbrojeniowym z punktu widzenia niejawności, należy zdefiniować pojęcie tajemnica państwowa. Jej definicja została zawarta w ustawie o niektórych przestępstwach przeciwko państwu¹⁴³. Art. 9 § 1 określa, że: *Stanowią ją dokumenty lub inne przedmioty, które z powodu ich treści lub jakości należy ze względu na dobro Państwa zachować w tajemnicy przed rządem państwa obcego, choćby nawet zarządzenia normujące czynności służbowe nie uznawały ich za tajne, albo choćby zachowanie ich w tajemnicy przed pewnym gronem osób było niemożliwe*¹⁴⁴. Co ciekawe, w kolejnych artykułach powyższej ustawy (art. 9 § 2 i 13 § 1) regulowano ochronę innych informacji, niebędących tajemnicą państwową, a dotyczących wojskowej obrony państwa i sił zbrojnych. Interpretacja tego zapisu była zupełnie jasna i odnosiła się głównie do zakładów przemysłu zbrojeniowego lub produkujących na potrzeby sił zbrojnych.

141 CAW, Oddz. II SG, sygn. 1.303.4.270, *Instrukcja organizacyjna oficerów ochrony centralnych instytucji wojskowych*.

142 CAW, Oddz. II SG, sygn. 1917/03/382, *Walka ze szpiegostwem*, op. cit.

143 CAW, Oddz. II SG, sygn. 1917/03/382. *Ustawa o niektórych przestępstwach przeciwko państwu*. Dziennik Ustaw RP nr 94/34 poz. 851.

144 CAW, Oddz. II SG, sygn. 1917/03/382, *Walka ze szpiegostwem*, op. cit.

Kontrwywiad wojskowy starał się, aby zasadniczy ciężar wysiłku w ochronie informacji niejawnych spoczywał na barkach poszczególnych dowódców oraz kierowników służbowych, którzy ponosili odpowiedzialność za dostęp do informacji, wytwarzania, obiegu i przechowywania dokumentów zawierających niejawne dane. Rola kontrwywiadu prowadziła się do funkcji:

- doradczej;
- organu kontrolnego;
- opiniodawczej;
- operacyjno-rozpoznawczych.

Każdy z dowódców (kierowników) jednostek wojskowych był odpowiedzialny za organizację, nadzór i kontrolę przestrzegania przepisów o ochronie informacji niejawnych. Działania w tym zakresie powinny być nieszablonowe i dokładne¹⁴⁵. Na dowódcach spoczywał obowiązek natychmiastowego reagowania na wszelkiego rodzaju sygnały, które mogły świadczyć o zainteresowaniu informacjami zawierającymi tajemnicę wojskową. Powinni oni reagować na zaniechania ze strony podwładnych nieprzestrzegających zasad i przepisów z zakresu ochrony tajemnicy. Dowódcy na każdym szczeblu mieli obowiązek prowadzić pracę wychowawczą z podwładnymi i dążyć do wykorzenia gadulstwa, które uważano za najgorszą z cech powodującą najczęściej ujawnienie informacji niejawnych¹⁴⁶.

Komórką specjalistyczną, zajmującą się organizacją i praktyczną ochroną informacji niejawnych w II Rzeczypospolitej, był Referat Ochrony znajdujący się w strukturach centrali kontrwywiadu. Posiadał on też swoje odpowiedniki w strukturach Samodzielnych Referatów Informacyjnych, przy czym sprawami dotyczącymi naruszeń przepisów z zakresu ochrony tajemnicy zajmował się również Referat Kontrwywiadowczy Wydziału II b. Bardzo często zdarzało się, że skradziono dokument lub stwierdzono zainteresowanie osób nieupoważnionych dokumentami niejawnymi, np. Rozkazami Tajnymi i Dodatkami do Rozkazów Tajnych Dowództw Okręgów Korpusów lub instrukcjami broni, jak też dokumentacją mobilizacyjną.

145 CAW, Oddz. II SG, sygn. 1.303.4.196, *Instrukcja służby informacyjno-wywiadowczej na terenie OK VIII z 3 czerwca 1938 r.*

146 Ibidem.

Wówczas działania operacyjne najczęściej podejmował Referat Kontrwywiadowy. Również ta komórka prowadziła afery szpiegowskie, dotyczące próby sprzedaży skopiowanych lub oryginalnych dokumentów obcym służbom specjalnym. Osobną grupą działań była tak zwana inspiracja¹⁴⁷, której jednak Referat Ochrony nie prowadził¹⁴⁸. Referat Ochrony¹⁴⁹, podobnie jak Kontrwywiadowy, posiadał własną sieć agentury, prowadzącą działania polegające na obserwacji kadry i pracowników (urzędników) cywilnych instytucji i jednostek wojskowych oraz zakładów przemysłu zbrojeniowego. Jakikolwiek naruszenia w zakresie przestrzegania przepisów o ochronie tajemnicy wojskowej były powodem wszczęcia rozpracowania z pełnym wykorzystaniem narzędzi pracy, takich jak: obserwacja wywiadowcza, perustracja korespondencji oraz wprowadzenie agenta bezpośrednio w otoczenie osoby rozpoznawanej. Z reguły po potwierdzeniu podejrzeń sprawa znajdowała swój finał w sądzie. Obok pracy operacyjnej pion ten zajmował się opiniowaniem kadry i pracowników cywilnych. Negatywna opinia zamykała obywatelom drogę do pracy w instytucjach wojskowych. Do sprawnej realizacji zadań w tym dziale potrzebne były uzgodnienia o zakresie współpracy z aparatem administracji rządowej oraz organami innych urzędów państwowych¹⁵⁰. Objęto kontrolą prawie wszystkie dziedziny życia, które były w jakiś sposób związane z bezpieczeństwem państwa.

147 CAW, Oddz. II SG, sygn. 1.303.4.7837, *Organizacja pracy inspiracyjnej* – opracowanie kpt. Czerwenki z dn. 10.05.1931 r. Inspiracja, czyli prowadzenie aktywnych działań kontrwywiadowczych przeciwko ważnym rezydenturom oraz ośrodkom obcych służb specjalnych przy wykorzystaniu specjalnie spreparowanych danych. Były to działania polegające na zmyleniu przeciwnika w kwestiach organizacji i stanu własnych wojsk wraz z ustaleniem zainteresowań obcej służby specjalnej i metod oraz form przez nią stosowanych.

148 Działania aktywne (inspiracja) były domeną Wydziału II i Referatu Kontrwywiadowczego Wydziału II b oraz specjalistycznej komórki, jaka funkcjonowała w tym ostatnim pod nazwą najpierw Ekspozytury Lotnej L VI, a następnie Referatu „I”.

149 CAW, sygn. I.303.4.154, Oddz. II SG, *Organizacja O II w tym i wydziału II b wraz z podstawowymi zadaniami*. Dokument nr 1369/II Inf./Org. Z 25.01.1930 r.

150 CAW, Oddz. II SG, sygn. 1.303.4.36, *Cenzura Poczty, Telefonów, Telegrafów i Radiotelegrafów – Instrukcja*. Oczywiście niezbędne było uzyskanie podstaw prawnych do współpracy z Ministerstwem Poczty i Telegrafów, Sprawiedliwości i Komunikacji, dzięki której komórki ochrony tajemnicy (bezpieczeństwa) oraz kontrwywiadu miały ułatwioną pracę. Oprócz działań oficjalnych organy kontrwywiadu wojskowego prowadziły normalną działalność operacyjną, co zresztą było zgodne z wytycznymi kierownictwa Wydziału II b.

Działaniami z zakresu ochrony tajemnicy wojskowej zajmował się również Referat Informacyjny (Referat „I”) utworzony pod koniec pierwszej połowy lat dwudziestych i przeznaczony pierwotnie do przygotowywania materiału inspiracyjnego dla jednostek wywiadu i kontrwywiadu. Z biegiem czasu rozszerzono jego kompetencje.

Po reformie służb specjalnych z Ekspozytury został przekształcony w Referat i umiejscowiony w strukturach Wydziału II b, czyli kontrwywiadu¹⁵¹. Rozszerzono również zakres zainteresowań komórki. Obok przygotowywania dokumentów służących komórkom operacyjnym do inspirowania wywiadów i kontrwywiadów obcych służb specjalnych, pracownicy Referatu „I” zajmowali się również tzw. inspiracją prasową, czyli przygotowaniem artykułów i informacji dla prasy przedstawiających na przykład Siły Zbrojne RP jako niedozbrojone.

Na początku lat trzydziestych w Sztabie Głównym powstała koncepcja powołania dodatkowych struktur przy sztabach Dowództw Okręgów Korpusów, które miałyby zajmować się organizacją i funkcjonowaniem szeroko pojętego systemu bezpieczeństwa wojsk w trakcie procesu przedmobilizacyjnego oraz w czasie jego trwania. Były nimi nowo powstałe (od 1931 r.) Samodzielne Referaty Bezpieczeństwa Wojennego Dowództw Okręgów Korpusów (dalej: SRBW DOK)¹⁵². Podlegały bezpośrednio Dowódcy OK i liczyły od 2 do 3 oficerów i urzędników cywilnych¹⁵³. Miały zajmować się zapewnieniem bezpieczeństwa wojennego i mobilizacyjnego na terytorium OK. Do zadań realizowanych przez pracowników SRBW DOK należało:

- organizacja prac związanych z powszechną i bierną OPL;
- zabezpieczenie procesu mobilizacyjnego (w tym organizacja i nadzorowanie systemu zwalczania dywersji i sabotażu);
- organizacja systemu ochrony informacji;
- organizacja i nadzór nad ewakuacją osób przewidzianych do internowania po wybuchu wojny;

151 CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.7838, *Zadania, zakres pracy Ref. Informacyjnego* – instrukcja z 1 maja 1931 r.

152 CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.197, *Pismo do Ministerstwa Spraw Wojskowych w sprawie Sam. Ref. bezp. woj. w DOK* – zakres prac z 30 czerwca 1932 r.

153 Część prac związanych z opracowywaniem dokumentacji na okres mobilizacji miał wykonywać personel oddziałów mobilizacyjnych oraz SRI DOK.

- organizacja i nadzorowanie systemu ochrony obiektów i szlaków komunikacyjnych;
- mobilizacja personelu na rzecz bezpieczeństwa wojennego OK¹⁵⁴.

Ponadto referaty miały prowadzić (podobnie zresztą jak SRI DOK) prace badawcze nad sytuacją polityczno-narodowościową na obszarze OK. Na podstawie prowadzonych analiz pracownicy sporządzali sprawozdanie ze stanu bezpieczeństwa Okręgu Korpusu. Szczególną uwagę przywiązywano do prac w rejonie pasa przygranicznego oraz ważnych obiektów i linii infrastruktury komunikacyjnej¹⁵⁵.

Z kolei do zadań z zakresu ochrony informacji niejawnych SRBW DOK zaliczyć należy:

- opracowywanie i wydawanie pisemnych zarządzeń w sprawie zasad przestrzegania przepisów o ochronie informacji niejawnych;
- kontrola przestrzegania przepisów o ochronie tajemnicy¹⁵⁶;
- ochrona wewnętrzna urzędów i obiektów użyteczności publicznej, tj. obiektów infrastruktury komunikacyjnej i łączności¹⁵⁷;
- ochrona zakładów przemysłowych znajdujących się na obszarze OK¹⁵⁸.

Podstawowymi aktami prawnymi, regulującymi odpowiedzialność karną za ujawnienie informacji niejawnych, były: rozporządzenie Prezy-

154 CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.197, *Pismo do Ministerstwa Spraw Wojskowych w sprawie Sam. ref. bezp. Woj.*, op. cit.

155 CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.197, *Pismo szefa sztabu DOK nr IV w sprawie zakresu prac Samodzielnego Referatu Bezpieczeństwa Wojennego z 9 czerwca 1932 r.*

156 CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.197, *Pismo Dowództwa Okręgu Korpusu z 14 czerwca 1932 r. w sprawie zakresu prac Samodzielnych Referatów Bezpieczeństwa Wojennego Dowództw Okręgów Korpusów.* W tym zakresie przewidywano m.in. monitorowanie publikacji prasowych i współpracę z cenzurą, zapobieganie aktom szpiegostwa w odniesieniu np. do prób uzyskiwania informacji z otoczenia jednostek wojskowych i mobilizowanych.

157 CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.197, *Pismo do Ministerstwa Spraw Wojskowych w sprawie Sam. ref. bezp. woj.*, op. cit., W ramach tej ochrony prowadzono ewidencje osób, które mogły w trakcie konfliktu zbrojnego, jak się wyrażono, prowadzić „szkodliwą działalność” przeciwko państwu polskiemu, a które miały być po wybuchu wojny internowane, jeśli zachodziło w stosunku do nich podejrzenie o działalność szpiegowską. Ponadto miano zorganizować system ochrony fizycznej poszczególnych obiektów i w razie wojny kierować nim.

158 Ibidem.

denta Rzeczypospolitej z dnia 16 lutego 1928 r. o karach za szpiegostwo i niektóre inne przestępstwa przeciwko Państwu¹⁵⁹ oraz rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 października 1934 r. o niektórych przestępstwach przeciwko bezpieczeństwu państwa¹⁶⁰. Rozporządzenia te nakładały na przełożonych i pracowników zatrudnionych przy pracach niejawnych obowiązek zapoznania się z treścią dokumentów oraz podpisania szczegółowego zobowiązania, które obligowało pracownika do przestrzegania zasad ochrony tajemnicy¹⁶¹. W Kodeksie Karnym z 11 lipca 1932 r. (który obowiązywał aż do 1969 r.) tylko jeden artykuł, tj. 289 § 1-3, nawiązywał do ochrony tajemnicy urzędniczej. Ciekawy komentarz do niego zaprezentował Wacław Makowski, który stwierdził, iż do zastosowania ww. artykułu wystarczyło samo niebezpieczeństwo wystąpienia szkody w związku z ujawnieniem tajemnicy¹⁶². Należy pamiętać, że w ustawodawstwie cywilnym w dwudziestolecie międzywojennym, w poszczególnych dzielnicach zaborczych obowiązywały praktycznie trzy systemy kodeksów karnych (tak było aż do 1932 r., czyli do wprowadzenia Kodeksu Karnego, o którym była już mowa powyżej), np. do 1939 r. w powiecie nowotarskim zezwalano na stosowanie pewnych aktów prawnych Królestwa Węgier monarchii habsburskiej, zgodnie z rozporządzeniem Rady Ministrów z 14 września 1922 r. w przedmiocie organizacji systemu prawno-sądowego na terytorium Spiszu i Orawy¹⁶³.

Najważniejszym dokumentem regulującym działania kontrwywiadu wojskowego w problematyce ochrony tajemnicy wojskowej była ramowa instrukcja o Ochronie Tajemnicy Wojskowej – „O. T. I.” Rozwinięcie jej stanowiły zarządzenia władz wojskowych OK, zawarte w następujących dokumentach:

- Dodatki Tajne nr 3/33 poz. 48, 5/32, poz. 73
i 1/34 poz. 7 do Dziennika Rozkazów;

159 *Dziennik Ustaw* z dnia 16 lutego 1928 r., Nr 18., poz. 160.

160 *Dziennik Ustaw* z dnia 28 października 1934 r., Nr 94., poz. 851.

161 CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.36, *Szczegółowa instrukcja o ochronie informacji wojskowej* z dnia 16 stycznia 1926 r.

162 M. Polok, *„Ochrona tajemnicy państwowej i tajemnicy służbowej w polskim systemie prawnym”*. Warszawa 2006, s. 29.

163 *Ibidem*, s. 25.

- Rozkazy Tajne DOK V nr 9/33, nr 13, nr 14/33, 17/33, nr 3/34;
- Rozkazy Jawne DOK V nr 35/33¹⁶⁴.

Ponadto w każdym Okręgu Korpusu wydawano szczegółowe instrukcje z zakresu przestrzegania zasad ochrony informacji. Przepisy o ochronie informacji niejawnych zostały również zawarte w instrukcjach normujących zasady prowadzenia prac biurowych, przesyłania i przyjmowania korespondencji oraz opracowywania dokumentów¹⁶⁵. Metody pracy w zakresie przestrzegania przepisów o ochronie informacji niejawnych były następujące:

- częste i ścisłe kontrole przestrzegania przepisów o ochronie tajemnicy wojskowej;
- referowanie dowódcy właściwego szczebla wniosków i zarządzeń wynikających z przepisów *Instrukcji o ochronie tajemnic wojskowych*;
- uświadamianie korpusu oficerskiego, podoficerskiego i szeregowych oraz pracowników cywilnych o konieczności przestrzegania przepisów o ochronie tajemnicy wojskowej – prowadzenie wykładów i pogadanek z wymienionymi grupami;
- obserwowanie szeregowych i urzędników cywilnych zatrudnionych w kancelariach;
- badanie nastrojów wśród kadry, żołnierzy i innych osób zatrudnionych w jednostkach i instytucjach;
- obserwacja osób politycznie podejrzanych o działalność antypaństwową i agitację komunistyczną¹⁶⁶.

Powody niewłaściwego stanu ochrony informacji niejawnych w ocenie kierownictwa kontrwywiadu były następujące:

- lekkomyślność, snobizm i gadatliwość oficerów, którzy mieli do czynienia z dokumentami niejawnymi;

164 CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.224. Są to przykładowe dokumenty odnoszące się do uregulowań prawnych w obszarze ochrony tajemnicy wojskowej dla jednostek DOK nr V Kraków. Podobne dokumenty powstawały w pozostałych Okręgach Korpusów, Instrukcja Informacyjna SRI DOK V.

165 *Biurowość Dowództw (Instytucji) szczebla niższego*, Warszawa 1931, s. 4-7 oraz *Biurowość w czasie pokoju*, Warszawa 1928, s. 3-8.

166 CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.19, *Instrukcja Informacyjna DOK II*, Nr 3433/ Inf. Ochr.Tjn.35, Lublin 1935.

- brak właściwych zabezpieczeń technicznych dokumentów stanowiących tajemnicę wojskową;
- brak ścisłej ewidencji dokumentów tajnych;
- zły dobór personelu kancelaryjnego oraz niewłaściwy nadzór nad nim (lub w ogóle brak nadzoru);
- drukowanie zbyt dużej liczby egzemplarzy – szczególnie rozkazów tajnych i instrukcji;
- zawyżanie i zaniżanie klauzul tajności (w odniesieniu do treści stanowiących klasyfikację tajne i ściśle tajne), co było wyrazem lekceważącego stosunku do tego rodzaju dokumentów przez wykonawców i dysponentów¹⁶⁷.

Jeśli chodzi o sposób traktowania dokumentacji tajnej i ściśle tajnej oraz mobilizacyjnej, przepisywanie i sporządzanie kopii mogło się odbywać tylko w obecności oficera i jedynie w specjalnych pomieszczeniach. Osobnym obszarem działalności Referatu Ochrony (Bezpieczeństwa) była ochrona ćwiczeń, przegrupowań, zgrupowań wielkich jednostek oraz obszarów warownych. Obejmowała ona zabezpieczenie zarówno dokumentacji, jak również osób uczestniczących w wyżej wymienionych przedsięwzięciach. Szczególną uwagę zwracano na organizowanie pogawędek wśród żołnierzy biorących udział w ćwiczeniach, w celu uwypuklenia zasad ścisłego przestrzegania przepisów o ochronie tajemnicy wojskowej.

Ponadto w rejonach, w których odbywały się ćwiczenia, uruchamiano własne siatki agenturalne i nawiązywano kontakt z miejscowymi organami administracyjnymi i policyjnymi. Zlecano wszystkim natychmiastowe przekazywanie informacji o wszelkich przejawach zainteresowań ze strony osób postronnych, pojawieniu się ludzi niezamieszkałych na stałe w rejonie ćwiczeń, a także osób próbujących pod różnymi pretekstami dostać się w rejon pobytu wojsk.

Kolejną problematyką z zakresu ochrony informacji niejawnych, którą objęto kontrolą i nadzorem, były kontakty kadry Wojska Polskiego z oficerami obcych armii, tj. stażystami, członkami delegacji zagranicznych oraz korpusem attaché wojskowych akredytowanych w Rzeczypospolitej

167 CAW, SRI DOK X, sygn. I.371.10/A.41, *Protokół z kontroli ochrony tajemnicy przeprowadzonej w Zakładach Starachowickich w dniu 10.01.1934 r.* Pismo nr 230/Inf. E. K. tj. z 14.03.1934 r.

Polskiej. Liczne doniesienia o nieformalnych kontaktach z wojskowymi dyplomatami skłoniły władze wojskowe do podjęcia stanowczych działań ukierunkowanych na zapobieganie aktywnej działalności informacyjnej, głównie attaché wojskowych. Postanowiono, że problematyka ta zostanie powierzona kompetencji Oddziału II SG, który obok funkcji kontrolnych miał być jedynym organem udzielającym danych dotyczących Sił Zbrojnych RP.

Zabroniono ujawniania oficerom (cudzoziemcom) problematyki związanej z:

- pracami i działalnością mobilizacyjną;
- organizacją wojsk na czas „W”;
- organizacją planowania operacyjnego i osłonowego;
- działalnością kontrwywiadowczą i informacyjną w jednostkach wojskowych;
- pracami doświadczalnymi nad nowym sprzętem i uzbrojeniem;
- badaniami naukowymi objętymi klauzulą tajne i wyższą¹⁶⁸.

Ponadto gościom (w ramach wizyt) nie wolno było oddalać się od zasadniczej grupy i poruszać samodzielnie po obszarze jednostki, a także fotografować budynki i sprzęt¹⁶⁹. Zabroniono oprowadzania zwiedzających po parku samolotowym, magazynach, biurach technicznych, miejscach, gdzie były prowadzone prace specjalne i badawcze nad oprzyrządowaniem i sprzętem lotniczym. Nie wolno było (dotyczyło to również wizyt wojskowych) udzielać informacji o:

- liczbie i stanie wyszkolenia personelu;
- planach rozmieszczenia jednostki;
- ilości produkcji samolotów i innego sprzętu i oprzyrządowania lotniczego;
- możliwościach produkcyjnych przemysłu lotniczego;
- ilości i rozmieszczeniu zapasów technicznych;
- ilości i stanie samolotów będących w dyspozycji jednostek administracji państwowej;

168 CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.4353, *Instrukcja o zwiedzaniu*, op. cit.

169 Ibidem, Instrukcja polecała zdeponowanie aparatów fotograficznych przed zwiedzaniem jednostki.

- planach przygotowań (niejawnych) dotyczących systemu obrony przeciwlotniczej i przeciwgazowej;
- pracach naukowo-badawczych i wynalazczych¹⁷⁰.

Zezwalamo natomiast na zwiedzanie hangarów, niektórych urządzeń lotniska (tj. garaży pocztowych, stacji meteorologicznej, pomieszczeń dyonu szkolnego, koszar, kasyn i izb chorych), pokaz pojedynczych egzemplarzy sprzętu lotniczego¹⁷¹.

Po agresji III Rzeszy na Polskę, na mocy dekretu Prezydenta RP z dnia 1 września 1939 r. Sztab Główny, jako organ Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych, przestał istnieć. W jego miejsce utworzono Sztab Naczelnego Wodza (Sztab N.W.). W składzie tego Sztabu utworzono Oddział II podporządkowany na czas wojny Szefowi Sztabu N.W. gen. Wacławowi Stachiewiczowi. Poniżej przedstawiono jedną z korespondencji w przedmiotowej sprawie:

1. 1940, styczeń [?] – *Meldunek kpt. Jana Gralińskiego*
„W sprawie rejestracji faktów i spostrzeżeń w myśl rozkazu MSWojsk. 1.310-145/39” o rozwiązywaniu obcych szyfrów.
2. *Graliński Jan, kapitan piechoty – do 1 września 39 r. kierownik referatu rozwiązywania szyfrów obcych „Wschód” Biura Szyfrów O II Szt. Gł., po 1 września – te same stanowisko w Biurze Szyfrów Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza.*

Udział mój w przygotowaniach do wojny polegał na studiowaniu szyfrów sowieckich przez ich rozwiązywanie i szkolenie rezerwy specjalistów kryptologów.

Jako doświadczony specjalista (15 lat pracy w tej dziedzinie), starałem się z własnej inicjatywy wpływać na teren szyfrowy polski (planowanie i organizację łączności szyfrowej), drogą współpracy z odpowiednimi organami tego terenu. Wpływ ten jednak był minimalny, a to wskutek wadliwego podziału prac szyfrowych oraz czynników natury personalnej, uniemożliwiających zorganizowanie fachowego, opartego na regulaminie łączności szyfrowej,

170 CAW, Oddz. II SG, sygn. I.303.4.4353, *Instrukcja o zwiedzaniu.*, op. cit.

171 Mógł to być tylko sprzęt szkolny lub zakupiony poza granicami państwa. Sprzęt polskiej produkcji nie pokazywano. Wyjątkiem były natomiast wizyty państwowe i wojskowe, kiedy prezentowano samoloty polskiej produkcji, a dane pokazywanych maszyn były określane według katalogów handlowych.

stałego nadzoru. Zwracałem na ten stan rzeczy uwagę swemu przełożonemu kierownikowi Biura Szyfrów O II Szt. Gł., wysuwając projekty uregulowania tych spraw. Uwagi moje nie tylko, że niebrane były poważnie, ale powodowały oderwanie mnie od wpływu na tę dziedzinę. Przedstawić w całości skutki popełnianych błędów jest niemożliwe, gdyż są one tajemnicą polskiego wywiadu, jednakże niewątpliwie musiały one być. Sądzę z tego, że nasz szyfr operacyjny, użyty w pierwszych dniach wojny, mógł być rozwiązany na jednodniowym [słowo nieczytelne] szyfrowym. Poza tym dużo pozostawiają do życzenia: szyfr attache, używany po 18 września oraz szyfr MSZ. Dokładną ocenę sytuacji na tych terenach mógłbym dać po bliższym zapoznaniu się z używanymi tam systemami. Twierdzę, że planowanie łączności szyfrowej winno być powierzone 100% specjalistom, pod groźbą, że korespondencja szyfrowana będzie odczytywana przez wywiad obcy¹⁷².

Trudna sytuacja na linii frontu polsko-niemieckiego, oraz napaść ze strony ZSRR i wtargnięcie w dniu 17 września 1939 r. Armii Czerwonej na ziemie polskie, wymusiło ewakuację Sztabu Naczelnego Wodza (SNW) do Rumunii. Błyskawiczny bieg wydarzeń podczas kampanii wrześniowej ujawnił niedociągnięcia popełnione przez centralę wywiadu. Materiały dotyczące polskiego wywiadu ujawniają, że komórki zagraniczne nie uzyskały na czas instrukcji z zakresem działań na wypadek wojny, zmuszając ich w ten sposób do improwizowania swoich działań. Opuszczenie Warszawy przez SNW dodatkowo skomplikowało położenie Oddziału II, ze względu na problemy z łącznością. Szybki postęp wypadków w powiązaniu z brakiem ww. instrukcji doprowadziło do tego, że część dokumentów weszła w posiadanie wroga. Klęska wrześniowa, ukazując słabe przygotowanie państwa oraz jego armii do wojny, wykazała równocześnie błędy popełnione przez szefostwo Oddziału II. Dokonywane analizy sytuacji przez wywiad przed rozpoczęciem kampanii, zasadniczo okazały się słuszne, jednakże nie brano ich specjalnie pod uwagę lub wręcz odrzucono w wypadku braku zgodności z tezami „wyższych instancji”. Klęska w batalii wrześniowej 1939 r. wykazała, że Oddział II nie miał skutecznego rozpoznania rzeczywistych zamierzeń sojusznicznych sztabów Francji i Anglii

172 AIPMGS, sygn. B.I.6.1, k.27. [w] W. Włodarkiewicz, *Wrzesień 1939 radzieckie zagrożenie Rzeczypospolitej*, Warszawa 2005, s.184-185.

na wypadek wojny Polski z Niemcami. Ponadto skąpe okazało się rozpoznanie faktycznych zamiarów zwierzchników ZSRR. W rezultacie napaść Sowietów na Polskę była zaskoczeniem dla Prezydenta RP oraz Naczelnego Wodza. W rzeczywistości nie dopuszczali nawet myśli o faktycznej agresji sowieckiej na Polskę.

3.3. Polskie służby specjalne podczas II wojny światowej

Oddział II Komendy Głównej (informacyjno-wywiadowczy) SZP/ZWZ/AK zajmował się sprawami bezpieczeństwa, kontrwywiadem, wywiadem, łącznością i legalizacją polskiego ruchu oporu (1939 r. od września do listopada – Służby Zwycięstwa Polski, w latach od 1939 do 1942 – Związek Walki Zbrojnej, ostatecznie od 1942 do 1945 – Armii Krajowej)¹⁷³. Oddział II KG SZP/ZWZ/AK posiadał siatki agentów, które rozpracowywały tak linie wschodnie, jak i okupowane tereny polskie oraz obszar III Rzeszy. Wywiad ZWZ przekazał Brytyjczykom szczegółowe informacje (dokumenty) niemieckich przygotowań do agresji na ZSRR (Plan Barbarossa). Informacje te przedłożono przywódcy ZSRR Józefowi Stalinowi, ale ten, tak jak i informacje własnego wywiadu, je zignorował. Jednym z większych osiągnięć wywiadu AK było dojście w 1943 r. do ośrodka rakietowego w Peenemünde w Niemczech, oraz przesłanie na ten temat szczegółowego raportu do Londynu. Istotnymi informacjami okazały się również zagadnienia związane z pracami budowlanymi na poligonie Pustków – Blizna, mającymi związek z próbami z pociskami V-2. Taki pocisk w wyniku prowadzonych prób rozbił się w pobliżu m. Sarnak. W dniu 20 V 1944 r. wywiad AK pozyskał jego elementy. Niewybuch pocisku V-2 oraz ekspertów z tej dziedziny przetransportowano drogą powietrzną do Londynu – operacja nosiła kryptonim „Most III”.

Szefowie Oddziału II KG SZP/ZWZ/AK wraz z datami ich funkcji:

- od października 1939 do wiosny 1942
– ppłk dypl. Wacław Berka, ps. „Brodowicz”;
- od wiosny 1942 do grudnia 1943
– ppłk dypl. Marian Drobik, ps. „Dzięcioł”;

173 M. Ney-Krwawicz, *Struktura Organizacyjna Armii Krajowej*, „Mówią wieki” nr 9/1986.

- od grudnia 1943 do stycznia 1944
 - p.o. ppłk dypl. Franciszek Kwiryn Herman, ps. „Nowak”;
- od stycznia 1944 do października 1944
 - płk dypl. Kazimierz Iranek – Osmecki, ps. „Makary”;
- od października 1944 do stycznia 1945
 - ppłk dypl. Bohdan Zieliński, ps. „Tytus”.

Oddział II A (wywiad ofensywny):

- A – Referat Generalna Gubernia „Arkadiusz”;
- B – Wydział Techniki i Legalizacji „Agaton”;
- C – Referat Zachód „WW-72”;
- D – Wydział Wywiadu Ofensywnego „Stragan”;
- E – Referat Wschód „Pralnia”.

Oddział II B (kontrwywiad):

- A – komórka 999 „Korweta” (lewica);
- B – komórka 998 (łączności);
- C – komórka 997 (wywiady obce);
- D – komórka 993/W („Wapiennik” – oddział bojowy).

Polski wywiad miał podczas wojny doskonale poinformowaną siatkę informatorów w Sztapie Generalnym Wehrmachtu. Historia agenta o pseudonimie „Knopf” to z pewnością jeden z najciekawszych – i do teraz nieznanych – sukcesów polskiego wywiadu podczas II wojny światowej. Paul Winter, który specjalizuje się w operacjach brytyjskiego wywiadu MI6 przeciwko III Rzeszy, odnalazł w brytyjskich archiwach raporty i oceny pracy „Knopfa” (tożsamość agenta pozostaje nieznaną). Jego materiały polski rząd na uchodźstwie przekazywał Brytyjczykom od 1940 r. Były one wręcz bezcenne i bardzo szczegółowe. Zdaniem Paula Wintera¹⁷⁴ (brytyjski historyk służb specjalnych) poznanie historii „Knopfa” zmienia naszą ocenę przebiegu II wojny światowej. Oznacza bowiem, że Brytyjczycy (a dzięki nim Amerykanie i Rosjanie) czerpali wiedzę o poczynaniach i planach Wehrmachtu nie tylko dzięki złamaniu kodów Enigmy, lecz także za sprawą lekceważonych dotąd doniesień zachodnich szpiegów w Niemczech. Winter cytuje Roberta Cecila (zmarłego w 1994 r. asysten-

174 P. Winter, *Historia agenta o pseudonimie „Knaph”*, „The Times” 2010-02-14 (sobota).

ta dyrektora MI6 podczas wojny), który uważał, że rola agentów wywiadu w Niemczech była dotąd „zdecydowanie niedoceniana”. „Knopf” był Niemcem (nie wiadomo czy mężczyzną, czy kobietą), miał grupę informatorów w Sztabie Generalnym Wehrmachtu. Raporty wysyłał Polakom przez radiostację. Wśród najcenniejszych informacji były m.in.:

- plany inwazji na Maltę w 1942 r.;
- plany ofensywy Afrika Korps w Afryce Północnej;
- rozkaz Hitlera o bezwzględnej priorytecie zdobycia Stalingradu;
- lokalizacja „Wilczego Szańca”;
- szczegóły i niemieckie oceny kolejnych etapów inwazji na ZSRR.

Winterowi nie udało się ustalić, co się stało z agentem. Wiadomo natomiast, że w polskim wywiadzie siatka „Knopfa” była znana jako „agenci tajnej służby nr 594”.

Zdaniem historyków w okresie II wojny światowej Polska miała najsprawniejszy wywiad ze wszystkich państw alianckich. Przytłacza już sam rozmiar operacji naszego wywiadu. W zasięgu jego oddziaływania pozostawała cała Europa, Ameryka Północna i Południowa, Bliski, Środkowy i część Dalekiego Wschodu, Afryka Północna. Regularnie meldunki napływały z Polski, Niemiec, Austrii, Czechosłowacji, Francji, Belgii, Hiszpanii, Holandii, Portugalii, Rumunii, Szwecji, Szwajcarii, Węgier, okupowanych części ZSRR i obydwu Ameryk. Polską specjalnością, obszarami, na których nie działały żadne alternatywne siatki aliantów, były, oprócz ziem polskich, Niemcy, Zaolzie, Austria i okupowana część ZSRR. Polskie placówki wywiadu były jednymi z nielicznych działających także poza własnym terytorium narodowym¹⁷⁵ – pisze dyrektor Naczelnych Archiwów Państwowych Daria Nałęcz. Szacuje się, że na terenie Polski dla wywiadu pracowało od 20 do ponad 40 tys. osób. Siatka francuska – najliczniejsza po polskiej – liczyła 2,5 tys. osób. *W samym roku 1944 polski wywiad przekazał sztabowi brytyjskiemu 37.894 meldunków (...). W ocenie Brytyjczyków 25 proc. cechowała wybitną wartość, 60 proc. – duża wartość, 12 proc. uznano za wartościowe, 2 proc. – za mało wartościowe, 1 proc. –*

175 T. Dubicki, D. Nałęcz, T. Stirling, *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*. Praca zbiorowa, T: Ustalenia Polsko-Brytyjskiej Komisji Historycznej. Warszawa, NDAP 2004r., s.23-28.

bez wartości. Ogółem w całym okresie wojny oblicza się, iż polskie placówki przekazały służbom brytyjskim ok. 80 tys. Meldunków¹⁷⁶ – pisze Nałęcz. Polski wywiad w okresie II wojny światowej zorganizowany był w sposób wyjątkowo nowoczesny, który dopiero po wojnie przejęły inne centrale wywiadowcze. Każdy żołnierz AK był jednocześnie wywiadowcą, a analiza wielkiej liczby niekoniecznie tajnych informacji prowadziła do kluczowych wniosków. „The Times” w Wielkiej Brytanii pisał: *Nowa historia pokazuje mur stworzony przez urzędników, przez który musieli się przebijać Jan Karski i Jan Nowak – Jeziorański, by przekonać Londyn i Waszyngton o niemieckiej strategii Holocaustu*¹⁷⁷.

Choć w Polsce o tych wydarzeniach wiadomo – choćby cytaty z dokumentu wysokiego urzędnika MSZ Rogera Allena – *Allen utrzymywał pod koniec sierpnia 1943 r., że nigdy nie mógł zrozumieć, na czym miała polegać przewaga komór gazowych nad zwykłym karabinem maszynowym i zwykłymi metodami zagłady*. Dodawał przy tym, że wzmianki o komorach gazowych pojawiające się w różnych raportach były bardzo ogólnikowe i pochodziły zwykle ze źródeł żydowskich. Brytyjski minister spraw zagranicznych Anthony Eden nie dopuścił Karskiego do Churchilla, gdyż – jak twierdził: *musiał chronić starszego i przepracowanego już człowieka przed zbyt wieloma petentami*. Prezydenta USA Franklina D. Roosevelta o wiele bardziej interesowały doniesienia mogące przydać się na froncie¹⁷⁸. Do dwóch największych osiągnięć polskiego wywiadu można zaliczyć rozszyfrowanie niemieckiej maszyny szyfrującej Enigma i dostarczenia do Wielkiej Brytanii informacji, a następnie części rakiety V-2. Ustalenie miejsca produkcji V-1 i V-2 w silnie strzeżonym Peenemünde na wyspie Uznam, umożliwiło aliantom zbombardowanie ośrodka. Polacy dostarczyli m.in. dokładną mapę tej bazy¹⁷⁹. Zadziwia skala operacji polskiego wywiadu. Rejestrowano rakiety spadające w promieniu nawet kilkuset kilometrów od Peenemünde. Amerykański gen. Dwight Eisenhower wspominał później,

176 Ibidem, T. Dubicki, D. Nałęcz, T. Stirling, *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*.

177 P. Winter, op.cit., w „The Times” 2010-02-14.

178 T. Dubiecki, D. Nałęcz, T. Stirling, *Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej*, op. cit.

179 Ibidem.

że gdyby Niemcy wcześniej udoskonalili nową broń, inwazja aliantów na kontynent europejski mogłaby się okazać niemożliwa.

Podpułkownik Jan Kowalewski (przedwojenny polski dyplomata) w Portugalii nie tylko stworzył komórkę tranzytową, za pośrednictwem której przekazywano wiele informacji, sprzętu i ludzi z okupowanej Francji do Wielkiej Brytanii, ale wypełniał też powierzoną mu misję wysondowania, czy Włochy, Rumunia i Węgry mogą zerwać sojusz z III Rzeszą. Kowalewski docierał do kluczowych postaci w tych krajach, udało mu się nawet nawiązać kontakt ze zwolennikami takiego rozwiązania. Jego misję przerwała decyzja aliantów dopuszczająca tylko bezwarunkową kapitulację przeciwników. Historycy często nie kryją frustracji, że dostarczane przez Polaków informacje nie były należycie wykorzystywane, np., gdy nasi wywiadowcy donosili, którędy może nastąpić atak na Francję. Kiedy indziej, w przypadku obozów koncentracyjnych, nie dawano wiary informacjom Polaków.

Ministrowie spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii i Polski zaprezentowali w Londynie raport polskich i brytyjskich historyków „Współpraca wywiadów Polski i Wielkiej Brytanii podczas II wojny światowej”, oparty na nieznanych dotychczas dokumentach.

Podsumowując powyższy rozdział – dzieje polskich wojskowych służb specjalnych do 1944 r. wskazują na bardzo trudną ich sytuację, związaną z dużą małowartością narodowościowo-kulturową społeczeństwa polskiego. Powyższa sytuacja wprowadziła różnorodność intelektualną, nabytą m.in. od Austrii, Prus, Rosji, Francji czy Anglii. Wymienione państwa również w bardzo dużym stopniu, w różnych okresach, inwigilowały Polaków zamieszkujących ich tereny, zdobywając na ich temat informacje. Nabyta przez Polaków wiedza i doświadczenie w obcych armiach zaowocowały dużą skutecznością w wywiązywaniu się wojskowych służb specjalnych z postawionych im zadań przez polskie kierownictwo, pomimo bardzo skąpych środków. Wywiadowcy i agenci (oraz ich współpracownicy) potrafili zdobywać dokumenty z centralnych instytucji radzieckich czy sztabu Armii Czerwonej. Również akta polskiego Biura Szyfrów z lat 1919-1921 zmuszają do rewizji zawartych poglądów i zarzucania sporów na temat „Cudu nad Wisłą” czy maszyny szyfrującej Enigma. Ochrona tajemnicy wojskowej stanowiła jedno z zasadniczych zadań realizowanych

przez pion Kontrwywiadu Wojskowego. Obejmowała szereg przedsięwzięć mających na celu zarówno fizyczną ochronę dokumentów, jak i ochronę osobową pracowników, posiadających dostęp do informacji niejawnych. Do zadań Kontrwywiadu Wojskowego należało m.in.:

- zabezpieczenie fizyczne dokumentów i koszar;
- zabezpieczenie informacyjne wewnątrz wojska (personalne);
- zabezpieczenie ogólnoprzemysłowe, które było realizowane z instytucjami państwowymi i prywatnymi.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości po 123 latach zaborów, państwo nasze, chroniąc swoje interesy, posługiwało się, m.in. przepisami zaborczych kodeksów karnych (z 1871 r. i 1903 r.) oraz przepisami ustawy z dnia 3 czerwca 1914 r. (Dz. U. Rzeszy), nie spowodowało to jednak ujawnienia obcym służbom specjalnym niejawnych przepisów normatywnych oraz ściśle tajnych instrukcji operacyjnych, jakimi posługiwały się nowo powstałe polskie wojskowe służby specjalne.

Na podstawie przeprowadzonych badań dotyczących polskich wojskowych służb specjalnych okresu międzywojennego można stwierdzić, iż:

- a. wpływ obcych i polskich wojskowych służb specjalnych na polskie społeczeństwo był zróżnicowany i zmienny (odniesienie do skali, skutków, zagrożeń);
- b. świadomość ryzyka i zagrożenia polskiego społeczeństwa w zakresie bezpieczeństwa znacząco wpływało na podmiotowo-przedmiotowe funkcjonowanie państwa;
- c. funkcjonowanie polskich wojskowych służb specjalnych, w zakresie przedmiotowym i podmiotowym zależało istotnie od obcych państw.

Rozdział 4

ZARZĄD II SZTABU GENERALNEGO WP

4.1. Geneza, utworzenie, organizacja i zadania

Zarząd II Sztabu Generalnego WP w latach 1951-1990

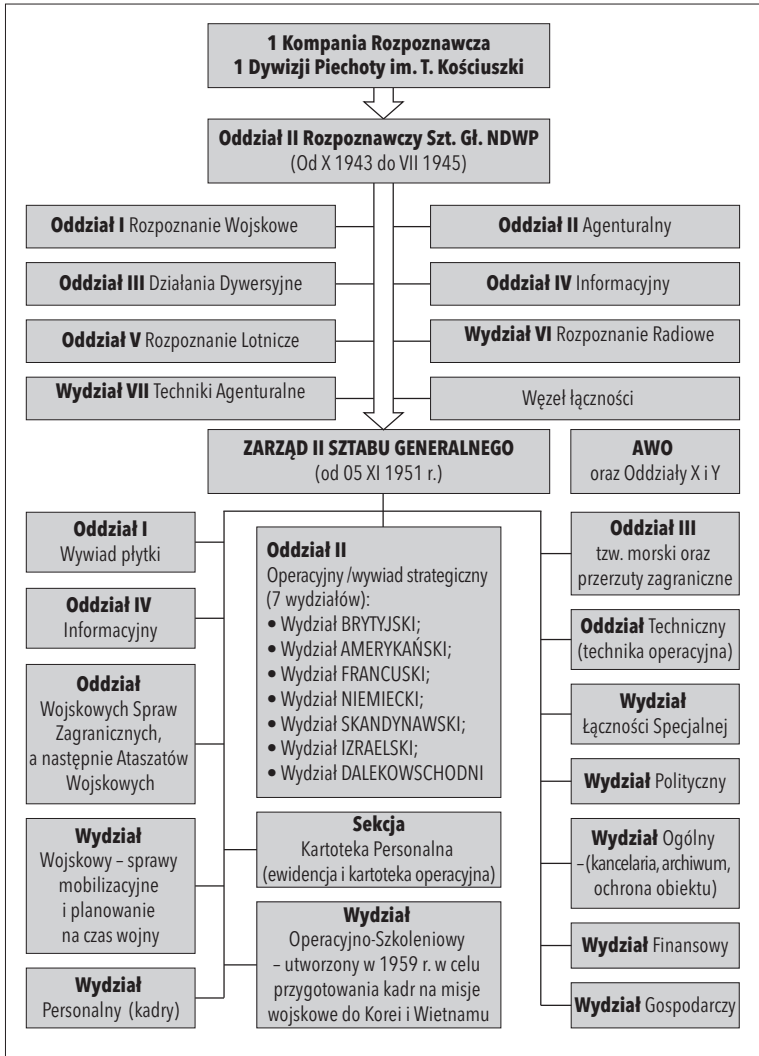
Załączków wywiadu wojskowego, funkcjonującego w obszarze kreowanego przez komunistów Wojska Polskiego, trzeba upatrywać w stworzeniu 1 Kompanii Rozpoznawczej 1 Dywizji Piechoty im. T. Kościuszki¹⁸⁰. Następnie oddziały rozpoznawcze tworzone w pozostałych jednostkach rozwijającej się Armii Polskiej. Tam też w październiku 1943 r. przeobrażono ją w Oddział II Rozpoznawczy Szt. Gł. NDWP. Operował on do

180 28 kwietnia 1943 roku W. Wasilewska wygłosiła przemówienie radiowe, w którym informowała Polaków przebywających w ZSRR o staraniach Związku Patriotów Polskich – ZPP (choć nie istniał jeszcze formalnie) mających na celu utworzenie oddziałów wojskowych, które ramię w ramię z Armią Czerwoną będą walczyć o: „[...] *nasze prawo do Polski*”.

lipca 1945 r. na rzecz Wojska Polskiego i Armii Czerwonej, realizując rozpoznanie w obszarze wywiadu płytkiego. Szefami wymienionego oddziału byli Rosjanie – gen. Konstantin Kasznikow (X 1943-VIII 1944) oraz płk Nikonor Gołosnickij (X 1944-VII 1945).

- c.d. 180 Dowódcą nowej jednostki został mianowany z polecenia marszałka Stalina ppłk Zygmunt Berling. Zauważyć należy, iż pokonał on kandydatury płk. Bolesława Kieniewicz, gen. Karola Świerczewskiego oraz Roberta Satanowskiego – dowódcy oddziału partyzanckiego na Wołyniu. Pod koniec kwietnia oraz na początku maja trwały robocze rozmowy płk. Berlinga, członków ZPP z pełnomocnikiem Kwatery Głównej Naczelnego Dowództwa Armii Czerwonej do spraw formowania jednostek sojuszniczych na obszarze Związku Radzieckiego, gen. mjr. Grigorijem Żukowem. Tematem rozmów były głównie sprawy organizacyjne, a wśród nich najważniejszy problem, dotyczący obsady personalnej dywizji oficerami i podoficerami. Podczas jednego z pierwszych spotkań doszło do pierwszych różnic zdań pomiędzy Berlingiem a Wasilewską i jej ekipą. Berling uważał, iż dywizję należy traktować jako załążek przyszłego Wojska Polskiego, dlatego też dążył do jak najszybszej rozbudowy jednostek polskich. Grupa Wasilewskiej była natomiast temu przeciwna, większość osób z jej otoczenia twierdziła, że dalsza rozbudowa Polskich Sił Zbrojnych jest niepotrzebna. Na początku maja 1943 roku Berling został po raz drugi przyjęty na audiencji u Stalina, wtedy też uzyskał zgodę radzieckiego przywódcy na dalszą rozbudowę wojska, mianowicie formowane miały być pułk czołgów i eskadra lotnictwa myśliwskiego. Podczas dyskusji Stalin poinformował Berlinga także o tym, że koszty związane z formowaniem i wyposażeniem wojska poniesie strona radziecka. Na rejon formowania wyznaczono obóz ćwiczebny w Sielcach nad Oką. 6 maja, po uregulowaniu niezbędnych spraw dotyczących organizacji i powstania jednostki, Państwowy Komitet Obrony ZSRR podjął uchwałę nr 3294 o rozpoczęciu formowania 1. DP im. T. Kościuszki. 8 maja wiadomość tę podano w formie oficjalnego komunikatu rządowego w radio i prasie: *„Rząd radziecki postanowił zadośćuczynić prośbie Związku Patriotów Polskich w ZSRR w sprawie utworzenia na terytorium ZSRR polskiej dywizji im. Tadeusza Kościuszki w celu wspólnej walki z Armią Czerwoną przeciwko najeźdźcom niemieckim. Formowanie dywizji już się rozpoczęło”*. 13 maja 1943 r. londyński rząd Rzeczypospolitej w związku z początkiem formowania 1 DP im. Tadeusza Kościuszki złożył notę protestacyjną do brytyjskiego ministerstwa spraw zagranicznych. Rządowi sowieckiemu zarzucano: *„cios w suwerenne prawa państwa polskiego”*. W tekście tym rząd polski prosił władze brytyjskie o opiekę nad Polakami na terytorium ZSRR. W piśmie tym przestrzegano również Związek Patriotów Polskich przed próbami zawłaszczania nieprzystługującej im władzy. Źródła: K. Sobczak, *Lenino – Warszawa – Berlin*, Warszawa 1988, s. 42; S. Jaczyński, *Zygmunt Berling między sławą, a potępieniem*, Warszawa 1993, s. 148–149; Z chwilą mianowania na dowódcę 1. DP, Berling zaczął występować, jako pułkownik. Historykom nie udało się jednak odnaleźć jego oficjalnej nominacji na ten stopień; Z. Berling, *Wspomnienia, t. II*, s. 72-80; K. Sobczak, op. cit., s. 44; C. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *Bez możliwości wyboru. Wojsko Polskie na froncie wschodnim 1943-1945*, Warszawa 1993 r., s. 27.

Schemat 3. Ewolucja funkcjonowania Zarządu II Sztabu Generalnego WP w latach 1951-1990



Źródło: Opracowanie własne.

W skład oddziału wchodziły: Oddział I – Rozpoznania Wojskowego; Oddział II – Agenturalny; Oddział III – Działań Dywersyjnych; Oddział IV – Informacyjny; Oddział V – Rozpoznania Lotniczego; Wydział VI – Rozpoznania Radiowego; Wydział VII – Techniki Agenturalnej; Węzeł łączności.

Prymarną siedzibą Oddziału II było miasto Lublin, po czym na początku 1945 r. przesiedlono ją do podwarszawskiej miejscowości Włochy. Oddział II, na mocy rozkazu nr 00177 NDWP z dnia 18 lipca 1945 r., włączono następnie do składu Sztabu Gen. WP, jako Oddział II, tzw. wywiadowczy. Rosjanin Georgij Domeradzki (VII-XII 1945) został szefem oddziału. Następnie obowiązki szefa przejął gen. Wacław Komar (XII 1945-XI 1950) związany z Władysławem Gomułką (Wiesławem). Po aresztowaniu gen. Komara polskim wywiadem ponownie kierowali oficerowie rosyjscy – gen. Konstantin Kasznikow¹⁸¹ (XI 1950-III 1951 r.) oraz płk Igor Suchackij (III 1951-IV 1953 r.). Należy zwrócić uwagę na fakt, iż powtarzając wzorce sowieckie – w czasie VII 1947-VI 1950 – Oddział II Szt. Gen. oraz Departament VII MBP (ochrona kontrwywiadowcza placówek zagranicznych i wywiad zagraniczny) podlegały tylko jednemu szefowi, tworząc w rzeczywistości jedną instytucję wywiadu zagranicznego. Pomimo to, jednostki operacyjne Oddziału II zachowały swoją samodzielność. Po zwolnieniu w połowie lat pięćdziesiątych gen. W. Komara, wywiad wojskowy ponownie stał się całkowicie osobną służbą. 5 XI 1951 r. Oddział II Szt. Gen. WP został przemianowany na Zarząd II Szt. Gen.

181 Konstantin Wasiljewicz Kasznikowros.: КОНСТАНТИН ВАСИЛЬЕВИЧ КАШНИКОВ (ur. 5 marca 1903 we wsi Kanawino w pobliżu Niżnego Nowogrodu – zm. 1959 w Moskwie) – szef Oddziału II Sztabu Generalnego WP od lutego do lipca 1951, radziecki generał major, oficer GRU. W Armii Czerwonej od 1921, od 1928 w WKP(b). Od 1933 roku związany z Razwieduprem, od 1936 roku pełnił wiele kierowniczych funkcji w komórkach wywiadu wojskowego ZSRR. Od 1939 do 1940 był zastępcą Szefa 6 Sekcji Zarządu Wywiadowczego Sztabu Generalnego Armii Czerwonej, w 1940 zastępcą Szefa Sekcji 7, a od 1941 zastępcą Szefa Wywiadu Specjalnego Bałtyckiego Okręgu Wojskowego. W 1942 został zastępcą Szefa Wywiadu Frontu Północno-Zachodniego, a w 1943 Szefem Wywiadu tego Frontu. 20 grudnia 1943 był mianowany generałem majorem. W listopadzie 1950 został oddelegowany do pełnienia funkcji Szefa Wywiadu Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, został odwołany do ZSRR w 1955. Pochowany w Moskwie na Cmentarzu Wiedeńskim (Lefortowo). Źródło: Sławomir Cenckiewicz, *Długie ramię Moskwy. Wywiad wojskowy Polski Ludowej 1943-1991* (wprowadzenie do syntezy), Poznań 2011.

Miał on wykonywać zadania wojskowego wywiadu taktycznego i strategicznego, w tym: gromadzić, oceniać i przekazywać właściwym komórkom sztabowym wywiadowcze informacje polityczne, wojskowe, ekonomiczne – szczególnie dotyczące NATO i państw zachodnich. Zarząd II nie miał swoich substytutów w jednostkach liniowych, gdzie działały jedynie oddziały rozpoznawcze parające się wywiadem płytkim. Szefami Zarządu II Sztabu Generalnego w dalszym ciągu byli Rosjanie – płk Igor Suchacki do 10.04.53 r., oraz płk Fiodor Wiedmiel (10.04.53-30.11.55), asygnując Moskwie gwarancję uzasadnionego wykorzystania tych służb. W tym okresie forma organizacyjna Zarządu II Sztabu Generalnego była następująca: Oddział I (wywiad płytki); Oddział II (operacyjny /wywiad strategiczny/, składający się z siedmiu wydziałów, tzw.: niemiecki, brytyjski, francuski, amerykański, skandynawski, izraelski i dalekowschodni); Oddział III (tzw. morski i przerzuty zagraniczne); Oddział IV – informacyjny; Oddział Techniczny (tzw. technika operacyjna); Oddział Wojskowych Spraw Zagranicznych, późniejszy Oddział Ataszatów Wojskowych; Wydział Wojskowy – sprawy mobilizacyjne oraz planowanie na czas wojny; Wydział Łączności Specjalnej; Wydział Ogólny (ochrona obiektu, archiwum, kancelaria); Wydział Polityczny; Wydział Personalny (tzw. kadry); Wydział Gospodarczy; Wydział Finansowy; Sekcja Kartoteki Personalnej (kartoteka operacyjna i ewidencja); Wydział Operacyjno-Szkoleniowy, utworzony w 1959 r. w celu przygotowania kadr na misje wojskowe do Wietnamu i Korei¹⁸².

182 Od 1959 do 1961 roku przy Zarządzie II (1952-1959 przy Zarządzie I) działała Jednostka Wojskowa 2000. JW 2000 powstała na podstawie Rozkazu organizacyjnego ówczesnego ministra Obrony Narodowej (marszałka Konstantego Rokossowskiego) nr 0047 z 2 czerwca 1952 roku. Jej zadaniem było przygotowanie pracowników służby dyplomatycznej i wojska do zadań w przyszłej misji obserwacyjnej w Korei, później w Wietnamie. Do 1959 roku podlegała organizacyjnie Zarządowi I (Operacyjnemu) Sztabu Generalnego Wojska Polskiego. Personalnie jednostka liczyła 120 osób, z czego 40 ludzi stanowili oficerowie Wojska Polskiego, reszta natomiast reprezentowała Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Wojskową Służbę Wewnętrzną. Kursy Specjalne Oddziału II (od 15 listopada 1951 roku Zarządu II) Sztabu Generalnego utworzono na podstawie Rozkazu organizacyjnego nr 00106 ministra ON z 8 września 1950 roku. Początkowo funkcjonowały w Warszawie, następnie w Śródborowie i ponownie od 29 sierpnia 1957 roku przeniesiono je do Warszawy.

Następnymi Szefami Zarządu II Sztabu Generalnego LWP byli: gen. Grzegorz Korczyński (od XII 1956 do VII 1965), gen. Tadeusz Jedynek (/p.o./ 1965), gen. Włodzimierz Oliwa (od VIII 1965 do VII 1971), płk Bolesław Szczepanik (od VII 1971 do XII 1972), gen. Czesław Kiszczak (od XII 1972 do IV 1979), płk/gen. Edward Poradko (od IV 1979 do VII 1981) oraz płk/gen. Roman Misztal (od VII 1981 do VII 1990)¹⁸³.

Ostatni Szef Zarz. II gen. Roman Misztal kierował wywiadem wojskowym w ostatnim dziesięcioleciu PRL, w czasie pełnienia władzy przez gen. Wojciecha Jaruzelskiego. Jest to okres, na który przypada wprowadzenie stanu wojennego w Polsce oraz rozprawa z opozycją demokratyczną i Solidarnością. Niestety przywódcy (głównodowodzący) PRL broniąc władzy i ustroju po raz kolejny skierowali armię (wojsko) oraz jej służby do działań pacyfikujących naród polski, dążący do odzyskania swobód demokratycznych.

Ogólna struktura Zarządu II Sztabu Generalnego w tym okresie przedstawiała się następująco: I. Pion Polityczny; II. Pion Operacyjny (który składał się z siedmiu oddziałów), Jednostka Wojskowa 2000, Kartoteka operacyjna, Oddział „Y”¹⁸⁴ oraz podlegający pionowi Zakład Techniki Specjalnej; III. Pion Informacyjny (składał się z ośmiu oddziałów); IV. Pion Rozpoznania Wojskowego (składał się z trzech wydziałów) oraz V. Pion Organizacyjno-Administracyjny. Poza pionami prosperowały: wydział kadr, „grupa dyspozycyjna”, centrum szkolenia oraz wydział siedmiu rewizji. W Zarządzie II prosperowała również komórka kontrwywiadowcza, która podległa szefowi WSW – był to Oddział VI Zarządu II, który istniał do 27 marca 1990 r.¹⁸⁵

Począwszy od 1983 r. wywiad przechodził zasadnicze przekształcenia, w wyniku których centralną rolę zaczął w nim odgrywać nowo utworzony 1 listopada 1983 r. Oddział „Y”. Podstawowym zadaniem Oddziału „Y” było prowadzenie w okresie pokoju, zagrożenia i wojny wywiadu strategicznego, z pozycji nielegalnej na terenie przeciwnika, głównie na tzw. pół-

183 Biuletyn informacji publicznej, *Zarys historyczny*, Copyright© SWW 2008-2011.

184 IPN 00704/61. *Teczka spraw Oddziału Y*, k. 8.

185 Należy zauważyć, że służby wojskowe PRL, w całym okresie swego funkcjonowania, nie posiadały ustawowych podstaw działania. Ich uprawnienia, zadania i zakres działań były regulowane rozkazami, zarządzeniami i dyrektywami wydawanymi przez centralne władze wojskowe.

nocnoeuropejskim kierunku strategicznym oraz na pozostałych obszarach działania NATO¹⁸⁶.

To temu właśnie Oddziałowi „Y”, którego zdecydowana większość żołnierzy przeszła szkolenie w ZSRR, poruczono realizację zadań reorientacji wywiadu w celu stworzenia sieci przedsiębiorstw, mających stworzyć niejawne (tajne) ekspozytury komunistycznych służb¹⁸⁷.

Już w 1980 r. władze komunistyczne (świadome ogromu kryzysu gospodarczego, społecznego i politycznego) prognozowały bezwzględne pogorszenie się sytuacji państw bloku komunistycznego i ograniczenie możliwości oddziaływania na zewnątrz. Spodziewano się pogorszenia sytuacji militarnej i politycznej, a nawet brano pod uwagę realny wybuch wojny. Wobec powyższego, postawiono oddziałom operacyjnym wywiadu wojskowego zadanie sformułowania koncepcji utworzenia bezpiecznej łączności pomiędzy centralą a agenturą działającą w krajach zachodnich¹⁸⁸. Plan, który wybrano, przewidywał utworzenie na obszarze pasa krajów neutralnych, wiodącego od Skandynawii po południowe wybrzeża Morza Śródziemnego, sieci spółek¹⁸⁹.

186 IPN BU 00689/109, *Organizacja i zasady działania Oddziału Agenturalnego Wywiadu Strategicznego („Y”)*, oprac. płk B. Wilczak, Warszawa 1984, k. 30.

187 IPN BU PF 252/97, *Analiza możliwości i warunków realizacji zadań przez Oddział Studiów Specjalnych*. b. d. [1986], k. 146. Kierownictwo Oddziału „Y”, jako jedyna komórka w Pionie Operacyjnym, miało otrzymywać wszystkie materiały dotyczące sytuacji wywiadowczej, które kierowano do pozostałych komórek operacyjnych Zarządu II.

188 Jeszcze w 1977 r. będący wówczas szefem wywiadu wojskowego Czesław Kiszczak wydał instrukcję operacyjną, która przewidywała skoncentrowanie pracy wokół dwu pionów: Agenturalnego Wywiadu Strategicznego i Agenturalnego Wywiadu Operacyjnego, przy czym ten drugi był wyraźnie faworyzowany. Zgodnie z tą instrukcją i dotychczasową praktyką łączność agenturalna z centralą realizowana była przede wszystkim poprzez oficerów pod przykryciem umieszczeniych w placówkach dyplomatycznych i innych działających za granicą oficjalnych instytucjach PRL. Ta sytuacja uległa zasadniczej zmianie wraz z powstaniem NSZZ „Solidarność”, a następnie po wprowadzeniu w Polsce stanu wojennego.

189 IPN BU PF 1567/242, *Plan operacyjnego rozwinięcia nielegalnego aparatu zagranicznego (MOB) oraz działania w okresie wprowadzenia WSGB (Wyzszych Stanów Gotowości Bojowej)*, Warszawa 25 X 1984. k. 13. Plany dotyczące krajów głównego zainteresowania wyglądały następująco: kraje skandynawskie – 1 rezydentura, Półwysep Iberyjski – 1 grupa wywiadowcza, Włochy – 1 grupa wywiadowcza, Austria – 1 grupa wywiadowcza, Francja – 2 rezydentury, Beneluks – 1 rezydentura, RFN – 2 rezydentury, Wielka Brytania – 1 grupa wywiadowcza. Zob. także: IPN BU 00689/109, *Plan operacyjnego rozwinięcia nielegalnego aparatu zagranicznego (MOB) przeznaczanego do działania w okresie „Z” i „W”*, b. d. [1984], k. 44.

Opierano się na funkcjonujących spółkach polonijnych, ale zakładano też utworzenie nowych i pozyskanie już istniejących spółek zagranicznych. Przedsiębiorstwa te, prosperując jako legalne firmy gospodarcze, byłyby niejawnymi (tajnymi) ekspozyturami komunistycznego wywiadu wojskowego i koncentrowałyby się na tworzeniu sieci w celu transferowania informacji od agencji rozmieszczonych w krajach zachodnich do radzieckich (sowieckich) centrali. Zakładano, iż uruchomienie takiej sieci zajmie około 10 lat. Prognozowano, że przedsięwzięcie będzie wymagało dużego nagromadzenia środków finansowych, by firmy mogły utrzymać się na bardzo konkurencyjnych rynkach zachodnich. Planowano także wykorzystywanie, jako elementu składowego, systemu łącznikowego firm wysyłających do kraju paczki. Ponadto rozpracowywano w tym samym celu międzynarodową komunikację systemu TIR¹⁹⁰.

W oparciu o przeprowadzone badania komisji weryfikacyjnej można wyodrębnić co najmniej cztery źródła finansowania sieci firm kreowanych przez wywiad PRL:

1. Były to profity z przetrzucanych z Zachodu części komputerowych, chronionych w latach osiemdziesiątych przez COCOM zakazem eksportu do bloku komunistycznego, a niezbędnych władzom radzieckim w wyścigu zbrojeń. Ponadto Komisja udokumentowała przynajmniej dwa przypadki uwikłania wywiadu wojskowego PRL w zabiegi tego rodzaju. Pierwszy odnosił się do zorganizowanej w latach 1983-1985 przez Piotra Kuczyńskiego i Grzegorza Żemka sieci pośredników, która była zbudowana z około stu osób przyjmujących wysyłane z zachodu paczki z elementami (częściami) komputerowymi. Następnie przesyłki były z dużym zyskiem sprzedawane zorganizowanej przez G. Żemka – i prowadzonemu przez niego agentowi inwigilującemu NSZZ „S” – firmie IMPOL. Z kolei IMPOL odsprzedawał paczki (towar) firmom wojskowym oraz firmom należącym do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Transakcja była możliwa dzięki współpracy polskiego wywiadu wojskowego z powiązanymi z nim firmami zachodnimi. G. Żemek

190 Z zachowanej w IPN teczki 43 Zarządu II Sztabu Generalnego WP (Pion Operacyjny, Oddział Studiów Specjalnych, nr 7466/95/12; nr IPN 001103/177) zatytułowanej Analiza Metod i Form Pracy Operacyjnej Zarządu II i Wywiadów Sojusznicznych.

wyselekcjonował do tej współpracy szwajcarską firmę Akerman Electronics oraz firmę BATAX Wiktora Kubiaka. Kooperował również z firmami wskazanymi mu przez Piotra Kuczyńskiego (współzałożyciela firmy IMPOL): ICL z Wielkiej Brytanii, „Capitami” z Belgii oraz firmą Jerzego Pilcha-Kowalczyka z USA¹⁹¹. Bardzo duże dochody z nielegalnego handlu elementami komputerowymi uzyskiwały też IV i VIII Departament Centralnego Zarządu Inżynierii, który był kierowany pod koniec lat osiemdziesiątych przez Jerzego Dembowskiego, działającego jako oficer pod przykryciem (OPP) „WIRAKOCZA”. Sprzedawane do KRLD oraz do ZSRR części komputerowe generowały – wg jednego z raportów – zyski rzędu 500-600 tys. USD z jednorazowej partii dostaw¹⁹²;

2. Polski Wywiad Wojskowy zaangażowany był również w nielegalne przedsięwzięcia finansowe, polegające m.in. na:
 - a) zagranicznych operacjach bankowych typu „AKREDYTYWA” i „PORTOFOLIO”, generujących zyski rzędu 40% rocznie. Źródłami finansowania były fundusze Central Handlu Zagranicznego. Przebieg wielu operacji znany jest z agenturalnych materiałów dotyczących Grzegorza Żemka¹⁹³. Jedną z tych operacji (nie do końca wyjaśnioną) było udzielenie firmie Wiktora Kubiaka BATAX kredytu w wysokości trzydziestu dwóch mln USD przez G. Żemka, występującego w imieniu BHI (filia Banku Handlowego) w Luksemburgu, gdzie sprawował funkcję dyrektora Komitetu Kredytowego. Wg G. Żemka pożyczka ta nigdy nie była zrealizowana, wydano jedynie rodzaj promesy pożyczki¹⁹⁴.

191 IPN z 001257/505, Teczka Pracy „DIK” II, k. m.in. 44,49; p. też Teczka Personalna „DIK” tom 1. IPN 00704/11 k. 114-128.

192 Załączniki: nr 1. IPN 00464, poz. 93, *Notatka służbowa dot. możliwości prowadzenia działalności wywiadowczej przez Wydział IV-VI Zespołu IV Centralnego Zarządu Inżynierii*, Teczka personalna Wirakocza, nr 044/87; zał. nr 5. IPN 00464, poz. 93. Informacja, Teczka personalna Wirakocza, nr 044/87.

193 IPN Z/001257/1150,teczka pracy „AKREDYTYWA” oraz IPN 00704/16,teczka pracy „PORTOFOLIO”

194 IPN BU Z/001257/505, Wyjaśnienia Grzegorza Żemka dotyczące stosunków z firmą BATAX,teczka pracy „DIK” tom 2, k. 50 oraz 131-142.

- Wszystko wskazuje na to, iż firma BATAX pełniła istotną rolę w strategii działań polskiego wywiadu wojskowego¹⁹⁵;
- b) wykup polskiego długu poprzez Fundusz Obsługi Zadłużenia Zagranicznego (FOZZ), zarządzanego przez „TW” DIK (G. Żemek), w działania które zaangażował m.in. ABI¹⁹⁶. Po konsultacjach przeprowadzonych przez wywiad cywilny i wywiad wojskowy Grzegorz Żemek został dyrektorem generalnym FOZZ. W dokumencie napisanym po tych konsultacjach stwierdził, iż: zyski, jakie można dodatkowo wycisnąć z tej operacji sięgają rocznie sumy 500 mln dolarów¹⁹⁷,
- c) udokumentowane zyski w wysokości ponad miliona dolarów¹⁹⁸, osiągnięte z operacji przejmowanych spadków byłych polskich obywateli, którzy zmarli za granicą,

195 Patrz załącznik nr 3, Aneks do protokołu kontroli przeprowadzonej w Banku Handlowym International w Luxemburgu z dn. 24 lipca 1992 r. k. 5.

196 Patrz załącznik nr 3, IPN 00704/61, Aneks do protokołu, op. cit., *zeznania Żemka dotyczące ABI w odkupywaniu długu*.

197 IPN 00704/16. Notatka służbowa dotycząca zmiany miejsca zatrudnienia, Teczka pracy „DIK” tom 3.

198 Plany nielegalnego przejścia spadków za granicą pojawiają się po raz pierwszy w „Sprawozdaniu z prac oddziału Y za rok 1985”. Teczka 43. Op. cit. k. 177. „2. Analiza realizacji zadań operacyjnych. (...) – Podjęto próbę przejmowania spadków zagranicznych. Po rozpracowaniu 14 spraw do dalszego prowadzenia zakwalifikowano: 2 spadki z terenu Francji (ŁAW-1 i ŁAW-2) na sumę dwóch milionów franków francuskich; 1 spadek kanadyjski (ŁAW-3) na sumę ponad 1 mln dolarów. (...)” Od tego roku sprawa przejmowania spadków znajduje się w stałym zainteresowaniu oddziału Y. p. Teczka spraw Oddziału Y IPN 00704/61 k. m.in. 62, 219. Sprawa ta stała się także tematem notatki instruktażowej zawierającej streszczenie zaleceń oficerów wywiadu przebywających za granicą, gdzie w konkluzji stwierdza się m.in., że: „ad. 2 Specyfika pracy w konsulatach jest wyraźna. Przede wszystkim przejawia się w olbrzymiej ilości kontaktów osobistych, spośród których zawsze można wybrać kontakty cennedla wywiadu wojskowego. Praca w konsulacie daje również dostęp do dokumentów stanu cywilnego kraju pobytu, dokumentów identyfikacyjnych (np. paszporty), czy spraw spadkowych, z których można czerpać duże kwoty w dewizach na potrzeby wywiadu wojskowego. Nie wykorzystuje się jednak szans na pozyskanie poważnych kwot dewizowych, jakie dają spadki z USA. Chodzi tutaj o spadki, co, do których nie było możliwości ustalenia spadkobierców w kraju. Procedura przekazywania spadków jest dosyć rutynowa i w przypadku kooperacji dwóch osób – jednej w konsulacie, drugiej w Wydziale Spadków MSZ oraz przygotowaniu odpowiednich dokumentów stanu cywilnego (metryki) przez centralę wywiadu wojskowego stosunkowo szybko można sprowadzić do kraju lub przekazać je osobie w USA kwoty sięgające tysięcy dolarów.

- d) sprzedaż broni terrorystom arabskim. W planach i zamierzeniach Oddziału „Y” na 1990 rok napisano, iż dystrybucja broni powinna stanowić ważne źródło pozabudżetowego finansowania służb. Ówczesny Minister Obrony Narodowej Janusz Onyszkiewicz wydał dyrektywę wdrażającą pozabudżetowe finansowanie wojska¹⁹⁹. Bolesław Izydorczyk absorbował operację sprzedaży broni na Łotwę i do Sudanu, z której zyski dla służb miały wynosić od 200 do 400 tys. USD;
3. Poprzez tajnych współpracowników operujących w firmach krajowych, polski wywiad zakładał na terenie kraju wspólne przedsięwzięcia, joint venture, mające przynieść duże zyski. Jedną z takich inwestycji polegała na założeniu przez Polskie Linie Lotnicze LOT oraz utworzoną w Chicago firmę ABI, kasyna gier hazardowych w Hotelu Marriot w Warszawie. Pośrednikiem w tej operacji była spółka BATAX Wiktora Kubiaka²⁰⁰, na konto której firma ABI przekazała milion dolarów;
4. Wywiad wojskowy podejmował również działania powołania firmy telewizyjnej. Pierwszym zamierzonym celem tych decyzji miało być ułatwienie rozlokowania agentury na Zachodzie. Jak wynika z tłumaczenia G. Żemka, miał on podjąć na zlecenie wywiadu rozmowy z firmą ITI – Mariuszem Walterem i Janem Wejchertem. Ponadto, ważną postacią w tych przedsięwzięciach był pracujący w Filmie Polskim agent wywiadu, ale relacje te były bardziej skomplikowane, gdyż istotną rolę w operacjach Funduszu Obsługi Zadużenia Zagranicznego odgrywał obywatel niemiecki Weinfeld, mieszkający w Kalifornii, z pochodzenia Polak, który posiadał firmę medialną. G. Żemek i Weinfeld zaangażowani byli również w zagarnięcie holenderskiej firmy medialnej „SEPP”. W tym celu Żemek, z ramienia FOZZ, przekazał plenipotencje firmie Bicarco, należącej do Andrzeja Kuny, która nabyła akcje SEPP²⁰¹.

199 J. Onyszkiewicz, *Dyrektywa Ministra Obrony Narodowej z dnia 3 grudnia 1992 r.*

200 Patrz załącznik nr 3 – Aneks do protokołu, op. cit., k. 5.

201 Zob. m.in. Teczka pracy „DIK” nr 3, k. 94-96, IPN 00704/16 oraz informacje przekazane Komisji Weryfikacyjnej, APW Waldemara Żaka.

W latach dziewięćdziesiątych, budowane wokół byłego wywiadu (Zarządu II SG) wojskowe służby skierowały swój wysiłek na formułowaniu aparatu krajowego i firm operujących pod przykryciem. Wynikiem tej praktyki było uzyskanie wpływu wojskowych służb specjalnych na życie społeczne i gospodarcze. Wywiad również koncentrował się na zdobywaniu pozabudżetowych środków finansowych²⁰².

Do kasy Oddziału Finansów Zarządu II wpływały (od listopada 1985 roku) kwoty pieniężne na depozyt operacyjny Oddziału „Y”. Jego przeznaczeniem miało być finansowanie czynności operacyjnych w czasie zagrożenia pokoju i wojny. Jak wynika z dokumentacji Oddziału „Y” w 1985 roku „Łącznie uzyskano ok. dziewięć tysięcy dolarów USA, z czego ponad sześć tysięcy wpłacono do kasy Zarządu”²⁰³. Dochody te uzyskiwano z wpływów pozabudżetowych, powstałych z działalności operacyjnej Oddziału „Y”. Fundusze były uzyskiwane z darowizn i dodatkowych zarobków oraz prowizji uzyskiwanych przez oficerów pod przykryciem. Ponadto uzyskiwano środki od współpracowników działających w firmach zagranicznych, wpływów z operacji bankowych oraz nielegalnego przejścia spadków z zagranicy. Zdobywanie środków finansowych wynikało z decyzji Szefa Sztabu Generalnego nr POR/01643/74. Pięniędzy z depozytu operacyjnego Oddziału „Y” nigdy nie wpłacano na konta bankowe. Stanowiły one źródło finansowania operacji, wobec których niewskazane było ich dokładne dokumentowanie. W dokumentacji dotyczącej bieżącego depozytu walutowego Oddziału „Y” Zarządu II, można znaleźć szereg operacji finansowych, których wykorzystania Komisja Weryfikacyjna nie była w stanie bliżej określić. Pomimo to, uzyskano materiały wskazujące, gdzie inwestowano poszczególne sumy pieniężne. Oddział „Y” w 1988 roku udzielił pożyczki współpracownikowi ps. „MERC” (Jan Załuska) w wysokości 50 tys. Dolarów, na rok, oprocentowanej na 20%

202 Pełny zakres tych operacji nie jest znany. Opis operacji zamieszczony w rozdziale 4 Raportu oparto na aktach Wydziału Finansów WSI („Bieżący depozyt walutowy Oddziału Y” cz. II; wg protokołu 00344/POY/88) zawierających dowody nielegalnych operacji finansowych idących w setki tysięcy dolarów w latach 1989-1993. Oddział Y został formalnie rozwiązany w 1991 r., ale jego faktyczną kontynuacją był Oddział 2 (później: 22) Zarządu II WSI.

203 IPN 00704/61. Teczka spraw Oddziału Y, op. cit., k. 69.

rocznie. Jan Załuska został pozyskany do współpracy w 1986 r. Służył do kupowania urządzeń objętych embargiem, (zwykle były to części elektroniczne, obłożone zakazem eksportu do krajów bloku komunistycznego. USA oraz inne państwa zachodnie chciały w ten sposób opóźnić wyścig zbrojeń). Od początku lat dziewięćdziesiątych Załuska był właścicielem dwóch firm („Agaricus” i „Carpatia”) zarejestrowanych w Polsce oraz austriackiej firmy „Riedrich”. Dzięki udzielonej pożyczce Oddział „Y” zobligował Załuskę do zatrudniania wskazywanych mu patentów oraz odprowadzania 5% zysków z firm polskich i 3% z firmy austriackiej. Można domniemać, iż celem pożyczki były nielegalne procedury (operacje) finansowe. Pomimo, iż dokumentacja cel tej pożyczki ujmuje inaczej: *Celem pożyczki było ścisłe związanie „MERCA” z Centralą oraz zapewnienie warunków plasowania w jego firmie naszych ludzi. Pożyczkę wraz z odsetkami „MERC” zwrócił do Centrali w styczniu 1991 r. Zgodnie z decyzją Szefa Wywiadu w styczniu 1991 r. wszystkie zobowiązania finansowe współpracownika względem Centrali zostały anulowane*²⁰⁴.

W dniu 9 X 1990 r. z kasy Oddziału „Y”, w oparciu o pisma płk. Zdzisława Żyłowskiego, przekazano płk. Konstantemu Malejczykowi siedem tysięcy dolarów USA. Nie ma dowodów zwrotu tej kwoty lub ustosunkowania się co do celu jej wydatkowania. Inny przykład wykorzystywania środków finansowych przez Oddział „Y” – stwierdzono udzielenie w nieokreślonych celach (prawdopodobnie inwestycyjnych) pożyczki w wysokości piętnastu tysięcy dolarów konsultantowi ps. „YUGO”. Należy zaznaczyć, iż dostępna dokumentacja w wielu sytuacjach nie pozwalała na stwierdzenie w jakim celu i na jakie przedsięwzięcia finansowe oficerowie pobierali finanse z bieżącego depozytu walutowego Oddziału „Y”, co m.in. wynika z notatki sporządzonej 25 stycznia 1991 r., w której potwierdza się odbiór od płk. Żyłowskiego kwoty trzydziestu tysięcy dolarów, stanowiącej zwrot wydatku na zaangażowanie kapitałowe, realizowane zgodnie z decyzją ujętą w piśmie Oddziału „Y” nr 0213/PO-Y/90. Ponadto w dokumencie zawarty jest odrębny dopisek mówiący, że: nie osiągnięto korzyści przewidzianych w w/w notatce²⁰⁵. Należy przypomnieć, że

204 Ibidem, *Zeszyt kandydata Z. J. oraz Akta bieżącego depozytu walutowego Oddziału Y.*

205 Ibidem, *Akta bieżącego depozytu walutowego Oddziału Y.*

służby wojskowe PRL, w czasie swego funkcjonowania, nie miały ustawowych podstaw działania. Ich zadania, uprawnienia i zakres działań regulowano zarządzeniami, dyrektywami i rozkazami wydawanymi przez centralne władze wojskowe.

4.2. Kadry i szkolenie

Grono kadry składało się z wybranych oraz zaufanych ludzi. Osoby te przeszły specjalne szkolenia wyrabiające lojalność. Należy podkreślić, że w czasach komunistycznych służby sowieckie były decydującym wpływem na politykę kadrową w Zarządzie II SG, WSW oraz w całym LWP. Tylko wyselekcjonowane przez nich osoby mogły być brane pod uwagę do piastowania dowódczych funkcji w wojskowych służbach PRL. Podobna sytuacja miała miejsce w wypadku kierowania personelu do służby w dyplomacji wojskowej, szczególnie do państw NATO. Określano te osoby jako kadrę perspektywiczną. Byli to oficerowie, którzy w niedługiej przyszłości mieli objąć stanowiska szefoskie lub dowódcze. Osoby zakwalifikowane do tego grona kierowano na edukację przez Głównoje Razwiedywatielnoje Uprawlenie (GRU), Główny Zarząd Wywiadowczy lub Komitet Gosudarstwiennoj Biezopasnosti (KGB) w ZSRR lub innych krajach bloku komunistycznego. Przeprowadzona analiza oświadczeń przedstawionych Komisji Weryfikacyjnej oraz wybranych spraw operacyjnych wykazała istotne znaczenie osób w służbie, które odbyły szkolenie w ZSRR oraz w szkołach wojskowych innych krajów obozu socjalistycznego. Z uzyskanych danych (informacji) wynika, że od początku lat siedemdziesiątych trwały cykliczne szkolenia polskich oficerów w szkołach GRU i KGB. Były to studia poddyplomowe (dziewięciomiesięczne lub sześciomiesięczne), kursy trzymiesięczne, które organizowano w zamkniętych budynkach specjalnych²⁰⁶, oraz studia magisterskie dzienne lub wieczorowe.

Dużym problemem w badaniach było uzyskanie pełnych danych o liczbie absolwentów i rodzaju szkół jakie kończyli. Na przykład: w jednym tylko roku szkolnym 1973-74, w 21 wyższych uczelniach ZSRR,

206 Więcej na temat kursów w aneksach: nr 1 Program i wykładane przedmioty kursu KGB, nr 2 *Odpowiedzi absolwenta kursu KGB z lipca 1988 r. plk W.K. na wybrane punkty „Pytajnika dla absolwenta kursu GRU w byłym ZSRR”.*

w przeszkoleniach brało udział 127 polskich oficerów ze służb specjalnych. O dynamice zmian może świadczyć fakt, iż – jak zapisano w sprawozdaniu z-cy attache wojskowego przy Ambasadzie PRL w Moskwie – ilość słuchaczy przeszkolonych w jednym roku wzrosła na przestrzeni ostatnich 3 lat prawie trzykrotnie²⁰⁷. Wg innych dokumentów, od początku lat siedemdziesiątych do roku 1989, w szkołach w ZSRR przebywało około 800 oficerów z PRL. Ekspediowanie na szkolenie do ZSRR było traktowane jako wyróżnienie za postawę ideową, lojalność i efekty pracy. Kandydaci do szkoleń mieli spełniać następujące kryteria:

- potwierdzona oraz stale weryfikowana lojalność wobec systemu;
- nienaganna postawa ideologiczna;
- predyspozycje do realizacji zadań operacyjnych;
- bezwzględna realizacja poleceń przełożonych²⁰⁸.

Z materiałów zgromadzonych w sprawie p.k. „GWIAZDA” można uzyskać informacje na temat kursów prowadzonych przez Zarząd Główny Wywiadu (Głównoje Razwiedywatielnoje Uprawlenie – GRU) oraz Komitet Bezpieczeństwa Państwowego (Komitet Gosudarstwiennoj Biezopasnosti – KGB). Zgromadzono sprawozdania uczestników kursów specjalistycznych, organizowanych w ZSRR w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych dla żołnierzy wojskowych służb PRL. Na podstawie szacunkowych danych można scharakteryzować i przeanalizować zarówno same szkolenia (w tym ich tematykę i podział), jak i niektórych polskich oficerów – uczestników kursów. Z dokumentów empirycznych wynika, iż było ich ponad 250, natomiast z notatki o kursach, że w szkoleniach uczestniczyło ponad stu oficerów z Polski²⁰⁹.

Kursy w Moskwie organizowane były przez pracowników GRU (dla oficerów Zarządu II Sztabu Generalnego) oraz przez pracowników KGB (dla oficerów WSW). Oddzielną kategorią były kursy organizowane poza Moskwą w jednostkach wojskowych. Głównie dotyczyły urządzeń radioelektronicznych i łączności specjalnej. Kolejną grupą szkoleń były kursy

207 Teczka – *Dokumenty oficerów attachtatów wojskowych*.

208 Notatka służbowa dot. *absolwentów kursów KGB i GRU – oficerów Inspektoratu WSI*, teczka kryptonim „GWIAZDA”, k. 55.

209 *Ibidem*, k. 55.

w Petersburgu (Leningradzie) dla oficerów Marynarki Wojennej. Należy pamiętać, że Flota Radziecka miała swój oddzielny wywiad operujący w rejonie Morza Bałtyckiego, głównie w portach Gdyni, Świnoujściu i Gdańsku.

Kursy formowane przez GRU²¹⁰:

1. Kursy całoroczne – miały one miejsce w dniach:

- od 28-08-1974 do 25-06-1975 r.,
- od 30-09-1976 do 24-06-1977 r.,
- od 29-08-1978 do 27-06-1979 r.,
- od 30-08-1979 do 25-06-1980 r.,
- od 07-09-1980 do 25-06-1981 r.,
- od 29-08-1981 do 24-06-1982 r.,
- od 31-08-1982 do 25-06-1983 r.,
- od 09-1988 do 06-1989 r.

Program całorocznych kursów GRU obejmował:

- a) strukturę organizacyjną SZ państw NATO,
- b) pracę mobilizacyjną: planowanie i organizację,
- c) metody i organizację pracy AWO: środki organizacyjne, zadania, siły, prowadzenie pracy AWO, przerzut agentury, charakterystyczne cechy pracy werbunkowej, zasady jej prowadzenia, sposoby rozpracowywania i werbowania agentów, formy i rodzaje łączności, rola AWO w operacjach armii – frontu,
- d) szkolenie operacyjne: metody i sposoby pracy werbunkowej (praktyczne określanie stopnia przydatności obiektów do wykonania określonych zadań operacyjnych), miejsce i rola

210 W materiałach zgromadzonych w sprawie „GWIAZDA” zawarte są sprawozdania uczestników kursów specjalistycznych, organizowanych w ZSRR w latach 70. i 80. dla żołnierzy wojskowych służb specjalnych PRL. Na podstawie tych szczątkowych informacji można prześledzić i scharakteryzować zarówno same szkolenia (w tym ich podział, tematykę), jak i polskich uczestników oraz rozwój ich kariery zawodowej (tylko jednakże w odniesieniu do małej części uczestników kursów). Teczka kryptonim „GWIAZDA”. Zob. także: *Raport o działaniach żołnierzy i pracowników WSI oraz wojskowych jednostek organizacyjnych realizujących zadania w zakresie wywiadu i kontrwywiadu wojskowego przed wejściem w życie ustawy z dnia 9 lipca 2003 r., op. cit. Informacja na temat kursów organizowanych przez GRU i KGB, Aneks nr 2, s. 181.*

Wywiadu Wojskowego (WW), kierowanie agenturą, planowanie pracy operacyjnej, psychologia pracy operacyjnej, przenikanie na teren obiektów i legendowanie, wykonanie zadań operacyjnych i zapobieganie dekonspiracji, praca z aparatem pomocniczym (nieagenturalnym), rozpoznanie pracy kontrwywiadów państw NATO, praca z nielegałami, łączność agenturalna, łączność operacyjna: sygnałówka, wymiana błyskawiczna, zabezpieczenie operacji wywiadowczych, schowki, łączność radioelektroniczna. Zadania i podstawy funkcjonowania Wywiadu Wojskowego na różnych szczeblach dowodzenia (elementy wywiadu cywilnego),

- e) wywiad radioelektroniczny: charakterystyka i zasady użycia broni elektronicznej w państwach NATO, główne elementy składowe, zasady prowadzenia wojny radioelektronicznej,
 - f) szkolenie informacyjne: opracowywanie informacji wywiadowczych i sposoby ich zdobywania, planowanie działań oraz ocena uzyskanych materiałów,
 - g) technikę specjalną: praktyczne wykonywanie kamuflażu, fotografia, wywoływanie filmów, język obcy;
2. Kursy dwumiesięczne, które miały miejsce²¹¹:
- w 1983 r. od 29-06 do 28-08,
 - w 1987 r. od 01-07 do 25-08,
 - od 07-1989 do 08-1989 r.

Prawdopodobnym celem kursów dwumiesięcznych było uzyskiwanie przez organizatorów doświadczeń o pracy operacyjnej od jego uczestników. W praktyce, wg kursantów, organizatorzy – wykładowcy nie byli skłonni dzielić się swoimi najnowszymi operacyjnymi doświadczeniami.

Szkolenia prowadzono w grupach narodowych – był to najmniejszy zespół. Zajęcia były obowiązkowe, odbywały się w godzinach od 9.00 do 13.30. Następnie była nauka własna. Nie dopuszczano żadnych zwolnień z wykładów (zajęć).

Zarówno wykłady, jak i inne zajęcia odbywały się w tym samym budynku, gdzie były kwatery kursantów, jednakże na niższych piętrach.

211 Ibidem, s. 181.

Tam też była biblioteka niejawna i pracownie specjalistyczne. Obiekt był położony w pobliżu stacji metra „Oktjabskoje Pole”, skrzyżowania ulic marszałka Bierutowa i Narodnoje Połczew oraz kasyna.

Każdy zespół narodowy prowadził starszy wykładowca (bez podawania nazwisk).

Na stałe wykładowcami byli tylko oficerowie z techniki specjalnej, pozostałych zmieniano. Każdy z kursantów miał przypisany numer ewidencyjny (np. 10601 – dziesiąty kurs, szósta grupa, numer ewidencyjny 1). Na początku każdego kursu, opiekunowie grup zbierali indywidualnie dane na temat uczestników (dane personalne, czas ich pracy, doświadczenie w pracy poza granicą, poziom znajomości języków obcych, plany wykorzystania oficerów po kursie).

Na 34 żołnierzy z Zarządu II SG, po powrocie z kursów GRU w Moskwie, jedenaście osób skierowano do służby poza wojskiem (SPW) na okres od pół roku, nawet do 6 lat. W dokumentach brakuje informacji na temat zakresu obowiązków oraz miejsca pracy podczas SPW (Służby Poza Wojskiem). Żołnierze z AWO byli objęci priorytetem uczestnictwa w kursach GRU. Pracownicy po przejściu do komórek AWO z zasady od razu wysyłani byli do Moskwy. W dokumentach pojawiają się także dwa nazwiska oficerów z Oddziału „Y”. Absolwenci kursów GRU obsadzani byli w attachatach wojskowych na najważniejszych – oczywiście z punktu widzenia wywiadu ZSRR – placówkach PRL. Zarówno przed 1990 r., jak i po 1990 r. oficerów przeszkolonych przez GRU delegowano na placówki do: RFN, Danii, Kanady, USA, Austrii, Wlk. Brytanii, Włoch, Szwecji. Przed rokiem 1990 odnotowano wyjazdy do: Chin, Syrii, Algierii, Francji, Libanu, Holandii, Norwegii, Finlandii, Egiptu, Szwajcarii, Turcji do Korei i na Kubę. Natomiast po 1990 r. pojawiły się nowe kierunki: Serbia, Białoruś, Chorwacja, Ukraina, Litwa, Japonia, Grecja, Izrael, Rumunia. Oficerowie AWO wyjeżdżali do Wlk. Brytanii, Francji i Holandii (przed 1990 r.) oraz do Kanady, Szwecji i na Białoruś (po 1990 r.). Oficerowie Oddziału „Y” wyjeżdżali do Wlk. Brytanii (po 1990 r.) oraz do Algierii (przed 1990 r.).

Kursy, których organizatorem było KGB²¹²:

1. Daty kursów widniejących w dokumentach miały miejsce:

- od 09-1980 do 06-1981 r.,
- od 31-08-1982 do 25-06-1983 r.,
- od 09-09-1985 do 7-03-1986 r.,
- od 09-1986 do 06-1987 r.,
- od 09-1987 do 06-1988 r.

Program kursów KGB przewidywał przedmioty kodowane literami SD (Specjalna Dyscyplina) oraz cyframi, jak poniżej:

- płk Władimir Ryzkow: Przygotowanie taktyczno-operacyjne – SD-1;
- płk Aleksander Siemionowicz Naryszkin: Ujawnianie rezydentur działających z pozycji placówek dyplomatycznych – kontrwywiad (50 godzin) – SD-2;
- płk Stiepanowicz Worobiew: Kontrwywiad wojskowy, całokształt problemów – SD-3;
- płk Iwancow (imienia nie ustalono): Kryminalistyka (50 godzin) – SD-4;
- płk Aleksander Aleksandrowicz Szywerskij: Walka z dywersją ideologiczną przeciwnika (64 godziny) – SD-5;
- (nazwiska nie ustalono): Historia organów bezpieczeństwa ZSRR – SD-9;
- (nazwiska nie ustalono): Prawo administracyjne ZSRR – SD-11A;
- (nazwiska nie ustalono): Prawo międzynarodowe – SD-11B;
- (nazwiska nie ustalono): Psychologia, pod kątem pracy operacyjnej – SD-12;
- (nazwiska nie ustalono): Organizacja i zarządzanie w pracy KW – SD-17.

Na podstawie notatek płk. Eugeniusza Lendziona z uczestnictwa w kursie KGB w okresie od IX 1988 r. do VI 1989 r. odtworzono wykładane przedmioty oraz program²¹³:

212 Raport o działaniach żołnierzy i pracowników WSI oraz wojskowych jednostek organizacyjnych realizujących zadania w zakresie wywiadu i kontrwywiadu wojskowego przed wejściem w życie ustawy z dnia 9 lipca 2003 r., *op. cit. Program i wykładane przedmioty kursu KGB*, Aneks nr 2, s. 181.

213 Ibidem, s. 181.

- I. Teoria radzieckiego kontrwywiadu (symbol przedmiotu CD-IA), jego wykładawcą był płk Wiktor Panflowicz, cykl szkolenia obejmował 76 godzin. W ramach tego przedmiotu realizowano następujące zadania:
 1. Organizacja i rola organów bezpieczeństwa w walce z terroryzmem,
 2. Obiektywne przesłanki pierestrojki, rola Kontrwywiadu Wojskowego (KW), zadania dla pracy oficera KW z tajnym współpracownikiem (TW),
 3. Prawo administracyjne w zakresie zabezpieczenia działalności organów bezpieczeństwa państwa,
 4. Gra kontrwywiadowcza (przygotowanie, kierowanie, podział), operacja kontrwywiadowcza,
 5. Kombinacja operacyjna, rodzaje i cechy,
 6. Podział uzyskanych informacji, kryteria opracowania, doboru, pozyskania agenta do określonych działań,
 7. Przeszukanie kontrwywiadowcze, cel, sposób przeprowadzania i dokumentacja,
 8. Organizacja rozpoznania oraz ujawnienie działalności wywiadowczej przeciwnika,
 9. Obserwacja tajna i jej podział na: radioobserwację, kontroobserwację, osobową,
 10. Problematyka spotkań z agentem, kierowanie jego pracą, rozliczanie z zadań,
 11. Sposób prowadzenia rozpoznania operacyjnego,
 12. Praca z agenturą, jako główny środek działania radzieckiego Kontrwywiadu Wojskowego,
 13. Eksperyment operacyjny, cel i sposób realizacji,
 14. System środków walki z działalnością wywiadowczą przeciwnika,
 15. Walka z dywersją ideologiczną, m.in. *właściwości operacyjnego poszukiwania autorów i kolporterów antysocjalistycznych anonimowych materiałów*,
 16. Aktualne problemy teorii i praktyki radzieckiego KW w warunkach przebudowy;

- II. Kryminalistyka (symbol oznaczenia SD-4), zagadnienia²¹⁴:
1. Organizowanie śledztwa w sprawach dotyczących zbrodni, współdziałanie oddziałów śledczych i operacyjnych,
 2. Taktyka przesłuchiwania;
- III. Problemy walki Kontrwywiadu Wojskowego z działalnością przeciwnika, skierowaną przeciwko SZ (symbol przedmiotu SD-3A), wykładny prowadził ppłk Adolf Adolfowicz Daszkiewicz (z poch. Litwin).
Zagadnienia:
1. Przebudowa służb Kontrwywiadu Wojskowego w okresie pierestrojki. Rola, zadania i miejsce organów Kontrwywiadu Wojskowego w zabezpieczeniu Sił Zbrojnych ZSRR, w sytuacji odtajnienia i dostępu do niektórych stref osób postronnych,
 2. Zadania organów rozpoznania: doskonalenie sieci agenturalnej, działalność profilaktyczna, poszukiwanie dróg dotarcia,
 3. Walka Kontrwywiadu Wojskowego z działalnością służb specjalnych przeciwnika, plasowanie tajnych współpracowników (TW) w tych służbach,
 4. Zarządzanie w Kontrwywiadzie Wojskowym, planowanie działalności Wydziałów Wojskowej Służby Wewnętrznej,
 5. Koordynacja i współdziałanie w działalności organów Kontrwywiadu Wojskowego, agentura zagraniczna, działania poza granicami kraju, zakres współpracy służb Kontrwywiadu Wojskowego krajów socjalistycznych. W dniu 15 XII 1988 roku odbyła się Konferencja naukowo-partyjna na temat współdziałania Kontrwywiadu Wojskowego PRL i Kontrwywiadu Wojskowego ZSRR oraz innych krajów socjalistycznych,
 6. Praca informacyjno-analityczna w organach Kontrwywiadu Wojskowego,
 7. Problemy formowania i organizowania współpracy z aparatem agenturalnym. Rola i zadania oficera, ocena jego pracy przez przełożonych. Analiza stylu kierowania agenturą (mieszany, demokratyczny, autorytarny);

214 Ibidem, s. 181.

IV. Formy i metody działania Wywiadu Wojskowego przeciwnika (symbol przedmiotu SD-6)²¹⁵. Wykładowca Iwan Fiedorowicz Fiedosiejew.

Zagadnienia:

1. Służby specjalne przeciwnika: omawiane państwa to RFN, GB, USA, Izrael, Francja, Japonia,
2. Wywiad techniczny,
3. Rola dezinformacji,
4. Rozpoznanie działań specjalnych przeciwnika, rola dywersji,
5. Metody i formy działalności *wywrotowej* ukierunkowane na *rozbić jedności KDL*,
6. Wywiad agenturalny, łączność z agenturą,
7. Zniszczenie systemu socjalistycznego głównym celem działania służb specjalnych krajów kapitalistycznych. Służby narzędziem organów politycznych tych państw, informacja, „że francuskie rezydentury głębokiego przykrycia nie działają po przykryciu ambasad, lecz pod przykryciem różnych firm, a ich działania ukierunkowane są na ujawnianie działalności wojskowej, miejsc przebywania przywódców i miejsc rozmieszczenia broni atomowej”,
8. Działalność wywrotowa w odniesieniu do ZSRR, sposoby jej zwalczania (*nieważne środki, ważny jest cel, każdy sposób jest dobry*), cechy tej działalności

V. Kontrwywiad (symbol przedmiotu SD-2)²¹⁶.

Zagadnienia:

Rozpracowanie rezydentur, ambasad krajów kapitalistycznych działających w Moskwie pod oficjalnym przykryciem. Zapobieganie ich działalności;

VI. Organizacja i zarządzanie w pracy KW (symbol przedmiotu SD-17).

Zagadnienia:

zarządzanie w KW, problemy planowania, podejmowana decyzji kierowniczych, organizacji i koordynacji działań, etc.;

215 Ibidem, s. 181-182.

216 Ibidem, s. 182.

- VII. Psychologia operacyjna (symbol przedmiotu SD-12), wykładowca b. marynarz, kmdr ppor.(?);
- VIII. Historia KGB (symbol przedmiotu SD-9), wykładowca gen. KGB;
- IX. (Symbol przedmiotu bez nazwy SD-3B), tematyka kontrwywiadu wojskowego, zagadnienia:
1. Działalność kontrwywiadowcza w warunkach bojowych,
 2. Dywersyjna działalność przeciwnika na tyłach naszych wojsk,
 3. Walka Kontrwywiadu Wojskowego z działalnością wywrotową przeciwnika (w tym z działalnością agenturalną),
 4. Działalność dywersyjna grup operacyjnych organów bezpieczeństwa,
 5. Działania wywiadowcze grup partyzanckich,
 6. Działania bojowe ugrupowań powstańczych, wykrywanie i kontrola łączności radiowej grup powstańczych, kanały łączności agenturalnej,
 7. Podstawowe przedsięwzięcia walki wojskowej z grupami dywersyjno-rozpoznawczymi (GDR),
 8. Omówienie materiałów wybuchowych, minowanie jako działalność dywersyjna,
 9. Zadania organów kontrwywiadu wojskowego w czasie wojny,
 10. Organizacja działalności w Oddziale Wojskowej Służby Wewnętrznej armii i dywizji w sytuacjach bojowych.

Kursy prowadzono w budynku Fakultetu Zagranicznego Akademii KGB, na ul. Chawska, w pobliżu stacji metra Szbałowska, adres: 113 162 Moskwa, n/a 680 CCCP. Był to budynek mieszkalny cztero-piętrowy, połączony z budynkiem szkolnym. Cały kompleks budynków otaczał betonowy, wysoki mur. Obok Polaków w kursie brali udział: Czesi, Węgrzy, Bułgarzy (były to kursy kilkumiesięczne) oraz Mongołowie, Wietnamczycy, Kubańczycy (były to kursy kilkuletnie). Wg opinii polskich uczestników, wykładowcy byli bardziej skoncentrowani na uzyskaniu informacji z tematyki operacyjnej i rozwiązaniach stosowanych w Polsce, niż na przekazywaniu słuchaczom rzeczowej wiedzy. Równoległe do kursów dla oficerów Wojskowej Służby Wewnętrznej, odbywały się odrębne kursy dla oficerów SB.

Tak jak uczestnicy kursów, podobnie oficerowie bezpieczeństwa w Ambasadzie PRL w Moskwie potwierdzali, iż Rosjanie operacyjnie zabezpieczali pobyt oficerów-słuchaczy kursów w czasie pobytu w ZSRR. Sale wykładowe oraz pokoje kursantów zabezpieczone były techniką specjalną (np. pojedyncze kontakty elektryczne w pokojach, bez prądu!). Ważną rolę odgrywali tłumacze grupy, ich zadaniem było nawiązywanie stałego kontaktu, nie tylko podczas czasie zajęć, ale głównie zżywanie się z grupą oraz wspólne spędzanie czasu wolnego, np. po zajęciach (z czego byli rozliczani przez swoich przełożonych).

Oficerowie WP przebywający w akademiach wojskowych w ZSRR, byli poddawani pracy operacyjnej również przez polskich oficerów Kontrwywiadu Wojskowego (z WSW), oddelegowanych służbowo do Moskwy. Natomiast kadrą WP, przebywającą na kursach czy szkoleniach, nie zajmowano się. W akademiach w ZSRR w latach 1980-1992 przebywało łącznie 800 oficerów WP. Natomiast około trzech tysięcy żołnierzy zawodowych ukończyło różne szkolenia. W tym czasie obowiązki oficerów KW pełnili: kmdr Wójcik, kmdr Krupa i płk Kubicki. Wymienieni oficerowie posiadali swoje osobowe źródła informacji (OZI). W każdej akademii wojskowej w ZSRR osobowe źródła informacji pozyskiwano wśród polskiej kadry w kraju lub już w ZSRR. Prace operacyjną prowadzono za zgodą KGB oraz przy jej pomocy. KGB doskonale znała agenturę wykorzystywaną przez Kontrwywiad Wojskowy na terenie ZSRR, ponieważ była przez KGB kontrolowana. Stwierdzono również przypadki wykorzystywania polskiej agentury przez KGB wobec obywateli ZSRR (odbywało się to za zgodą szefa WSW). Często, pod koniec pobytu oficerów WP na uczelni, KGB podejmowało próby ich werbunków.

Kontynuowano wzajemną wymianę informacji, głównie dotyczących naruszeń przepisów celnych. Pomijając oficjalną sferą kontaktów, KGB prowadziła inwigilację polskich oficerów, zwłaszcza zaangażowanych politycznie, oficerów łamiących przepisy celno-skarbowe, handlarzy, kobieciany. Na tych ostatnich zbierano materiały kompromitujące.

Należy podkreślić, iż zmiana kierunków wyjazdów na placówki oficerów polskiego Wywiadu Wojskowego po 1990 r. nie była priorytetem działalności Wywiadu Wojskowych Służb Informacyjnych (WSI), szczególnie po powstałej sytuacji geopolitycznych po 1989 r. Prawdopodobnie więcej

informacji w przedmiotowym zagadnieniu dałyby analizy teczek pracy z okresu pobytu na placówkach oraz służby oficerów AWO i „Y” w SPW.

Kadra szkolona przez GRU były przygotowywana do prowadzenia działalności wywiadowczej i rozpatrywana jako element aparatu wywiadowczego z ukierunkowaniem na kraje NATO. KGB kształciło aparat bezpieczeństwa, którego celem z jednej strony było zapewnienie bezpieczeństwa funkcjonujących jednostek radzieckich, a z drugiej – prowadzenie interesów biznesowych.

Ukończenie edukacji w ZSRR było podstawą objęcia kierowniczego stanowiska w służbach wojskowych PRL. Taka kadrowa polityka zapewniała oczekiwany przez Rosjan poziom kontroli i integracji wojskowych służb PRL ze specjalnymi służbami sowieckimi. Z relacji absolwentów kursów wiadomo, że podczas edukacji dochodziło do ujawnienia procedur operacyjnych służb specjalnych PRL. Jak wynika z tych meldunków, w salach wykładowych oraz internatach założone były podsłuchy. Nadmienić należy, iż wszystkie wyjścia poza teren ochranianego obiektu zawsze odbywało się w towarzystwie tzw. ogona. Organizowanie przez KGB i GRU kursów dla oficerów krajów bloku wschodniego ukierunkowane było na pogłębianie wiedzy o uczestnikach kursów, o ich przyzwyczajeniach i nałogach, na poszerzenie wiedzy o składzie kadrowym służb²¹⁷ oraz stworzenie ich profili psychologicznych. Tzw. kadra perspektywiczna była wysyłana z Polski do radzieckich szkół wojskowych i cywilnych oraz akademii dyplomatycznych znajdujących się pod ścisłym nadzorem radzieckich służb specjalnych. Szkolenie przechodzili także oficerowie pod przykryciem z Oddziału „Y” (późniejszy Oddział 22 Zarządu II)²¹⁸. Na szkolenia

217 Jak wynika z relacji płk. W. K., uczestnika kursu KGB w 1988 r., „pobyt na kursie w Moskwie był pełen oznak świadczących o inwigilacji polskiej grupy tj.: stała świadomość podsłuchu w salach mieszkalnych, stałe monitorowanie przebiegu zajęć w salach lekcyjnych, doskonała znajomość sytuacji polskiej grupie, pytania dyżurnych tłumaczy o niektóre typowo polskie znaczenia wyrazów, które padały w konkretnym dniu w konkretnym pokoju”.

218 Komisja Weryfikacyjna uzyskała informację, że jeszcze w maju 1992 r. przebywał pod Moskwą na miesięcznym szkoleniu specjalistycznym w zakresie obsługi systemów namierzania płk. P. Z notatki tego oficera wynika, że na kursie tym było prócz niego czterech oficerów z Polski, którzy tworzyli odrębną grupę szkoleniową.

wysyłane były osoby w średnim wieku, znające języki obce i osiągające dobre wyniki w pracy operacyjnej. Ostatnie szkolenia prowadzone przez GRU i KGB miały miejsce na przełomie lat 80. i 90., gdy rozpad bloku państw socjalistycznych był już widoczny. Z danych Komisji Weryfikacyjnej wynika, iż na sowieckie kursy wysłano oficerów, którym planowano – po zmianach politycznych – przekazanie stanowisk kierowniczych (wraz z agenturą wpływu). Dla wielu uczestników było to już drugie szkolenie²¹⁹.

4.3. Agenturalny wywiad operacyjny

Oddział XIII (A), czyli Agenturalny Wywiad Operacyjny²²⁰ (AWO) był tajną komórką wywiadowczą, powstała w lipcu 1967 roku, jednym z rodzajów wojskowego rozpoznania operacyjnego Sił Zbrojnych PRL. Zorganizowany był jako wyodrębniony oddział w pionie operacyjnym Zarządu II Sztabu Generalnego LWP, czyli wywiadu wojskowego PRL. Decyzja o powołaniu Agenturalnego Wywiadu Operacyjnego została prawdopodobnie podjęta w Moskwie i zaakceptowana przez ówczesnego ministra obrony narodowej Wojciecha Jaruzelskiego. W związku z powstaniem AWO niemal od razu przystąpiono do organizacji sieci agenturalnej z planem osiągnięcia liczby 224 wywiadowców (plany te miały zostać zrealizowane w 1975 r.)²²¹. Jak wynika z Instrukcji operacyjnej Zarządu II SG²²² AWO organizowało i prowadziło działalność na terenie państw wywiadowczego zainteresowania w celu zdobywania, opracowywania i przekazywania informacji kierownictwu Ministerstwa Obrony Narodowej. Wywiad Operacyjny kierował pracą agentury wywiadu operacyjnego, działającej z pozycji kraju i za granicą.

219 Teczka SO „GWIAZDA”, op. cit., tom 2, k. 24.

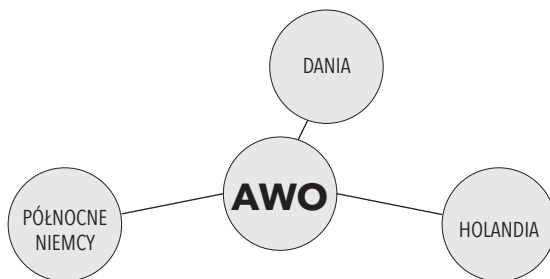
220 Niewiele wiadomo o rzeczywistej działalności AWO, jej istnienie potwierdził Czesław Kiszczak – szef wywiadu wojskowego w latach 70. XX wieku. Informacja o istnieniu tej komórki została ujawniona dopiero w trakcie procesu lustracyjnego Józefa Oleksego, któremu rzecznik interesu publicznego zarzucił tajną współpracę z AWO (potwierdzoną przez Sąd Lustracyjny w pierwszej instancji).

221 IPN BU 252/65, *Notatka służbowa dotycząca narady z 22. XII. 1971 r. na temat koncepcji działania AWO*, Warszawa, 14.01.1972, k. 137.

222 *Instrukcję o pracy operacyjnej Zarządu II Sztabu Generalnego WP* zatwierdził w dniu 15 XII 1976 i wprowadził do użytku służbowego w Pionie Operacyjnym Zarządu II Sztabu Generalnego WP Szef Z. II Sz. Gen. WP gen. bryg. Czesław Kiszczak (Zob. Raport Antoniego Macierewicza, Aneks 2, op. cit.)

AWO (nazywany też wywiadem płytkim) oraz Oddziały X i Y miały działać bezpośrednio na terenie tzw. frontu polskiego w strukturach Układu Warszawskiego (północne Niemcy, Dania, Holandia).

Schemat 4. Polski front działalności AWO w strukturach Układu Warszawskiego



Źródło: opracowanie własne na podstawie Instrukcji o pracy operacyjnej Zarządu II Sztabu Generalnego WP.

Działalność wywiadowcza AWO koncentrowała się na wyselekcjonowanych obiektach wywiadowczego zainteresowania, do których należały: dowództwa sił zbrojnych, okręgów wojskowych, związków operacyjnych i taktycznych NATO; operacyjne przygotowywanie i rozwijanie wojsk szczebla operacyjnego; siły i środki napadu jądrowego szczebla operacyjnego²²³; obiekty OPT; wojskowe ośrodki naukowo-badawcze oraz pokrewne instytucje cywilne pracujące na użytek sił zbrojnych; ośrodki badań jądrowych i przemysłu jądrowego; kluczowe zakłady przemysłu zbrojeniowego.

Głównymi zadaniami AWO²²⁴ miało być werbowanie i szkolenie wywiadowców oraz rezydentów wywiadu²²⁵. Zadania wywiadowcze dla

223 P. Piotrowski, *Organizacja i dyslokacja Armii Czerwonej/Radzieckiej na terytorium Polski w latach 1944-1993*, [w:] *W objęciach wielkiego brata. Sowietci w Polsce 1944-1993*, Warszawa 2009, s. 135-138. Zob. także P. Piotrowski, *Śląski Okręg Wojskowy. Przekształcenia organizacyjne 1945-1956*, Warszawa 2003, s. 68-70.

224 F. Musiał, Józef Oleksy i zagadka AWO, „Dziennik Polski”, 29 czerwca 2007.

225 IPN BU PF 252/65, *Struktura wywiadu wojskowego*, k. 131-135. Zob. także materiały szkoleniowe AWO: IPN BU PF 196/55, *Zadania, siły i środki Agenturalnego Wywiadu Operacyjnego, tłumaczenie z języka rosyjskiego materiału przygotowanego w GRU*, Warszawa 1972.

AWO w okresie pokoju były opracowywane przez Pion Operacyjny i Informacyjny Zarządu II Sztabu Generalnego WP²²⁶. Zadania te miały na celu zabezpieczenie potrzeb planowania operacyjnego, prowadzonego przez Sztab Generalny WP, z przeznaczeniem dla dowódców szczebla operacyjnego. W czasie pokoju AWO zbierała informacje o siłach zbrojnych przeciwnika w potencjalnym konflikcie i prowadziło pracę werbunkową, dzięki której w krajach zachodnich utworzona miała zostać sieć agenturalna. Podczas wojny AWO miał zająć się agenturalną pracą na tyłach przeciwnika (bliższych danych, dotyczących angażowania AWO w konfliktach Układu Warszawskiego po II wojnie światowej, nie uzyskano). Mieli też zostać przeszkoleni rezydenci, którzy na wypadek wojny byłiby przerzuceni na tyły wroga i tam nadzorowaliby siatkę agentów. AWO należy uznać za odmianę programów typu stay – behind²²⁷, tworzonych przez służby specjalne państw NATO²²⁸ i Układu Warszawskiego²²⁹ na wypadek wybuchu wojny.

226 Szczegółowa struktura organizacyjna i zakres działania AWO ujęte zostały w oddzielnym dokumencie, tj. *Ramowym zakresie działania agenturalnego wywiadu operacyjnego Zarządu II Sztabu Generalnego*.

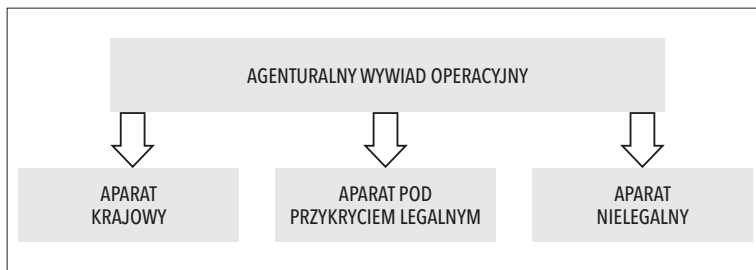
227 Stay – behind (ang. pozostań z tyłu) – pojęcie oznaczające tworzenie przez państwo na własnym terytorium tajnych organizacji i struktur (zazwyczaj o charakterze militarnym lub paramilitarnym), których celem ma być walka po ewentualnym opanowaniu kraju przez wojska wroga. Tajne organizacje miałyby służyć w takich wypadkach jako podstawa ruchu oporu. Mogłyby one również rekrutować spośród swych członków szpiegów działających za linią frontu.

228 Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego (ang. North Atlantic Treaty Organization, NATO, fr. Organisation du Traité de l'Atlantique Nord, OTAN), w skrócie NATO, potocznie Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego lub Pakt Północnoatlantycki – organizacja polityczno-wojskowa powstała 24 sierpnia 1949 r., w wyniku podpisania 4 kwietnia 1949 r. Traktatu Północnoatlantyckiego przez 10 krajów europejskich: państw-członków Unii Zachodniej (Belgia, Francja, Holandia, Luksemburg, Wielka Brytania) wraz z pięcioma dodatkowymi krajami (Dania, Islandia, Norwegia, Portugalia, Włochy) oraz USA i Kanadę. Początkowym celem istnienia organizacji, na mocy traktatu waszyngtońskiego, była obrona militarna przed atakiem ZSRR.

229 Układ Warszawski (oficjalna nazwa: Układ o Przyjaźni, Współpracy i Pomocy Wzajemnej ros. Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи) – sojusz polityczno-wojskowy państw Europy Środkowej i Wschodniej pozostających pod wpływem Związku Radzieckiego. Powstał na podstawie Deklaracji Bukaresztańskiej jako odpowiedź na militaryzację Republiki Federalnej Niemiec i włączenie jej w struktury sojuszu NATO.

Dalsza analiza materiałów empirycznych wskazuje na ciekawe spostrzeżenie, zaprzeczające dotychczasowym spostrzeżeniom, jakoby AWO działał tylko i wyłącznie poza granicami Polski. Wynika ono z głębszego poznania i rozwinięcia pojęcia aparatu wywiadowczego AWO.

Schemat 5. Podział aparatu wywiadowczego AWO



Źródło: opracowanie własne.

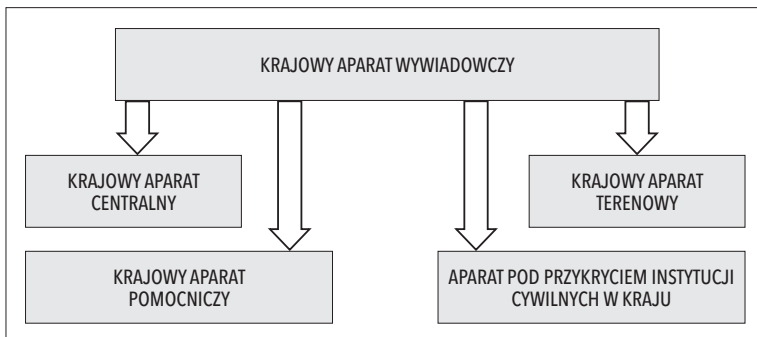
Nie ma wywiadu bez agentów. Ich werbowanie było zadaniem oficerów Oddziału X. Prokurator Koj²³⁰ z IPN twierdzi, iż agentów werbowano wśród cudzoziemców przyjeżdżających do Polski, Polaków, którzy mieli rodzinę za granicą lub tych, którzy emigrowali z kraju. Oddział Y wywiadu wojskowego PRL powstał w 1983 roku po ucieczce na Zachód Sumińskiego i Ostaszewicza. Ostatnim szefem Oddziału Y w 1990 r. był płk Zdzisław Żyłowski. Oddział ten zajmował się m.in. werbowaniem i przerzucaniem tzw. nielegalów. Pod koniec lat 80. Oddział Y²³¹ otrzymał

230 E. Koj (prokurator) postawiła na IPN w 2000 r., kiedy rozpoczął się nabór prokuratorów do Głównej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Miała 39 lat. Wybór IPN był dla niej nowym prokuratorskim wyzwaniem i spełnieniem historycznych pasji (jak sama stwierdziła na swoim blogu). Interesuje się historią najnowszą, szczególnie tą, której jeszcze nie opisano w podręcznikach. W jej sytuacji liczyły się również pieniądze – jak przyznała. Jej prokuratorska pensja wzrosła o 800 zł, bo IPN proponował od razu stawki przysługujące prokuratorom apelacyjnym. Pod koniec roku została naczelnikiem pionu śledczego.

231 Aneks nr 13.IPN 00704/61/3, *Teczka spraw oddziału Y, płk J. Szatan, Notatka Służbowa dot. organizacji dodatkowych kanałów łączności agenturalnej w relacji agent – Centrala, k. 8/5.*

zadanie tworzenia spółek na terenie kraju i zagranicą, które miały zdobywać pieniądze potrzebne na działania operacyjne. Z uzyskanych informacji wynika, że do 1990 roku zdołano utworzyć tylko trzy spółki w kraju, żadnej za granicą – zauważa prokurator Koj.

Schemat 6. Krajowy aparat wywiadowczy



Źródło: Opracowanie własne.

Krajowy aparat centralny składał się z kadrowych pracowników wywiadu pracujących w Centrali²³². Krajowy aparat centralny jako organ kierował całokształtem przedsięwzięć agenturalnego wywiadu operacyjnego i agenturalnego wywiadu strategicznego. Zorganizowany był wg etatu Zarządu II Sztab. Gen. WP. Personel tego aparatu wykonywał zadania wg zakresu obowiązków, który określił Z-ca Szefa Zarządu II ds. Operacyjnych dla poszczególnych ogniw (stanowisk) i osób funkcyjnych. W skład narodowego aparatu terenowego wchodził kadrowi pracownicy wywiadu, zaangażowani w terenowych komórkach wywiadowczych, którzy byli podporządkowani Centrali. Skład gremium aparatu pod przykryciem jednostek cywilnych w kraju²³³ składał się z pracowników kadrowych wywiadu oraz współpracowników. Ww. grupa stanowiła skład oficerów Zarządu II

232 Sławomir Cenckiewicz, *Długie ramię Moskwy, Wywiad wojskowy Polski Ludowej 1943-1991*, Poznań 2011, s. 385-386.

233 Ibidem Sławomir Cenckiewicz, *Długie ramię...*, s. 132

Sztabu Generalnego WP, skierowanych w oparciu o odpowiednio opracowane i zalegalizowane legendy do służby w państwowych instytucjach cywilnych, w celu realizacji zadań wywiadowczych z pozycji kraju. Ponadto, w okresie wydelegowania ich do pracy w przedstawicielstwach PRL i na placówkach, w organizacjach międzynarodowych oraz podczas okresowych pobytów służbowych za granicą. Oficerowie zatrudnieni pod przykryciem, oprócz umiejętności kadrowych pracowników, posiadali odpowiednie przygotowanie i wiedzę zawodową do realizowania zadań służbowych w instytucji przykrycia. Szczegółowe reguły naboru, legalizacji, szkolenia i plasowania oficerów pod przykryciem w instytucjach cywilnych określała: *Instrukcja o zasadach naboru, legalizacji i pracy oficerów pod przykryciem urzędów i instytucji cywilnych PRL*. Współpracownikami nazwano obywateli polskich zwerbowanych do współpracy z wywiadem wojskowym. Współpracowników typowano i pozyskiwano spośród osób, które: zajmowały istotne stanowiska służbowe w cywilnych instytucjach państwowych; kierowane były do pracy w polskich przedstawicielstwach i placówkach zagranicznych; utrzymywały kontakty z cudzoziemcami instytucji zagranicznych lub wyjeżdżały regularnie za granicę. Współpracownikami mogły być także osoby mające możliwości realizowania pomocniczych poruczeń operacyjnych w Polsce, na przykład: kierownicy (osoby funkcyjne) wyższych uczelni, niektórych ministerstw, komórek kadrowych central handlu zagranicznego, przedsiębiorstw transportowych związanych z zagranicą. Wybierając kandydatów na współpracowników uwzględniano precyzyjne potrzeby²³⁴, przydatność kandydata, cele werbunku z określonymi zadaniami oraz warunkami pracy wywiadowczej. Zasadniczymi motywami rekrutowania współpracowników do pracy wywiadowczej były ich nacjonalistyczne zaangażowania, wspierane często pobudkami materialnymi.

Zasadniczymi kryteriami wyboru kandydatów na współpracowników były: wysoka świadomość ideowo-polityczna; odpowiednie doświadczenie życiowe; pozytywne cechy osobowości; posiadanie wyższego wykształcenia

234 Werbując agentów należało zwracać baczna uwagę na ludzi wyróżniających się inteligencją, zmysłem organizacyjnym oraz umiejętnościami zapewnienia sobie popularności społecznej. Ludzi takich należało bezwzględnie pozyskiwać, a w razie zdecydowanej odmowy ograniczać możliwości ich awansu.

i właściwych kwalifikacji zawodowych; dobra znajomość języków obcych; bezstronne i subiektywne możliwości wywiadowcze; stan zdrowotny i wiek.

Podczas typowania kandydatów na współpracowników uwzględniano osoby piastujące wysokie stanowiska w hierarchii państwowej (kierowników przedstawicielstw dyplomatycznych PRL, dyrektorów departamentów i zwyz, itp.) oraz kadrę aparatu partyjnego. W roku 1967 wybrano pierwszych czterdziestu czterech kandydatów na wywiadowców AWO²³⁵.

Aparat wywiadowczy pod przykryciem był tworzony przez wywiad strategiczny. W krajach głównego zainteresowania wywiadowczego w zasadzie wykorzystywany był tylko w okresie pokoju i w określonych stosunkach międzynarodowych.

W skład narodowego aparatu pomocniczego wchodziły: telefony konspiracyjne, adresówki, agenci bytujący stale w Polsce (przerzuceni do kraju w wyniku wysp lub grożącego im zagrożenia) i zaangażowani dorywczo do wykonywania niektórych zadań wywiadowczych w kraju oraz inne osoby, łożące usługi polskiemu wywiadowi²³⁶.

Na podstawie zbadanych danych można stwierdzić, iż: *wpływ obcych i polskich wojskowych służb specjalnych na polskie społeczeństwo był zróżnicowany i zmienny w zależności od czasu, jaki upływał po II wojnie światowej*. Przełom końca II wojny światowej oraz następane lata były szczególnie silnym okresem wpływów radzieckich służb specjalnych na polskie społeczeństwo. Wyrażało się to m.in. represjami oraz likwidacją polskich żołnierzy powracających do kraju oraz związanych z AK, BCH, KPP, PPS i innych ugrupowań, które powstały bez sowieckiej inspiracji. Wykorzystywano w tym celu m.in. fakt istnienia zbrojnej opozycji. Był to jeden ze sposobów likwidowania pozostałej inteligencji (patrz Katyń) wojska polskiego.

Jedną z metod oddziaływania Sowieców na polskie wojskowe służby specjalne był niski poziom wykształcenia młodej kadry oficerskiej, co pozwalało kierownictwu manipulować nimi w czasie pracy. W marcu 1955 r., w przedziale wykształcenie niepełne podstawowe do niepełne średnie było

235 IPN BU 230/129/1, *Notatka służbowa dotycząca pracy typowniczo-werbunkowej Oddziału X*. Warszawa 18 X 1967, k. 27-29.

236 IPN BU PF 1969/23, *Organizacja łączności agenturalnej w Agenturalnym Wywiadzie Operacyjnym*, Warszawa 14 X 1972.

aż 90% oficerów, średnie posiadało 8% kadry. W całych organach było tylko pięciu oficerów z wykształceniem wyższym. Spowodowane to było faktem, że oficerowie mieli ukończone tylko krótkotrwałe kursy (25%) lub byli bez przygotowania fachowego (9%). Kurs oficerski dwuletni miało tylko 19% całości kadry. Należy również zaznaczyć, iż sześciu z urzędujących kometantów szkoły czterech wywodziło się ze „Smierszy”. Przy takim rodowodzie i tego rodzaju przełożonych trudno się dziwić, że polscy oficerowie byli wychowywani na bojowników i strażników nowej ideologii oraz apologetów (gorliwy obrońca zasad, idei, doktryny) totalitarnego ustroju i posłusznych wykonawców rozkazów. Najtragiczniejsze jest to, że wielu młodych i niewykształconych Polaków wstąpiło do służby z pobudek patriotycznych. Wielu z nich nie wytrzymało tych rygorów i zostało zwolnionych lub pociągniętych do odpowiedzialności karnej. W latach 1945-48 byli jedną z najbardziej represjonowanych grup korpusu oficerskiego w WP, o czym świadczy to, że w okresie tym co dziewiętnasty z nich został skazany przez sąd wojskowy, co dziewiąty usunięty z wojska, a co drugi ukarany dyscyplinarnie. Dlatego w służbie panowała atmosfera podejrzliwości i braku zaufania. Zwracano baczną uwagę na ludzi wyróżniających się zmysłem organizacyjnym, umiejącym sobie zjednać popularność. Ludzi takich pozyłkiwano, a w razie odmowy nie dopuszczano do wyższych stanowisk.

Ponadto przepisy normatywne w sposób negatywny skutecznie oddziaływały na naród polski. Strukturę organizacyjną w wojsku i szkole informacji oparto na radzieckich wzorach, przyjęto metody szkoleniowe i represyjne stosowane w Armii Czerwonej, a także radziecką teorię wojenną i myśl wojskową. Upowszechniały je periodyki wojskowe, regulaminy i instrukcje, często bezpośrednio przetłumaczone z języka rosyjskiego. W miarę upływu czasu wpływ obcych służb specjalnych na Polaków zdecydowanie malał.

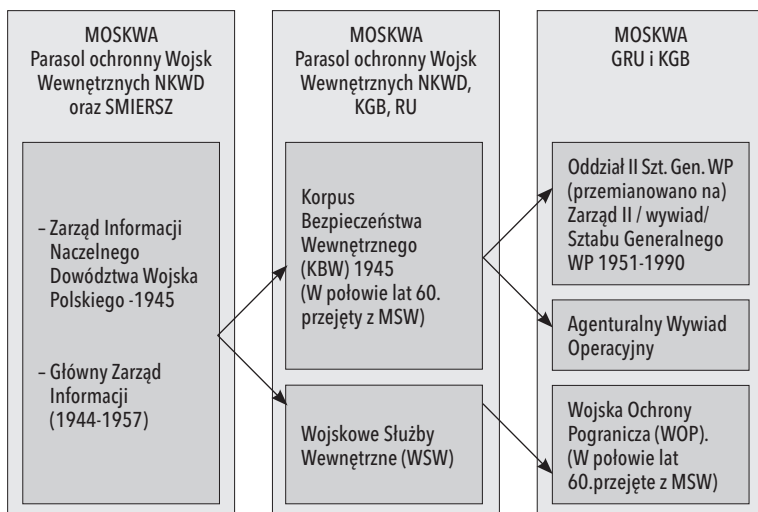
Z przeprowadzonych badań wynika, iż przez Rosję sowiecką była opracowana w Moskwie i wdrożona w dniu 2 VI 1947 r. ściśle tajna Instrukcja NK/003/47, mająca służyć do zarządzania („45 zasad zniewolenia”), postępowania z państwem polskim na wszystkich jego płaszczyznach społeczno-ekonomiczno-gospodarczych.

Narzędziem wykonawczym, realizującym jej (instrukcji) zagadnienia, były polskie wojskowe służby specjalne, w pierwszym okresie powojennym ściśle działające pod parasolem NKWD. Każde kolejne dziesięciolecie

powodowało usamodzielnianie się polskich wojskowych służb specjalnych. Jednocześnie wraz z usamodzielnianiem się tych służb, następowało odchodzenie spod wpływów Moskwy.

Odsunięcie sowieckiego parasola znad polskich wojskowych służb specjalnych powodowało systematyczne wzmacnianie i oczyszczanie ducha narodu polskiego, przy jednoczesnym osłabianiu wpływów Rosji sowieckiej.

Schemat 7. Schemat powiązań wojskowych służb specjalnych PRL w latach 1945-1990 zesłużbami specjalnymi ZSRR



Źródło: opracowanie własne.

Należy też zauważyć, iż w wyniku przeprowadzonych analiz materiału badawczego, działalność poszczególnych wojskowych służb specjalnych nie była pierwszoplanowa, lecz raczej pomocnicza (drugoplanowa), ustępując pola działania cywilnym służbom specjalnym, takim jak UB, SB itd. To spostrzeżenie wynika również z liczby realizowanych 45 zasad zniewolenia, gdzie wojskowe służby specjalne realizowały ok. kilkunastu z nich.

Czy ważność tych kilkunastu punktów w stosunku do pozostałych kilkadziesiątu była większa czy mniejsza? Pytanie wydaje się być niestosowne, gdyż każdy z 45 punktów w swojej ważności nie odbiega od siebie. Zdobywane informacje zarówno przez wewnętrzne wojskowe służby specjalne dotyczące Polski, jak i służby specjalne działające poza Polską były źródłem informacji dla Moskwy – działały na jej korzyść. Każde państwo w byłym bloku komunistycznym (tak jak Polska) mogło mieć wyznaczony (przez Sowieców) swój front działania na zewnątrz Układu Warszawskiego w celu zbierania określonych informacji, leżących w zainteresowaniu przede wszystkim Moskwy. W ten sposób Sowieci mieli pełną wiedzę i kontrolę nad państwami Układu Warszawskiego, jak również wiedzę o państwach poza bloku UW.

Podczas badania okoliczności niszczenia materiałów archiwalnych oraz prowadzonych rozmów z zainteresowanymi, komisja jednoznacznie nie stwierdziła, iż celem tych czynności było wymazanie śladów negatywnej działalności Głównego Zarządu Informacji (GZI) i Wojskowej Służby Wewnętrznej (WSW). Nie należy jednak wykluczyć, że osoby dokonujące weryfikacji dokumentów mogły być subiektywne co do działalności organów GZI w przeszłości. Świadczyć o tym może fakt zniszczenia na polecenia płk. Wichrzyńskiego teczki dokumentów kadry Najwyższego Sądu Wojskowego i Naczelnej Prokuratury Wojskowej za okres od 1 września 1946 r. do 31 grudnia 1947 r. Analizując postępowanie z materiałami archiwalnymi zgromadzonymi w Archiwum WSW, komisja stwierdziła następujące niedociągnięcia: nie powołano zgodnie z przepisami komisji do analizy brakowanych akt; nie wykonano odpowiednich dokumentów stwierdzających selekcję i brakowanie dokumentów archiwalnych (książek rejestracji protokołów zniszczenia akt, protokołów zniszczeń); nie wystąpiono do Centralnego Archiwum Wojskowego (CAW) o zgodę na utylizację wybranych materiałów (wymóg ten nie dotyczył materiałów operacyjnych); podczas niszczenia dokumentów nie powołano rozkazem komisji niszczenia akt oraz nie zapewniono odpowiedniego nadzoru. Niezależnie od uchybień formalnych stwierdzono, że podczas selekcji i brakowania dokumentów miały miejsce dodatkowe okoliczności, które negatywnie wpłynęły na jej końcowy wynik. Były to: skierowanie osób niemających odpowiednich kwalifikacji do oceny wartości historycznej i analizy mate-

riałów archiwalnych; określenie nierealnego terminu zrealizowania selekcji i brakowania akt oraz wywieranie ciągłego nacisku na przyspieszenie prac. Zmuszało to osoby prowadzące selekcję do wyrywkowego przeglądania akt, bez możliwości ich prawidłowej analizy. Wg komisji oraz opinii profesjonalnych archiwistów przeprowadzenie prawidłowej selekcji 525 metrów bieżących dokumentów archiwalnych wymagało zdecydowanie dłuższego czasu oraz zatrudnienia większej liczby kompetentnych osób; wieloletnie zaniedbanie w zakresie archiwizacji zbiorów, przejawiające się m.in. brakiem opisów zawartości akt i różnorodność znajdujących się w nich dokumentów.

Zdaniem komisji, współodpowiedzialność za sprzeczne z przepisami przeprowadzenie selekcji, brakowanie materiałów archiwalnych i źródłowych o historycznej wartości WSW, ponoszą: gen. bryg. Edmund Buła – Szef WSW, z racji nadzoru nad całością działalności komórek szefostwa WSW; płk Marian Wicherzyński – I z-ca Szefa WSW, za nieład organizacyjny i niszczenie zasobów archiwalnych; płk Mieczysław Kacprzyk – szef Wydziału III Zarządu V SWSW, bezpośredni przełożony kadry archiwum, bezpośrednio odpowiedzialny za przedsięwzięcia w Mińsku Mazowieckim; ppłk Stanisław Głowka – nieetatowy kierownik archiwum; płk Franciszek Sznajder i płk rez. Bolesław Kłosowicz – za brak riposty na niezgodną z instrukcją selekcję i brakowanie dokumentów. Komisja zaproponowała przeanalizowanie skierowania płk. Franciszka Sznajdera do dyspozycji Szefa Departamentu Kadr. Powyższy wniosek wynikał z prośby zainteresowanego oraz nieprzychylnego klimatu wokół jego osoby w dotychczasowym miejscu służby. Analiza wniosków komisyjnej kontroli²³⁷, stanu respektowania przepisów w Szefostwie oraz terenowych organach WSW (w obrębie postępowania z dokumentami archiwalnymi), głównie podczas przedsięwzięć w latach 1989 i 1990, polegających na uporządkowaniu materiałów archiwalnych, wykazała przesłanki do stwierdzenia, że mogło nastąpić tzw. zacieranie śladów, poprzez niszczenie materiałów kompromitujących działalność organów byłego GZI i WSW. O ile sam

237 Ibidem, s. 192. *MON Sztab. Gen., Notatka Nr PF 697. Dotycząca wyników kontroli Szefostwa WSW i jemu podległych organów terenowych w zakresie postępowania z materiałami archiwalnymi. Warszawa, dn. 01.10.1990 r.*

zamiar uporządkowania materiałów archiwalnych, w związku z koncepcją restrukturyzacji instytucji kontrwywiadowczych i prewencyjnych, był uzasadniony, to jego realizacja spowodowała ujemne skutki. Objawiała się ona totalnym niszczeniem zbiorów archiwalnych po GZI WP oraz znajdujących się w dokumentach kancelaryjnych materiałów o wartości archiwalnej z aktualnej pracy terenowych organów WSW,. Zniszczono także szereg materiałów operacyjnych z ostatniej dekady – przydatnej do działalności kontrwywiadowczej. Niszczenie akt z bieżącej działalności mogło być spowodowane zaangażowaniem KW do rozpracowania opozycji politycznej, a co za tym idzie, próbą wkroczenia w kompetencje SB.

Rozdział 5

TRANSFORMACJA WOJSKA POLSKIEGO JAKO WYNIK TRANSFORMACJI SYSTEMOWEJ

5.1. Transformacja systemowa Wojska Polskiego

Nieuchronność zastąpienia upadającej, niezdolnej do podołania wyzwaniom współczesności gospodarki scentralizowanej i jej pseudo-reformatorskich mutacji przez gospodarkę rynkową była pod koniec lat 80. oczywista. Gospodarka ta nie była w stanie zrealizować pozytywnie żadnego z kryteriów dobroci ustrojów gospodarczych i systemów ekonomicznych. Upadek polskiej gospodarki scentralizowanej był przy tym nieporównywalnie głębszy niż w krajach lepiej zarządzanych, jak Węgry czy Czechosłowacja. Świadomość nadchodzącego przełomu widoczna była już w trakcie kilku wystąpień na Krakowskim Kongresie Ekonomistów Polskich w listopadzie 1987 roku. Stopa inflacji wyniosła w 1988 roku 85%. Nieuchronność zmian zapowiadał również fakt,

że reformatorskie skrzydło upadającego reżimu dokonało z początkiem roku 1989 całkowitej zmiany systemu bankowego. Z Narodowego Banku Polskiego wydzielono 9 regionalnych, jeszcze państwowych banków komercyjnych. Bank centralny przestał być kasą automatycznego finansowania państwa, jego instytucji i przedsiębiorstw. Kryzysowa sytuacja Polski w roku 1989, a zwłaszcza hiperinflacja sięgająca latem tego roku 30-40% miesięcznie, połączona była z ogromnymi brakami rynkowymi. Złoty niemal całkowicie utracił cechy pieniądza transakcyjnego. Po mięso i wiele innych towarów ustawiały się długie kolejki. Stopa inflacji, która w roku 1989 osiągnęła 640%²³⁸, nie odzwierciedlała zresztą rzeczywistości, gdyż podstawą jej obliczeń były ceny wprawdzie bardzo wysokie, ale zupełnie niezapewniające równowagi rynkowej²³⁹. Skalę degrengolady i fikcji ekonomicznej ilustrowała też ogromna różnica między oficjalnym, zresztą ciągle podwyższanym a czarnorynkowym kursem dolara USA, w którym prywatnie, a niekiedy też oficjalnie zawierano wszystkie transakcje. Jego kurs rynkowy kształtował się pod koniec 1989 roku na poziomie 5000 do 7000 zł za 1 dolara USA²⁴⁰. Chaos, w jakim znalazła się gospodarka, wymagał więc zabiegów radykalnie przerywających rozkład stosunków ekonomicznych, a nie dalszych cząstkowych i powierzchownych reform niedotykających sedna problemu, czyli konieczności zmiany ustroju. Powołanie we wrześniu 1989 roku pierwszego po 50. latach niekomunistycznego rządu niepodległej Rzeczypospolitej z Tadeuszem Mazowieckim, jako premierem i Leszkiem Balcerowiczem, jako wicepremierem odpowiedzialnym za gospodarkę i finanse, połączone było z ogromnym wyzwaniem politycznym i ekonomicznym²⁴¹. Obalenie reżimu zdominowanego przez komunistów nie było jeszcze całkowite i nie dawało gotowej odpowiedzi na pytanie o istotę przyszedłego ustroju, o jego treść gospo-

238 Dane dotyczące stopy inflacji w roku 1989 i 1990 cechuje znaczne zróżnicowanie, w zależności od przyjętej metody. Data 31.12.1989 – 1.1.1990 oznaczała jakościowy przełom, całkowitą zmianę warunków działalności gospodarczej.

239 W. Wilczyński, *Przełom ustrojowy 1989-2005*, Poznań 2005, s. 91-92.

240 Ibidem, s. 91-92.

241 L. Balcerowicz jeszcze w latach 1980-81 kierował zespołem młodych ekonomistów, pracujących nad programem zmian ustrojowych w gospodarce w obliczu upadku gospodarki scentralizowanej.

darczą. Wyniki obrad Okrągłego Stołu (6 luty – 5 kwietnia) nie zawierały odpowiedzi na to pytanie. Wręcz przeciwnie. Mgliste sformułowania na temat nowego ładu pozwalały na różne interpretacje. Wybrany 4 czerwca 1989 roku Sejm, tzw. Kontraktowy, zachował wprawdzie jeszcze przewagę lewicy, ale w obliczu całkowitego zwycięstwa solidarnościowej opozycji, w wyborach do Senatu nie mógł zahamować upadku dotychczasowego reżimu²⁴².

Zderzenie gospodarki rynkowej z całkowicie rozregulowaną gospodarką nierynkową zaowocowało w pierwszej chwili, zgodnie z przewidywaniami, gwałtownym wzrostem cen na dotąd pustym rynku. W styczniu 1990 roku uwolnione ceny rzeczywiście wzrosły o 83% w stosunku do i tak już wysokiego ich poziomu z grudnia 1989 roku. Była to najwyższa miesięczna stopa inflacji w historii polskiej transformacji. Była ona odbiciem skali wygłodzenia rynku i wielkości nawisu inflacyjnego.

Funkcjonowanie elit politycznych i system państwa, zmieniający po 1989 r. mechanizmy makrosystemowe, stanowczo wspierały postęp sektora prywatnego i kapitalizmu. Charakterystyka toku transformacji wymagała jednak włączenia także innych czynników rekomendujących kształt wsparcia, odchodzących od deklarowanych celów przemian systemowych w Polsce, w tym od oczekiwań towarzystw biznesu oraz innych grup społeczno-zawodowych. Okoliczności te w przeważającej mierze były rezultatem historycznej specyfiki rozwoju państwa oraz dziedzictwa przemijającego systemu, które łącznie określiły wyjściowe uwarunkowania transformacji. Złożyły się na nie również inne okoliczności. Powstające z nowych reguł wdrożonych w latach dziewięćdziesiątych oraz zmian występujących w coraz bardziej samodzielnych sferach życia ogólnospołecznego, nadawały one procesowi transformacji własny dynamizm.

W środowisku politycznym można wyszczególnić: niską wydolność aparatu państwa nieprzystosowanego do odmiennych okoliczności systemowych, słabość partii politycznych i innych przedstawicielstw interesów, oraz obecność wzorów postępowania wytworzonych w odpowiedzi na inne wyzwania cywilizacyjne. W gospodarce były to czynniki, takie

242 Ibidem, W. Wilczyński, *Przełom ustrojowy (...)*, s. 91-92.

jak: zacofanie infrastruktury produkcyjnej i konsumpcyjnej oraz luka technologiczna widoczna zwłaszcza w konkurencji międzynarodowej, rozbudowany nieefektywny sektor publiczny, słabość instytucji rynkowych i wczesny etap rozwoju oraz konsolidacji sektora prywatnego, szczupłość zasobów kapitałowych, duże obciążenie długiem zewnętrznym, a także anachroniczna struktura gospodarki z niewielkim sektorem nowoczesnych technologii i dużym zatrudnieniem w mało wydajnym rolnictwie.

Zderzenie gospodarki zamkniętej z otwartą, zapanowanie rynku nabywcy, odejście od fikcji ekonomicznej w cenach i parametrach rachunku ekonomicznego, wszystko to musiało wywołać ostre reakcje społeczne. Silnie rozbudowane w okresie upadku komunizmu oczekiwania i żądania natychmiastowej poprawy warunków materialnego bytu po przejściu do gospodarki rynkowej, zderzyły się z twardymi realiami – głębokim zacofaniem technicznym, niską wydajnością, nieefektywnością, fatalną strukturą polskiej industrializacji, klimatem bierności w sektorze państwowym i powszechnym oczekiwaniem wszystkiego od państwa. Poparcie społeczne dla programu przemian, obserwowane pod koniec roku 1989, szybko uległo erozji. Początkowy entuzjazm przekształcał się w niezadowolenie, zwłaszcza ludzi słabiej wykształconych i zatrudnionych w uprzywilejowanych dotąd zakładach i branżach, jak np. górnictwo węglowe, hutnictwo żelaza, przemysł zbrojeniowy. Znaczna część społeczeństwa nie rozumiała prawidłowości i zależności gospodarczych, a zwłaszcza konsekwencji upadku gospodarki scentralizowanej. Nie rozumiano bankructwa ustroju totalitarnego, w którym ukrywano fakty i tworzone mity na temat jego dobroci. Zrozumiałe było wspomniane już niezadowolenie społeczne z deprecjacji oszczędności, wywołanej urealnieniem fikcyjnych dotąd cen i niemożnością pełnej rekompensaty ich wzrostu. Pojawiło się poczucie niepewności jutra, obawy związanej z utratą dotychczasowych gwarancji zatrudnienia i przywilejów branżowych. Żądano podwyżek płac i indeksacji całkowicie rekompensującej wzrost cen. Niezadowolenie pojawiło się również w starym sektorze prywatnym, korzystającym w latach 80. z niskiego oprocentowania kredytów i z dominacji na rynku akceptującym każdą produkcję. Przejście od realnie ujemnych do realnie dodatnich stóp procentowych zaskoczyło prywatnych przedsiębiorców podejmujących inwe-

stycje. Szczególnie twarde okazało się przejście do gospodarki rynkowej dla gospodarstw rolnych. Gospodarstwa objęte dotąd gwarancjami skupu, zaopatrzenia i tanich kredytów stanęły nagle w obliczu wymagającego rynku nabywcy i ekonomicznego przymusu zmiany dotychczasowych zachowań. Już w maju 1990 roku pojawiły się protesty różnych grup zawodowych w kwestiach płacowych i socjalnych²⁴³.

W sferze społecznej (po 1989 r.) można wskazać m.in. słabe społeczeństwo obywatelskie, małą grupę ludzi z wyższym wykształceniem – niezbędnych dla formowania się nowoczesnej klasy średniej, strukturę społeczną wytworzoną przez gospodarkę nakazowo – rozdzielczą z niewielkimi, chociaż powiększającymi się załączkami klas rynkowych, znaczną grupę osób wyłączonych z rynku pracy (masowe bezrobocie, duży segment emerytów i rencistów, narastające różnicowania i dystanse ekonomiczne, także w układzie regionalnym). Poważną barierą rozwoju gospodarki rynkowej w Polsce (po 1989 r.) było ukształtowanie się podziału na centra biznesu ulokowane w głównych aglomeracjach oraz peryferie, z opóźnieniem włączone w rynkowe przekształcenia (wieś, tereny popegeerowskie, województwa ściany wschodniej). Utrzymywał się duży udział grup społeczno-zawodowych o niskiej pozycji rynkowej, słabo włączonych w nowe układy gospodarcze czy poddanych procesom marginalizacji.

Sposób wprowadzania nowego ustroju, jak i konsekwencje tego procesu, natrafiły wkrótce również na interesy i działania innych niż elity władzy zbiorowych aktorów sceny politycznej. Zmieniała i zmienia się konfiguracja relacji pomiędzy tymi aktorami, gdyż zmieniają się również zasoby, którymi oni dysponują. Wystąpiło w tym zakresie równocześnie kilka tendencji o odmiennym charakterze i kierunku. I tak, fragmentacja ugrupowań posolidarnościowych w rezultacie pluralizacji sceny politycznej i wojny na górze z 1990 r. osłabiła możliwość oddziaływania środowisk, które zainicjowały proces transformacji²⁴⁴.

243 Ibidem, W. Wilczyński, *Przełom ustrojowy (...)*, s. 97-101.

244 Jak zauważyli wiosną 1990 r. eksperci Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego (OKP), zróżnicowanie wewnętrzne posłów „Solidarności” („drużyna Wałęsy”) było nieuniknione. Istniały jednak potencjalnie różne metody jego instytucjonalizacji, które mogły osłabić kryzys legitymizacji związany z rozpadem OKP.

Proces transformacji systemowej przedstawiany jest obecnie jako wachlarz zasadniczych przemian w polityce i ekonomii. W polityce system jednopartyjny zastąpiony zostaje systemem wielopartyjnym. W ekonomii natomiast prezentuje się go jako proces przechodzenia od gospodarki nakazowo-rozdzielczej do gospodarki rynkowej. Wydaje się jednak, że takie ujęcie procesów transformacji jest niepełne. Pomija się w niej bowiem przemiany jakie dokonały się w siłach zbrojnych. Wojsko, dysponując określonym aparatem i znaczną siłą, może nie tylko ograniczyć procesy przemian, ale wręcz je wyhamować.

Armia to wielka zbiorowość ludzi powiązanych instytucjonalnie, o strukturze hierarchicznej, posiadających wspólne wartości i wspólną specyfikę. Jest to wyjątkowa zbiorowość, którą można określić jako utrzymywany przez państwo zespół odpowiednio uzbrojony i wyszkolony, przewidywany do prowadzenia walki zbrojnej w obronie własnego państwa. Niestety wojsko może stać się również narzędziem nie zawsze wykorzystywanym w tym celu²⁴⁵. Znaną są w historii przypadki uruchamiania armii w kryzysach politycznych (napięciach wewnętrznych) czy też ekonomicznych, spełniającej wówczas funkcje policyjne²⁴⁶. Jest ona bowiem częścią aparatu przymusu. Realizując funkcję zewnętrzną i wewnętrzną, ze względu na asygnowane na nią środki ekonomiczne, staje się ona również grupą nacisku na własny rząd, aby zrealizował interesy sił zbrojnych.

W procesie przemian ważną staje się więc neutralizacja polityczna armii. Powstały obecnie model przewiduje jedynie szkolenie wojsk w duchu profesjonalizmu bojowego oraz powiązanie armii z demokratyzacją państwa, by wykonywane przez nią zadania nie naruszały jego procesów demokratycznych²⁴⁷.

245 Z. Kazimierski, *Wojskowa Akademia Techniczna 1951-2001*, Warszawa 2010, s. 12.

246 W Polsce znane są też takie przypadki, z których najbardziej jaskrawe to: Poznański czerwiec 1956 r. i Gdański grudzień 1970 r.

247 Jako pierwszy dekomunizację i desowietyzację zapowiadał Jan Parys – minister ON w rządzie Jana Olszewskiego.

Wszystko to zaczęło się w Wojsku Polskim w 1990 roku. W styczniu usunięto struktury polityczne oraz partyjne²⁴⁸. Nie był to przypadek, gdyż w okresie poprzedzającym przemiany systemowe, wojsko po milicji i służbie bezpieczeństwa, postrzegane było jako instytucja bezpośredniego przymusu. Werdykt w jego sprawie nie zapadał w oparciu o notacje konstytucyjne, lecz w ścisłym gronie działaczy biura politycznego KC PZPR, bądź podczas posiedzenia Komitetu Doradczego Układu Warszawskiego²⁴⁹. Tu należy wspomnieć, iż prawie cała kadra LWP należała do partii. Jednakże trzeba przyznać, iż członkostwo traktowano instrumentalnie. Powodowało to, że lojalność wobec państwa mogła być zachwiana. Wśród okoliczności wyzwających procesy demokratyzacji, istotne stały się te, które rozpoczęły wielopłaszczyznowy program transformacji w resorcie obrony narodowej. Objęły one: demokratyzację życia wewnętrznego, reorganizację szkolnictwa wojskowego oraz restrukturyzację organizacyjno-funkcjonalną. Z sejmowej mównicy rozległy się wówczas słowa premiera T. Mazowieckiego, iż nie chodzi o tworzenie nowej armii, ale o stworzenie takich gwarancji prawnych, by wszyscy mieli poczucie, że służą społeczeństwu.

Przed resortem obrony narodowej wygenerowały się wówczas nowe zadania, a mianowicie:

1. Stworzenie podłoża do udziału przedstawicieli różnych sił społeczno-politycznych, nakreślenie strategii obronnej i bezpośredni współdziałanie w jej realizacji²⁵⁰;

248 Do końca 1989 r. w WP na szczeblu centralnym istniał Główny Zarząd Polityczny w randze Wydziału KC PZPR, na niższych szczeblach: w Okręgach Wojskowych, Marynarce Wojennej, Wojskach Lotniczych (WOPK) i innych rodzajach sił zbrojnych – zarządy polityczne, w dywizjach i równorzędnych – wydziały polityczne, w pułkach i równorzędnych – sekcje polityczne, w batalionach i równorzędnych – zastępcy dowódców ds. politycznych i instruktorzy polityczni. Korpus żołnierzy politycznych w WP w 1989 r. liczył 7839 osób, w tym 5700 oficerów, 603 chorążych i 1534 podoficerów zawodowych; Z. Trejnis, *Siły zbrojne w państwie demokratycznym i autorytaryzm*, Warszawa 1997, s. 273.

249 Ibidem, Z. Trejnis, *Siły zbrojne ...*, s. 261.

250 Ibidem, s. 259.

2. Nawiązanie przez WP do najlepszych wartości służenia jedynie narodowi i ojczyźnie. Przekonanie polityczne oraz światopogląd żołnierzy i oficerów powinny być ich sprawą osobistą, bez wpływu na tok służby i kariery;
3. Kontynuowanie toku służby wojskowej i humanizacji życia.

Klasyczna koncepcja pluralistyczna stosunków państwa i armii, to całkowite zmajoryzowanie sił zbrojnych zwierzchnictwu cywilnemu, tzn. kontrola cywilna nad wojskiem. Podstawowym uzasadnieniem takiej koncepcji było to, iż władza cywilna ma wyższy status – pochodzi z wyborów, a nie z mianowania, jak w wojsku.

W wyniku reform w Polsce, podobnie jak w pluralizmie zachodnim, zwierzchnikiem sił zbrojnych został Prezydent RP, a MON podzielono na część wojskową i cywilną²⁵¹. Na jego czele stanął minister. Pion cywilny spełniał role polityczno-administracyjne: określał kierunki rozwoju SZ i obrony państwa, sprawował szeroko pojętą administrację WP.

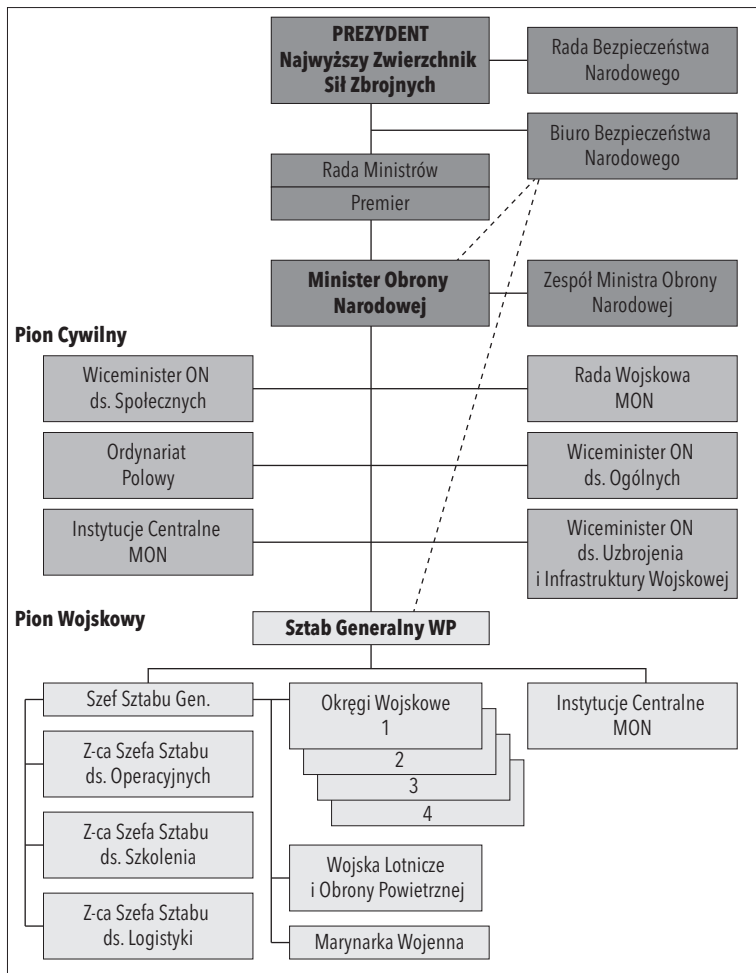
Pion wojskowy prowadził poruczenia operacyjno-wojskowe. Na jego czele stał szef Sztabu Generalnego (podlegał ministrowi ON), który był jednocześnie Naczelnym Dowódcą SZ. Przekształceniu poddano również wszystkie struktury WP²⁵².

Tak zreformowane Wojsko Polskie spełniało wszystkie warunki wymagane do wstąpienia do Paktu Północnoatlantyckiego (NATO) i zgodnie z Kartą Narodów Zjednoczonych (art.51), realizując trzy podstawowe funkcje: międzynarodową, wewnętrzną i zewnętrzną, a pod względem prawnym na podstawie uregulowań konstytucyjnych, ustaw i regulaminów działa legalnie.

251 Do 1989 r. na czele MON stał minister łączący dwie funkcje kierowania ministerstwem i administrowaniem resortem ON w czasie pokoju oraz dowodził siłami zbrojnymi.

252 Z. Trejnis, *Wojsko w systemie politycznym państwa*, [w:] *Homo politicus*, red. S. Filipowicz, Warszawa 1993, s. 243.

Schemat 8. Naczelne władze Rzeczypospolitej Polskiej w 1992 roku



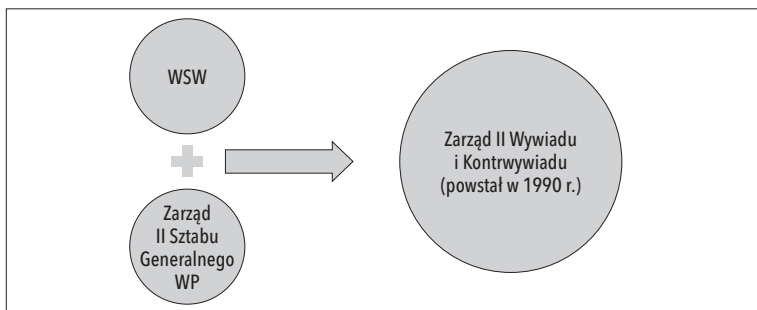
Źródło: Z. Trejnis, *Wojsko w systemie politycznym państwa*, [w:] *Homo politycus*, red. S. Filipowicz, Warszawa 1993, s. 244²⁵³.

253 Ibidem, s. 244.

5.2 Transformacja Wojskowej Służby Wewnętrznej i Zarządu II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego

Organy PRL-owskiego Kontrwywiadu Wojskowego i Wywiadu zostały zlikwidowane w Polsce na początku lat 90. dwudziestego wieku. W 1990 roku WSW zostało połączone z Zarządem II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego i powstał Zarząd II Wywiadu i Kontrwywiadu (Z II W i KW).

Schemat 9. Powstanie Zarządu II Wywiadu i Kontrwywiadu



Źródło: Opracowanie własne.

Spośród 535 oficerów kontrwywiadu, 302 to byli oficerowie starsi (tzn. posiadający stopnie wojskowe majora, podpułkownika i pułkownika). Przy doborze kadry zawodowej na stanowiska w nowej strukturze brano pod uwagę przede wszystkim wysokie wartości intelektualne i moralno-etyczne, wysokie kwalifikacje zawodowe, a także pozytywny stosunek do zachodzących w kraju i wojsku przemian politycznych oraz strukturalnych²⁵⁴. Przeciętny wiek oficerów kontrwywiadu wynosił 36 lat, to znaczy, że był niższy o 2 lata w porównaniu z wiekiem oficerów z WSW. Wykształcenie wyższe drugiego stopnia posiadało 60% oficerów, a pozostali – wyższe pierwszego stopnia.

W nowej strukturze organów Kontrwywiadu Zarządu II na stanowiska kierownicze łącznie wyznaczono, bądź powierzono obowiązki

²⁵⁴ *Raport o działaniach żołnierzy i pracowników*, op. cit., s. 197.

110 oficerom. Spośród nich 32 oficerów objęło stanowiska kierownicze po raz pierwszy, 16 oficerów awansowało z niższych stanowisk, 19 oficerów zajmowało stanowiska równorzędne, 43 oficerów zajmowało stanowiska wyższe. Na stanowiska kierownicze wyznaczono kadrę młodą, dobrze przygotowaną do pełnienia tych funkcji.

Przeciętny wiek szefów oddziałów wynosił 44,8 lat, a szefów wydziałów – 41,8 lat. Nikt spośród nich nie służył w organach byłej Informacji Wojskowej, ani też nie miał bezpośredniego wpływu na określenie kierunków pracy kontrwywiadowczej byłej WSW.

Przy obsadzie stanowisk w nowych strukturach nie uwzględniono 83 oficerów zajmujących dotychczas kierownicze stanowiska, w tym: zastępców szefa WSW – 5 oficerów, szefów zarządów Szefostwa WSW – 2 oficerów, zastępców szefów zarządów Szefostwa WSW – 2 oficerów, szefów oddziałów Szefostwa WSW – 3 oficerów, szefów zarządów WSW OW/RSZ – 4 oficerów, starszych specjalistów – 2 oficerów, szefów oddziałów WSW w OW/RSZ – 12 oficerów, zastępców szefów oddziałów – 12 oficerów, szefów wydziałów – 25 oficerów, zastępców szefów wydziałów – 14 oficerów.

Oficerowie z tych stanowisk znaleźli się na wykazach przejściowych. Łącznie na wykazach przejściowych umieszczono 684 osoby (tj.: 26% stanu ewidencyjnego WSW), w tym:

- oficerów starszych – 328,
- oficerów młodszych – 241,
- chorążych – 95,
- podoficerów zawodowych – 20.

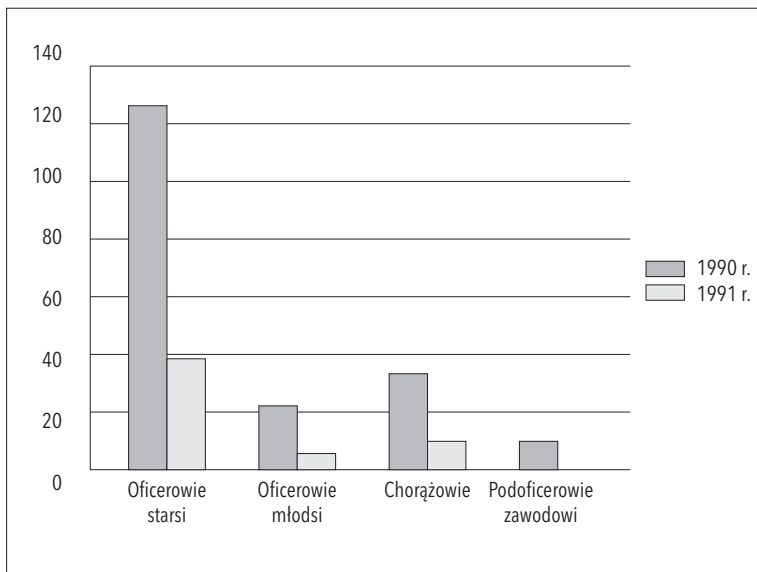
Z uwagi na nabycie uprawnień emerytalnych i osiągnięcie granicy wieku w posiadanym stopniu wojskowym planowano zwolnić z zawodowej służby wojskowej wg wykazu w poniższej tabeli;

Tabela 1. Wykaz ilościowy żołnierzy planowanych do zwolnienia ze służby

ROK	OFICERÓW STARSZYCH	OFICERÓW MŁODSZYCH	CHORĄŻYCH	PODOFICERÓW ZAWODOWYCH	RAZEM
1990	121	21	32	2	176
1991	37	5	9	-	51

Źródło: Raport o działaniach żołnierzy i pracowników, op. cit.

Schemat 10. Zobrazowanie ilościowe żołnierzy planowanych do zwolnienia ze służby w latach 1990-1991



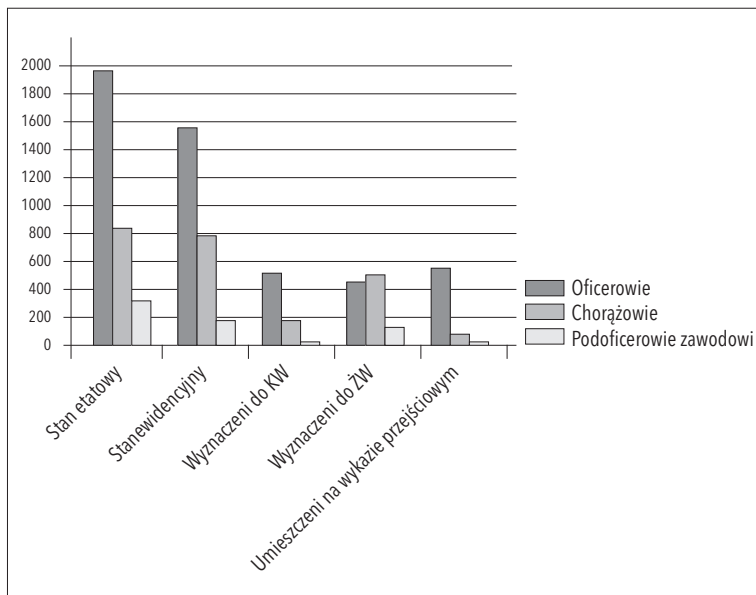
Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 2. Ilościowe zestawienie korpusów wojskowych kadry zawodowej byłej WSW na dzień 1 września 1990 roku

Korpus osobowy	Stan etatowy	Stan ewidencyjny	Wyznaczeni na stanowisko KW	Wyznaczeni na stanowisko ŻW	Umieszczenie na wykazie przejściowym
Oficerowie	1984	1574	535	470	569
Chorążowie	851	810	195	520	95
Podoficerowie zawodowi	333	181	15	146	20
Razem	3168	2565	745	1136	684

Źródło: Raport o działaniach żołnierzy i pracowników (...), op. cit., s.197.

Schemat 11. Zobrazowanie ilościowego zestawienia korpusów wojskowych kadry zawodowej byleż WSW



Źródło: Opracowanie własne.

Po roku działalności (tj. od 1990 do 1991 r.) Zarząd II Wywiadu i Kontrwywiadu został rozwiązany. Jak wynika z badanych materiałów znajdujących się w Raporcie o działalności żołnierzy i pracowników WSI oraz wojskowych jednostek organizacyjnych (...), zaszła konieczność gruntownego przemodelowania Służby Kontrwywiadu, struktury organizacyjnej i strefy zadaniowej. Potrzebę taką dyktowały: zmiany, jakie nastąpiły w sytuacji wojskowo-politycznej w świecie, a zwłaszcza w bezpośrednim otoczeniu Polski; planowane do wprowadzenia głębokie zmiany składu bojowego i struktury Sił Zbrojnych RP; wnioski wynikające z praktycznego funkcjonowania dotychczasowych struktur służby Kontrwywiadu Zarządu II, zwłaszcza szczebla wykonawczego (wydziały KW).

Po ograniczeniu w Oddziale Organizacyjnym (OO) liczby stanowisk oficerów z 1240 do 405, ówczesny stan ilościowy kontrwywiadu zapewnił w zasadzie realizację ustawowych zadań.

W projektowaniu nowej struktury Służby Kontrwywiadu uwzględniono wymogi, jakie dla kontrwywiadu wynikały z ówczesnych przewidywanych zagrożeń dla bezpieczeństwa kraju. W aspekcie zewnętrznym oznaczało to takie ukierunkowanie pracy operacyjnej i przyjętych rozwiązań organizacyjnych, które zapewni samowystarczalność informacyjną w zakresie zagrożeń dla suwerenności RP niezależnie od kierunku, z jakiego pochodzą.

Zasady pracy kontrwywiadu oraz jego ukierunkowanie przedstawiono w *Ogólnych zasadach działania Kontrwywiadu Wojskowego* przełożono do zatwierdzenia ministrowi ON.

Założono, że zadania kontrwywiadu nie zostaną poszerzone o obowiązki pracy wykrywczej związanej z informowaniem kierownictwa MON o zagrożeniach dla gotowości bojowej i zwartości wojska.

Proponowane zmiany dotyczyły wszystkich szczebli organizacyjnych Służby Kontrwywiadu sprowadzały się do szczebla centralnego, gdzie przy utrzymaniu ówczesnej liczby komórek i stanowisk etatowych dokonywano zasadniczych zmian w ich zakresach działania, dostosowując funkcję i podział pracy w centrali kontrwywiadu do występujących wówczas i przewidywanych zagrożeń. Nawiązano przy tym do rozwiązań, jakie istniały w okresie międzywojennym (odpowiednikami przedwojennych Referatów „Wschód” i „Zachód” w nowej strukturze były Oddziały „W” i „Z”). Wznowiono, stosownie do potrzeb, komórkę realizującą zadania analityczno-koncepcyjne z jednoczesnym wyodrębnieniem dyżurnej służby informacyjnej kontrwywiadu.

Na szczeblu pośrednim (DW/RSZ)²⁵⁵ przewidywano utrzymanie pośrednich struktur zarządzania działalnością kontrwywiadowczą na szczeblu OW/RSZ. Zmniejszono liczbę stanowisk etatowych w oddziałach KW, a w miejsce jednej z komórek zarządzających utworzono strukturę wykonawczą, przeznaczoną do kontrwywiadowczej ochrony dowództwa DW/RSZ i jednostek bezpośrednio podporządkowanych.

255 Zob. „Nasz Dziennik” Sobota-Niedziela, 24-25 lutego 2007, nr 47 (2760).

Na szczeblu wykonawczym (wydziały KW) stwierdzono, iż ówczesny model właściwości terytorialnej wydziałów KW nie sprawdził się w praktycznej działalności, głównie z powodu zerwania więzi między strukturami kontrwywiadu a wojska. Zaproponowano odejście od modelu terytorialnego i utworzenie na bazie istniejących wówczas wydziałów KW, organów kontrwywiadu przy dowództwach od szczebla Związków Taktycznych (ZT) wzwyż. Przywrócenie więzi organizacyjnych kontrwywiadu wojskowego z ogniwami dowódczymi, zwłaszcza szczebla ZT, miało umożliwić pełniejszą ochronę wojsk przed zagrożeniem wywiadowczym, a także stworzyć niezbędne warunki do bezkolizyjnego przejścia na strukturę czasu „W”. W przypadku nałożenia na kontrwywiad zadań z obowiązkiem informowania kierownictwa MON o zagrożeniach dla gotowości bojowej, nieodzowne było wprowadzenie do jednostek (pułk – samodzielny batalion) oficerów KW. Ich liczba zależna była od liczby tych jednostek w nowej strukturze sił zbrojnych. Natomiast funkcje policyjne (pionu porządkowo-dochodzeniowego) przejęła Żandarmeria Wojskowa z Komendą Główną w Warszawie, powołana zarządzeniem Ministra Obrony Narodowej w 1990 roku (w ten sposób reaktywowano tradycję przedwojennej Żandarmerii Wojska Polskiego, formalnie rozwiązanej w 1949 w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie).

Obecnie Żandarmeria Wojskowa realizuje część zadań dawnego WSW, a mianowicie: w zakresie profilaktyki i zapobiegania przestępczości oraz zjawiskom patologicznym w wojsku, działalności dochodzeniowo-śledczej i działalności prewencyjnej.

Żołnierze Wojskowej Służby Wewnętrznej nosili białe otoki na czapkach garnizonowych, a podczas patroli hełmy z dużym napisem WSW.

5.3. Powołanie Wojskowych Służb Informacyjnych (WSI)

W latach osiemdziesiątych, na wojskowe służby specjalne PRL składały się dwie struktury. Były to: Zarząd II Sztabu Generalnego WP (w 1951 r. utworzono wywiad zagraniczny) i Wojskowe Służby Wewnętrzne (WSW) (przeobrażone w 1955 r. z Informacji Wojskowej, sprawującej rolę kontrwywiadu i żandarmerii wojskowej – ŻW, a w rzeczywistości wojskowej milicji politycznej). WSW rozformowano w 1990 roku, z których Pion Dochodzeniowo-Porządkowy stworzył podstawę organizacji Żandarmerii Wojskowej, a Zarząd III (Kontrwywiadu) dołączono do Zarządu II Sztab.

Gen. Tak stworzony organizm jesienią 1991 r. nazwano Wojskowymi Służbami Informacyjnymi (WSI), a następnie, jako odrębny Inspektorat, podporządkowano MON.

WSI powstały w III RP²⁵⁶. Przeprowadzono weryfikację kadr (co wynika z zapisu Raportu Sejmowej Podkomisji Nadzwyczajnej z 1991 r.) pod przewodnictwem posła Janusza Okrzesika, o następującej treści:

- „A. *W wyniku rozformowania WSW zdecydowanie zmniejszono służbę kontrwywiadu. Stanowi ona 24% stanu etatowego WSW. Ze stanu ewidencyjnego WSW liczącego 2565 żołnierzy, wyznaczono na stanowiska w Kontrwywiadzie Wojskowym – 745, w tym ze stanu 1574 oficerów, na stanowiska w Kontrwywiadzie Wojskowym wyznaczono – 535 oficerów. Przy doborze oficerów na stanowiska w nowej strukturze brano pod uwagę przede wszystkim wysokie wartości intelektualne i moralno-etyczne, wysokie kwalifikacje zawodowe, a także pozytywny stosunek do zachodzących w kraju i wojsku przemian politycznych oraz strukturalnych*”²⁵⁷.
- „B. *Na stanowiska kierownicze wyznaczono kadrę młodą, dobrze przygotowaną do pełnienia tych funkcji. Przeciętny wiek szefów oddziałów wynosi 44,8 lat, a szefów wydziałów 41,8 lat. Nikt spośród nich nie służył w organach byłej Informacji Wojskowej, ani też nie miał bezpośredniego wpływu na określenie kierunków pracy kontrwywiadowczej byłej WSW*”²⁵⁸.

Zaakcentowania wymaga fakt, że w sformowanych WSI zrezygnowano z pionu dochodzeniowo-śledczego. W skład utworzonych w 1991 r. WSI (obok wyżej wymienionych) weszli również żołnierze Oddziału Wojskowego Protokołu Dyplomatycznego z Zarządu Wojskowych Spraw Zagranicznych MON oraz z części byłego Zarządu II Sztab. Gen. WP (bez rozpoznania). Te komórki organizacyjne również przeszły istotne zmiany kadrowe. Jednakże ze względu na klauzule niejawności, dane te pozostają powszechnie niedostępne.

256 O ich utworzeniu zdecydował Rząd Tadeusza Mazowieckiego (patrz protokół ustaleń nr 32/91 posiedzenia RM z 9 lipca 1991 roku).

257 Raport o działaniach żołnierzy i pracowników WSI, op. cit., s. 197.

258 Ibidem, s. 198.

Nasuwa się pytanie: Czy pomimo zwolnienia 76% oficerów z Kontrwywiadu Wojskowego w 1991 roku można twierdzić, że nie dokonano, chociażby częściowo weryfikacji kadry? Ponadto z badań wynika, że z WSI corocznie (od 1991 r.) odchodziło kilkudziesięciu żołnierzy.

Proces ten może dowodzić o wprowadzanych zmianach kadrowych.

W strukturę WSI wchodziły komórki organizacyjne z SZ RP, takie jak: Biuro Bezpieczeństwa Teleinformacyjnego czy Oddział Wojskowego Protokołu Dyplomatycznego. Oficerowie młodszy do kapitana włącznie i część oficerów starszych kończyła studia i została zatrudniona w WSI po 1991 r.

Dnia 22 sierpnia 1991 r., rozkazem gen. Floriana Siwickiego, w miejsce Zarządu II Wywiadu i Kontrwywiadu powołano WSI²⁵⁹. Podstawy prawne funkcjonowania WSI wprowadziła ustawa z dnia 25 X 1991 r. o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz niektórych innych ustaw. Ustawa ta określała zadania i obowiązki WSI. Głównymi kierunkami zainteresowania było rozpoznawanie naruszenia tajemnicy państwowej oraz przeciwdziałanie zagrożeniom, godzącym w bezpieczeństwo i obronność Państwa. Wstępnie Departament WSI połączono ze strukturami MON z bezpośrednią podległością ministrowi.

WSI oraz ich poprzednicy prawni (realizujące zadania w zakresie kontrwywiadu i wywiadu wojskowego) tworzyły integralną część SZ RP. Zadania SZ określały obowiązujące od 31 XII 1989 r. regulacje konstytucyjne, jak i ustawa z 21 XI 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony PRL, zgodnie z którymi SZ stoją na straży: suwerenności, niepodległości, bezpieczeństwa i pokoju Narodu Polskiego. Jako część SZ RP, WSI mogły prowadzić działania wyłącznie w sferze obronności i bezpieczeństwa Państwa.

Nowela konstytucyjna z 29 XII 1989 r. zobligowała wszystkie organy państwa do działania wyłącznie w oparciu o przepisy prawa, a przestrzeganie praw RP uczyniła ich fundamentalnym obowiązkiem.

259 Rozkaz nr Pf-59/Org., gen. Floriana Siwickiego z dnia 22.VIII.1991r.
<http://www.sww.wp.mil.pl/pl/20.html> [22.11.2011].

Ustawowe podstawy prawne funkcjonowania wywiadu i kontrwywiadu wojskowego wdrożyła ustawa z 25 X 1991 r. o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony PRL, oraz niektórych odrębnych ustaw²⁶⁰.

Ustawa ta po raz pierwszy przypisała wojskowym służbom specjalnym nazwę – Wojskowe Służby Informacyjne (WSI).

WSI kierowane były²⁶¹ przez szefa, któremu podporządkowani byli: szefowie poszczególnych biur, szefowie zarządów, szefowie oddziałów i wydziałów, etc. Szef WSI odpowiadał za działania podległych mu funkcjonariuszy, żołnierzy i pracowników. Do 1995 roku odpowiedzialność za funkcjonowanie WSI *expressis verbis* nie była objęta uregulowaniami na poziomie ustawy, czy chociażby rozporządzenia.

Na mocy art. 35 ust. 1 „Małej Konstytucji” z roku 1992 ustanowiono, że prezydent jest najwyższym zwierzchnikiem SZ RP.

Dopiero w art. 5 ust. 1 ustawy z dnia 14 XI 1995 roku o urzędzie MON zawarto przepis regulujący podległość WSI ww. ministrowi.

Podobnie jak w PRL, do 2003 roku funkcjonowanie służb specjalnych WP nie miało regulacji ustawowej²⁶².

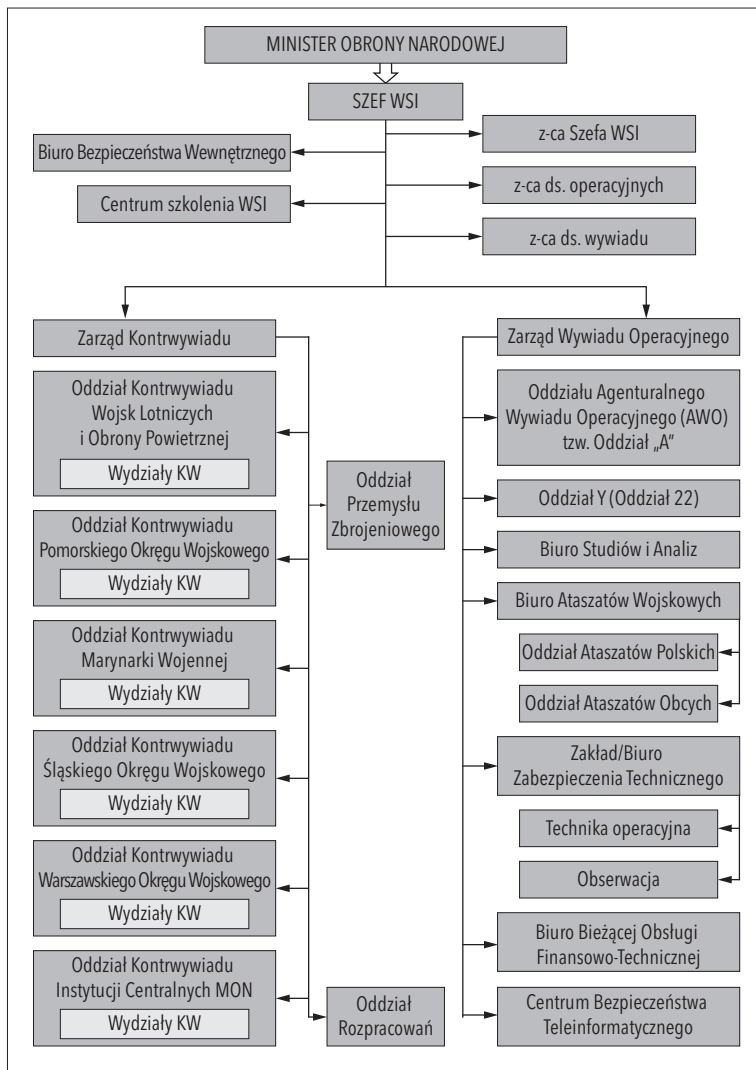
Zadania WSI na terenie Polski, jak i poza jej granicami, realizowały następujące pionierzy organizacyjne Inspektoratu WSI (stanowiące centralę wojskowego kontrwywiadu i wywiadu wojskowego), które pierwotnie składały się z Szefa WSI.

260 Tęgo samego roku Rada Ministrów zobowiązała się przygotować odpowiedni projekt ustawy regulujący działalność służb wojskowych. Zob. [w:] A. Marszałek, *Państwo w państwie*, „Rzeczpospolita”, 1.II. 1999.

261 Raport o działaniach żołnierzy i pracowników WSI, op. cit., s. 27-39.

262 W okresie PRL działalność kontrwywiadu i wywiadu wojskowego, podobnie jak większość innych organów aparatu bezpieczeństwa, nie była uregulowana ustawowo. Zob.[w:] W. Frazik, B. Kopka, G. Majchrzak, *Dzieje aparatu represji w PRL 1944-1989. Stan badań*, Warszawa 2004, s. 7.

Schemat 12. Organizacja centralnego aparatu WSI w 1991 roku



Źródło: Opracowanie własne.

Funkcję Szefa WSI sprawowali:

- kontradm. Czesław Wawrzyniak²⁶³,
- gen. bryg. Marian Sobolewski,
- gen. bryg. Bolesław Izydorczyk²⁶⁴.

Zastępcami szefa WSI było wielu oficerów Wojskowych Służb Informacyjnych:

- zastępca szefa WSI,; m.in. płk Jan Żukowski 2005-2006²⁶⁵;

263 Czesław Wawrzyniak (ur. 13 kwietnia 1937 roku) – polski kontradmirał i inżynier techniki nawigacji. W okresie od 1956 do 1992 roku służył w Siłach Zbrojnych. Był morskim oficerem pokładowym okrętów torpedowych oraz oficerem zabezpieczenia chemicznego. Funkcjonariusz wojskowych służb specjalnych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i III Rzeczypospolitej. W latach 1991-1992 kierował Wojskowymi Służbami Informacyjnymi. Źródło: M. Jędrzejko, M. Paszkowski, M. Krogulski. Generałowie i admirałowie III Rzeczypospolitej (1989-2002), Warszawa 2002 r.

264 Bogusław Izydorczyk (ur. 9 października 1943 w Łodzi) – generał dywizji Wojska Polskiego. W latach 1962-1968 był słuchaczem Wojskowej Akademii Technicznej w Warszawie. W latach 1982-1984 był zastępcą attaché wojskowego przy Ambasadzie PRL w Waszyngtonie jako żołnierz Zarządu II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego. W latach 1992-1994 szef Wojskowych Służb Informacyjnych. Attaché obrony w USA i Kanadzie. Od lutego 1997 był szefem Obserwatorów Wojskowych w Misji Obserwacyjnej UNMOT w Tadżykistanie. 14 lipca 1999 wyznaczony został na stanowisko szefa Generalnego Zarządu Rozpoznania Wojskowego P-2 Sztabu Generalnego Wojska Polskiego. Po aferze z niewydaniem mu certyfikatu bezpieczeństwa (maj 2000) przeniesiony do SHAPE NATO (Belgia) zajmował się programem „Partnerstwo dla Pokoju”. Od jesieni 2003 w stanie spoczynku. Źródło: Bogusław Izydorczyk, http://pl.wikipedia.org/wiki/Bolesław_Izydorczyk, 21.01.2012.

265 Jan Żukowski (ur. 22 marca 1960 w Poniatowej) – generał dywizji Wojska Polskiego. W 1983 r. ukończył Wyższą Oficerską Szkołę Radiotechniczną im. kpt. Sylwestra Barosika w Jeleniej Górze. W 1990 r. uzyskał tytuł magistra organizacji i zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego. W 1995 r. ukończył studia podyplomowe Wojskowej Służby Zagranicznej w Akademii Obrony Narodowej w Rembertowie. W latach 1985-90 był oficerem WSW w 1 Korpusie Obrony Powietrznej Kraju. Od 1990 roku w Inspektoracie Wojskowych Służb Informacyjnych, gdzie służył na różnych stanowiskach do szefa Biura łącznie. W latach 1996-97 był pomocnikiem dowódcy Polskiego Kontyngentu Wojskowego w Bośni i Hercegowinie. W grudniu 2005 r. powołany na stanowisko zastępcy szefa Wojskowych Służb Informacyjnych do spraw operacyjnych. W maju 2006 roku objął stanowisko szefa Wojskowych Służb Informacyjnych. 3 października 2006 roku został mianowany komendantem głównym Żandarmerii Wojskowej. Pełnił tę funkcję do 1 stycznia 2008 roku. 11 listopada 2007 roku Prezydent RP Lech Kaczyński wręczył mu nominację na generała dywizji. Źródło: Jan Żukowski, http://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_Żukowski, [dost. 17.02.2012.].

- zastępca szefa WSI ds. operacyjnych: m.in. płk Stefan Bosek (1997-?), płk Kazimierz Mochol (1998 – 5 XI 2001), płk Mariusz Marczewski, płk Cezary Lipert (?-2004);
- zastępca szefa WSI ds. wywiadu:
m.in. płk Krzysztof Łada (2001-2004).

Organizacja centralnego aparatu WSI:

1. Zarząd Kontrwywiadu – powstał na bazie pionu kontrwywiadu byłej WSW (Zarząd I i III WSW). Kierował nim m.in. kmdr Kazimierz Głowacki (1993-1996)²⁶⁶;
2. Zarząd Wywiadu Operacyjnego utworzony na bazie byłego Zarządu II SG WP; (m.in. Oddziału Agenturalnego Wywiadu Operacyjnego – AWO, tzw. Oddział „A”). Kierował nim m.in. płk Konstanty Malejczyk (1992-1994);
3. Biuro Studiów i Analiz: kierowane m. in. przez płk. Stanisława Woźniaka (podczas reorganizacji służb cywilnych część BS i A włączono do Agencji Wywiadu);
4. Biuro Ataszatów Wojskowych, a w nim: Oddział Ataszatów Polskich – nadzór nad ich rolą poza rezydenturami wywiadu wojskowego, Oddział Ataszatów Obcych;
5. Biuro Zabezpieczenia Technicznego – technika operacyjna, obserwacja;
6. Biuro Bezpieczeństwa Wewnętrznego – kontrola wewnętrzna. Kierownikami Biura byli m.in.: płk Andrzej Ziętkiewicz, płk Jan Żukowski, płk Marek Kwasek;
7. Centrum Szkolenia Wojskowych Służb Informacyjnych – szkolenie w rzemiośle wywiadu i kontrwywiadu wojskowego oraz wewnętrznego bezpieczeństwa wojskowego;
8. Biuro Bieżącej Obsługi Finansowo-Technicznej – zabezpieczenie finansowo-logistyczne.

266 Kazimierz Głowacki (ur. 16 lipca 1940 w Skarżysku-Kamiennej) – kontradmirał Marynarki Wojennej RP, inżynier techniki nawigacji. W okresie od 1960 do 2001 roku służył w Siłach Zbrojnych. Był morskim oficerem pokładowym, a następnie oficerem wojskowych służb specjalnych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i III Rzeczypospolitej. W latach 1996-1997 kierował Wojskowymi Służbami Informacyjnymi. Źródło: M. Jędrzejko, M. Paszkowski, M. Krogulski, *Generałowie i admirałowie op. cit.*, Warszawa 2002.

Całość kadry Wojskowych Służb Informacyjnych tworzyła korpus osobowy kadry zawodowej Wojskowych Służb Informacyjnych. WSI obchodziły swoje Święto 25 października.

Stołeczny Oddział Kontrwywiadu Wojskowego była to jednostka organizacyjna Zarządu II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, a od 1991 Wojskowych Służb Informacyjnych (JW1079). Jednostka sformowana została w 1990. Zorganizowana była w trzy wydziały:

- Wydział – I KW;
- Wydział – II KW;
- Wydział – III SOP,

oraz Pion Ochrony Informacji Niejawnych z kancelarią tajną.

Głównymi zadaniami oddziału była ochrona kontrwywiadowcza jednostek podległych, wydawanie poświadczeń bezpieczeństwa dla żołnierzy i pracowników Ministerstwa Obrony Narodowej oraz podległych jednostek. Żołnierze SOKW uczestniczyli w misjach na Haiti, Bałkanach, w Zatoce Perskiej, Afganistanie oraz Iraku.

W oznaczeniu numeracyjnym jednostek wojskowych WSI posiadało oznaczenie Jednostka Wojskowa numer 3362 (JW 3362). Mieściły się w Warszawie przy Alejach Niepodległości 243. W lutym 1994 r., po powołaniu Biura Ministra ds. Służb Informacyjnych, podporządkowano je szefowi Sztabu Gen. Dwa lata później WSI ponownie trafiły w gestię ministra ON.

5.4. Procedura sprawdzeń udzielania dostępu do informacji niejawnych

Kierownik jednostki organizacyjnej po podjęciu decyzji o wyznaczeniu osoby na stanowisko wymagające dostępu do informacji niejawnych (zgodnie z książką obsady etatowej), polecał pełnomocnikowi ds. ochrony informacji niejawnych przygotować „Wniosek” (pismo), który po zatwierdzeniu przesyłał (w wypadku tajemnicy państwowej) do Służby Kontrwywiadu Wojskowego (SKW) w celu przeprowadzenia postępowania sprawdzającego ze wskazaniem klauzuli tajności („tajne” lub „ściśle tajne”) do jakiej kandydat będzie miał dostęp²⁶⁷. Pełnomocnik do „Wniosku”

267 Ustawa z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie informacji niejawnych. Tekst ujednolicony po zmianie z 15 kwietnia 2005 r. (Dz. U. Nr 11 poz. 95 z późn. zm.).

podpisanego przez kierownika (dyrektora) dołączał Ankiety Bezpieczeństwa Osobowego (ABO) (która występowała tylko i wyłącznie w jednym egzemplarzu), wypełnioną osobiście przez osobę ubiegającą się o dany etat²⁶⁸. Wypełnienie ABO automatycznie tworzyło zbiór informacji niejawnych – personalnych²⁶⁹. Następnie dokumenty były rejestrowane w kancelarii niejawnej. Podczas drogi wysyłania ABO od wypełniającego do SKW nikt, oprócz pełnomocnika, nie miał prawa wglądu do tych

c.d. 267 Rozdział 1 Przepisy ogólne, art. 1:

1. Ustawa określa zasady ochrony informacji, które wymagają ochrony przed nieuprawnionym ujawnieniem, jako stanowiące tajemnicę państwową lub służbową, niezależnie od formy i sposobu ich wyrażania, także w trakcie ich opracowania, zwanych dalej „informacjami niejawnymi”, a w szczególności:
 - 1) organizowania ochrony informacji niejawnych;
 - 2) klasyfikowania informacji niejawnych;
 - 3) udostępniania informacji niejawnych;
 - 4) postępowania sprawdzającego, w celu ustalenia, czy osoba nim objęta daje rękojmię zachowania tajemnicy, zwanego dalej “postępowaniem sprawdzającym”;
 - 5) szkolenia w zakresie ochrony informacji niejawnych;
 - 6) ewidencjonowania, przechowywania, przetwarzania i udostępniania danych uzyskiwanych w związku z prowadzonymi postępowaniami o ustalenie rękojmi zachowania tajemnicy, w zakresie określonym w ankiecie bezpieczeństwa osobowego oraz w kwestionariuszu bezpieczeństwa przemysłowego;
 - 7) organizacji kontroli przestrzegania zasad ochrony informacji niejawnych;
 - 8) ochrony informacji niejawnych w systemach i sieciach teleinformatycznych;

268 Ibidem, art. 34.

269 Ponadto w ABO znajdowały się oświadczenia o następującej treści: – „Oświadczam, iż wypełniłem (-am) ankietę osobiście, zgodnie ze swoją wiedzą, świadom (-a), że każde fałszywe stwierdzenie lub pominięcie istotnego faktu będzie wystarczającym powodem do wstrzymania postępowania sprawdzającego i może stanowić podstawę odmowy wydania mi poświadczenia bezpieczeństwa”.

– “Oświadczam, że zgadzam się na przeprowadzenie wobec mnie postępowania sprawdzającego według przepisów ustawy z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie informacji niejawnych (Dz. U. Nr 11, poz. 95, z późn. zm.) oraz stosownie do art. 7 pkt 5 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych (Dz.U. z 2002 r. Nr 101, poz. 926, z późn. zm.); wyrażam zgodę na przetwarzanie, w rozumieniu art. 7 pkt. 2 tej ustawy, moich danych osobowych zawartych w niniejszej ankiecie, z zastrzeżeniem ograniczeń wynikających w tym zakresie z wymienionej ustawy o ochronie informacji niejawnych”.

informacji²⁷⁰. Jest to pierwsza i ostatnia sytuacja, gdzie pełnomocnik ma kontakt z ABO, wysyłaną do Służby Kontrwywiadu Wojskowego, która ochrania kontrwywiadowczo daną jednostkę organizacyjną. Po zarejestrowaniu i zapakowaniu w kopertę dokumentów w kancelarii niejawnej, bez możliwości zapoznania się przez kancelistę z danymi, były one przesyłane pocztą niejawną do SKW. Tam, na podstawie wniosku kierownika jednostki organizacyjnej, wszczynane było postępowanie sprawdzające specjalne lub poszerzone, w zależności od wskazania potrzeb przez kierownika jednostki organizacyjnej.

Postępowanie specjalne dotyczyło opracowania kandydata z możliwością dostępu do tajemnicy państwowej o klauzuli „ściśle tajne” i niższe. Natomiast postępowanie poszerzone dotyczyło opracowania kandydata z możliwością

270 Ibidem, Rozdział 5. Dostęp do informacji niejawnych. Postępowania sprawdzające. Art. 38. 1. Poszerzone postępowanie sprawdzające prowadzi właściwa służba ochrony państwa na pisemny wniosek osoby upoważnionej do obsady stanowiska. Postępowanie to obejmuje:

- 1) czynności, o których mowa w art. 37 ust. 4 pkt. 1 i 3;
- 2) sprawdzenie w ewidencjach i kartotekach niedostępnych powszechnie danych zawartych w ankiecie; z przełożonymi osoby sprawdzanej oraz z innymi osobami, jeżeli jest to konieczne na podstawie uzyskanych informacji o osobie sprawdzanej;
- 5) w uzasadnionych przypadkach sprawdzenie stanu i obrotów na rachunku bankowym w trybie art. 105 ust. 1 pkt.2 lit. k ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe (Dz. U. z 2002 r. Nr 72, poz. 665, z późn. zm.3) oraz zadłużenia osoby sprawdzanej, a w szczególności wobec Skarbu Państwa, jeżeli jest to konieczne w celu sprawdzenia danych zawartych w ankiecie; przepisy art. 82 § 1 i 2 oraz art. 182 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa (Dz. U. z 2005 r. Nr 8, poz. 60, Nr 85, poz. 727, Nr 86, poz. 732 i Nr 143, poz. 1199) oraz art. 33 ust. 1 ustawy z dnia 28 września 1991 r. o kontroli skarbowej (Dz. U. z 2004 r. Nr 8, poz. 65, z późn. zm.4)) stosuje się odpowiednio.
2. Wywiad, o którym mowa w ust. 1 pkt. 3, przeprowadzają służby ochrony państwa i stosują w tym zakresie odpowiednio przepisy ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555, z późn. zm.5) i wydane na jego podstawie przepisy dotyczące wywiadu środowiskowego.

Art. 39. Specjalne postępowanie sprawdzające prowadzi właściwa służba ochrony państwa na pisemny wniosek osoby upoważnionej do obsady stanowiska. Postępowanie to obejmuje czynności, o których mowa w art. 37 ust. 4 pkt. 1 i w art. 38 ust. 1 pkt. 2-5, a ponadto:

- 1) rozmowę z osobą sprawdzaną;
- 2) rozmowę z trzema osobami wskazanymi przez osobę sprawdzaną w celu potwierdzenia tożsamości tej osoby oraz innych informacji o osobie sprawdzanej.

dostęp do tajemnicy państwowej o klauzuli „tajne” i niższe. Jak wynika z dostępnych materiałów normatywnych, SKW dokonywała stosownych sprawdzeń uzyskanych informacji na temat osoby sprawdzanej (m.in.: poprzez rozmowy z osobami polecającymi podanymi w ABO, w kartotekach powszechnie niedostępnych, Policji, Żandarmerii Wojskowej, Więziennictwie, Straży Granicznej). Uzyskane informacje były poddawane analizom z zachowaniem najwyższego stopnia ich bezpieczeństwa, następnie wyniki były weryfikowane i poddawane procesowi decyzyjnemu o pozytywnym bądź negatywnym wydaniu „Poświadczenia Bezpieczeństwa Osobowego” (PBO)²⁷¹.

SKW, po dokonaniu stosownych sprawdzeń zgodnie z obowiązującymi przepisami ustawowymi, wystawiała osobie sprawdzanej PBO, upoważniające do dostępu do informacji niejawnych. Dokument był jawny. Ponadto wykonywane były dwie kopie PBO, z których jedna trafiała doteczki akt postępowania sprawdzającego, natomiast druga kopia przesyłana była wraz z oryginalnym PBO do kierownika zlecającego postępowanie.

Wszystkie dokumenty z informacjami o osobie sprawdzanej trafiały do archiwum, gdzie były przechowywane. PBO wraz z pismem przewodnim odsyłane były do kierownika jednostki organizacyjnej – kopia trafiała do akt personalnych pracownika, natomiast oryginał przekazywany był osobie sprawdzanej.

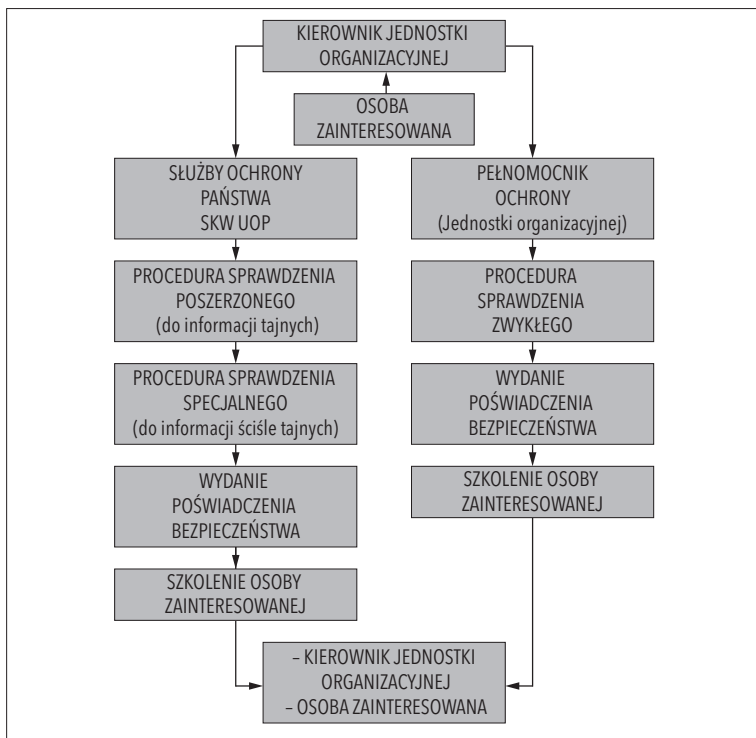
Podobny sposób prowadzenia postępowania sprawdzającego upoważniającego osobę sprawdzaną do tajemnicy służbowej („Zastrzeżone” i „Poufne”) prowadził pełnomocnik dowódcy (kierownika jednostki organizacyjnej) ds. ochrony informacji niejawnych, obejmując jednak mniejszym zakresem sprawdzeń danych osobowych (zgodnie z obowiązującymi przepisami normatywnymi). Opisaną procedurę sprawdzeń udzielania dostępu do informacji niejawnych przedstawiono poniżej w formie graficznej.

Drugim, obok poświadczenia bezpieczeństwa, warunkiem uzyskania dostępu do informacji niejawnych było odbycie przeszkolenia w zakresie ochrony tychże informacji, przeprowadzonego przez służby ochrony państwa (SKW) lub pełnomocnika ochrony. Miało to na celu zapoznanie danej osoby z zagrożeniami ze strony obcych służb specjalnych i organizacji terrorystycznych; przepisami dotyczącymi ochrony informacji niejawnych oraz odpowiedzialno-

271 Ibidem, Rozdział 5, Dostęp do informacji niejawnych. Postępowania sprawdzające, Art. 35, ppkt. 4 i 4a.

ści za ich ujawnienie; sposobami ochrony oraz postępowania w sytuacjach zagrożenia lub w przypadku ich ujawnienia; odpowiedzialnością karną, dyscyplinarną i służbową za naruszenie przepisów o ochronie informacji niejawnych.

Schemat 13. Kolejność postępowania w udzielaniu dostępu do informacji niejawnych

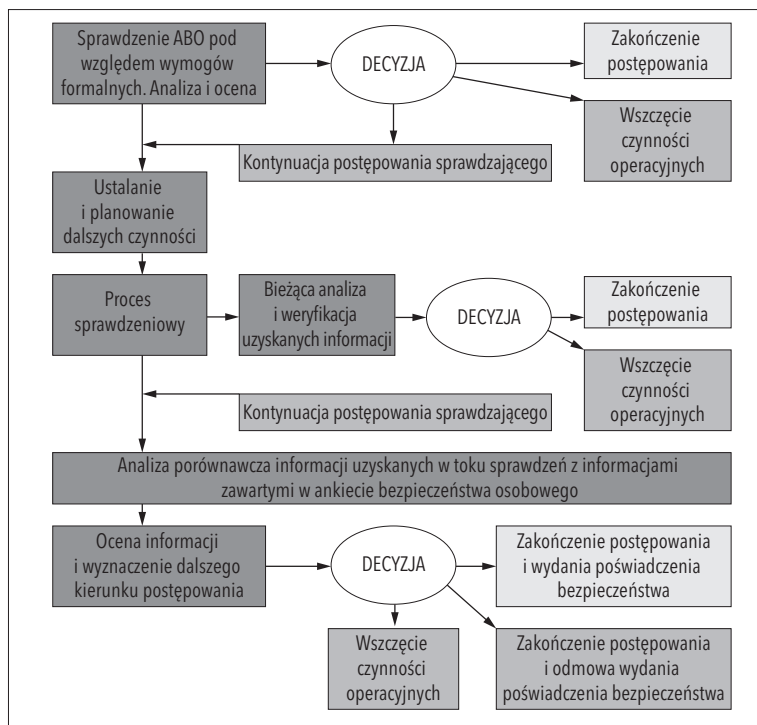


Źródło: Opracowanie własne.

Po spełnieniu ww. warunków osobie sprawdzanej wydawane było poświadczenie bezpieczeństwa osobowego oraz zaświadczenie stwierdzające odbycie przeszkolenia, zgodnie z wzorami zawartymi w odpowiednich rozporządzeniach Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji. Kolejne postępowania sprawdzające wobec osób mających dostęp do informacji

poufnych będą prowadzone co 10 lat, tajnych – co 5 lat, ściśle tajnych – co 3 lata²⁷². W razie wątpliwości, czy dana osoba daje rękojmię zachowania tajemnicy, kolejne sprawdzenie mogło być dokonane wcześniej.

Schemat 14. Postępowanie WSI (SKW) z informacjami w postępowaniu sprawdzającym



Źródło: opracowanie własne.

272 Po wprowadzeniu zmian w Ustawie z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie informacji niejawnych, przedłużono okresy ważności poświadczeń bezpieczeństwa, m.in.: z 5 lat do 7 lat w przypadku dostępu do informacji „tajnych” oraz z 3 lat do 5 lat w przypadku dostępu do informacji „ściśle tajnych”, Rozdział 5, Dostęp do informacji niejawnych, Art. 36, pp2a. Powyższa zmiana była spowodowana brakiem kadr w Służbie Kontrwywiadu Wojskowego w pionach /komórkach/ postępowani sprawdzających.

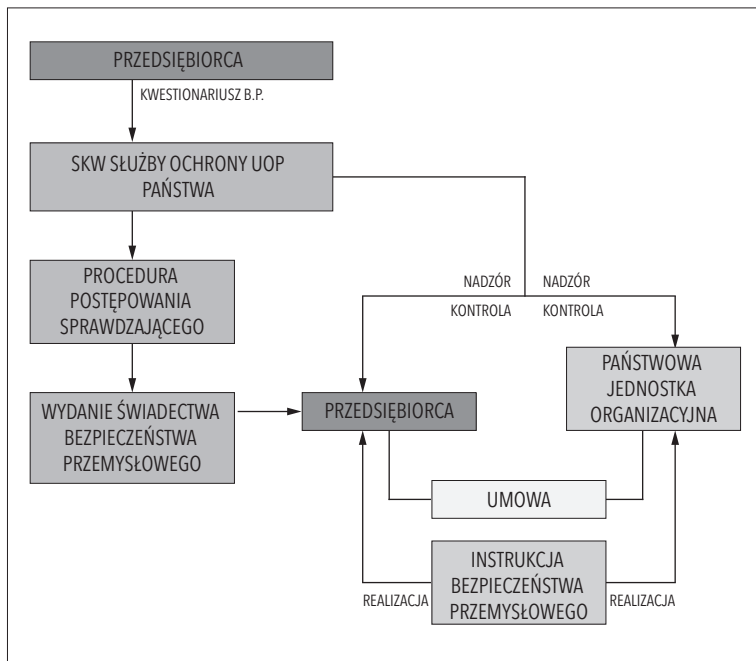
Nieuzyskanie kolejnego certyfikatu bezpieczeństwa mogło być podstawą do odwołania osoby sprawdzanej ze stanowiska.

Z przeprowadzonych badań wynika, iż procedura sprawdzania osobowego (informacji personalnych) każdorazowo po zakończeniu ważności poświadczenia bezpieczeństwa osobowego wszczynana była od podstaw. Tworzone były kolejne teczki akt (po kilka na osobę, które zalegały archiwa) z dokumentami w nich powtarzającymi się, m.in.: skrócone akty urodzenia, akty małżeństwa (pomimo stałego związku małżeńskiego), przez co obciążane były dodatkową pracą i kosztami urzędy gmin w całym kraju, z których SKW te dokumenty uzyskiwała.

Kolejną trudność dla osób sprawdzanych stanowiły od nowa wypełniane ankiety bezpieczeństwa osobowego, w których należało podać wiele danych, informacji o najbliższych, znajomych itp. Osoby, które nie zostawiły sobie tych danych przy wypełnianiu pierwszej ankiety zmuszone były ponownie zbierać je po całej rodzinie i wśród znajomych, niejednokrotnie zamieszkałych w różnych częściach kraju i za granicą.

Procedura wydawania poświadczenia bezpieczeństwa przemysłowego przedstawiała się następująco: badane jednostki organizacyjne (np. Wojskowe Zakłady Łączności oraz Wojskowy Instytut Naukowo-Badawczy) przed przystąpieniem do wykonywania niejawnych prac występowały drogą pisemną do Służb Ochrony Państwa (SKW) o wydanie Poświadczenia Bezpieczeństwa Przemysłowego²⁷³.

273 Ustawa z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie informacji niejawnych. Tekst ujednolicony po zmianie z 15 kwietnia 2005 r., op. cit. Rozdział 1 Przepisy ogólne, art. 1: Ustawa określa zasady ochrony informacji, które wymagają ochrony przed nieuprawnionym ujawnieniem, jako stanowiące tajemnicę państwową lub służbową, niezależnie od formy i sposobu ich wyrażania, także w trakcie ich opracowania, zwanych dalej „informacjami niejawnymi”, a w szczególności: 1) organizowania ochrony informacji niejawnych; 2) klasyfikowania informacji niejawnych; 3) udostępniania informacji niejawnych; 4) postępowania sprawdzającego, w celu ustalenia, czy osoba nim objęta daje rękojmię zachowania tajemnicy, zwanego dalej „postępowaniem sprawdzającym”; 5) szkolenia w zakresie ochrony informacji niejawnych; 6) ewidencjonowania, przechowywania, przetwarzania i udostępniania danych uzyskiwanych w związku z prowadzonymi postępowaniami o ustalenie rękojmi zachowania tajemnicy, w zakresie określonym w ankiecie bezpieczeństwa osobowego oraz w kwestionariuszu bezpieczeństwa przemysłowego; 7) organizacji kontroli przestrzegania zasad ochrony informacji niejawnych; 8) ochrony informacji niejawnych w systemach i sieciach teleinformatycznych; (...).

Schemat 15. Procedura udzielania świadectwa bezpieczeństwa przemysłowego

Źródło: opracowanie własne.

Jednakże przedtem, te instytucje były zobowiązane zorganizować wiele przedsięwzięć, związanych z przysposobieniem właściwej bazy do zarządzania informacją niejawną (IN) tak od strony przedmiotowej, jak i podmiotowej. Podstawą do zarządzania IN w obszarze przemysłu zbrojeniowego była instrukcja bezpieczeństwa przemysłowego (BP), określająca szczegółowe kryteria dotyczące ochrony IN, w tym klauzulę niejawności oraz osoby mające do nich dostęp. Instrukcja BP obejmowała następujące kryteria, dotyczące zagwarantowania przez wykonawcę odpowiednich uwarunkowań ochrony IN: posiadanie pełnomocnika ds. ochrony IN; posiadanie kancelarii niejawnej; posiadanie miejsca do pracy na dokumentach i materiałach z IN; określenie klauzuli niejawności informacji przekazywanych zarówno wykonawcy, jak i podwykonawcy w trakcie realizacji umowy; określenie klauzuli niejaw-

ności IN z jakimi będzie zapoznawany wykonawca i podwykonawca oraz okoliczności realizacji tego zapoznania; określenie okoliczności przetwarzania powierzanych informacji w systemach teleinformatycznych wykonawcy; sformułowanie warunków dotyczących wydawania materiałów niejawnych, przewożenia i przyjmowania przez zamawiającego; wskazanie liczby osób realizujących kontrakt ze strony zamawiającego; określenie okoliczności prowadzenia rozmów; określenie zasad powielania i niszczenia materiałów niejawnych, przekazywanych przez zamawiającego wykonawcy umowy; określenie zasad obchodzenia się wykonawcy z dokumentami niejawnymi, w formie zbroszurowanej (publikacje, instrukcje) przekazanymi przez zamawiającego; wskazanie osoby odpowiedzialnej ze strony zlecniodawcy za kontrolę, nadzorowanie, szkolenie i doradztwo (w ramach realizacji obowiązku ochrony powierzonych wykonawcy IN); zdefiniowanie warunków bezpieczeństwa fizycznego IN – obiekty i tereny wykonawcy będą posiadać strefy administracyjne i bezpieczeństwa, a prace, dotyczące informacji podlegających ochronie, będą realizowane u realizatora w strefie bezpieczeństwa, w specjalnie do tego celu wyznaczonym pomieszczeniu, posiadającym odpowiednie klauzule tajności informacji, zabezpieczenia techniczne i fizyczne.

Jeżeli w związku z realizacją umowy zostały wytworzone IN, o przyznaniu im klauzuli niejawności decydowała osoba wskazana z ramienia jednostki organizacyjnej, zawierająca umowę. Osoba ta ponosiła odpowiedzialność za nadzorowanie, szkolenie, doradztwo i kontrolę w obszarze realizowania przez przedsiębiorcę obowiązku ochrony przekazanych IN. Wniosek o przeprowadzenie czynności sprawdzających przed wydaniem świadectwa bezpieczeństwa przemysłowego (ŚBP), dostarczała jednostka organizacyjna, zawierająca umowę z właściwą służbą ochrony państwa.

Taki wniosek uwzględniał adres instytucji (firmy) składającej wniosek oraz pełną nazwę przedsiębiorcy (firmy) ubiegającej się o wydanie umowy. Dodatkowo określał najwyższą klauzulę IN, do której dostęp miał się łączyć z realizacją umowy. Do ww. wniosku załączano ankiety bezpieczeństwa osób, mających mieć dostęp do IN w ramach wykonywanej umowy, bądź kopię uzyskanych poświadczeń bezpieczeństwa, ponadto kwestionariusz bezpieczeństwa przemysłowego. Przedsiębiorca, jednostki organizacyjne (badawczo-rozwojowe lub naukowe), ubiegające się o zawarcie umowy (lub już realizujące) związane z dostępem do IN, bądź wykonujące

zadania na rzecz bezpieczeństwa państwa i obronności (związane z dostępem do IN), były zobligowane do ochrony tych informacji.

W ankiecie bezpieczeństwa przemysłowego podmiot gospodarczy podawał następujące informacje: całą nazwę instytucji (firmy), nr REGON²⁷⁴, nr NIP²⁷⁵, pełny adres instytucji (firmy); status prawny (spółka akcyjna – zgodnie z danymi zawartymi w wydruku KRS²⁷⁶, spółka z o.o.); dokładne dane adresowe instytucji; dane o strukturze organizacyjnej (pełne dane teleadresowe, filie, oddziały); dane o strukturze kapitałowej (potwierdzoną kopię autoryzacji na prowadzenie działalności gospodarczej, wielkość kapitału akcyjnego – zakładowego w PLN, wiążący wypis z rejestru sądowego); personalia podmiotów posiadających powyżej 5% głosów we władzy instytucji; dane dotyczące organów zarządzających (pełniona funkcja lub nazwa stanowiska, imię i nazwisko, PESEL²⁷⁷, imię ojca, adres zamieszkania); dane dotyczące władz, dane dotyczące systemu IN, a w tym: wykaz stanowisk osób zatrudnionych do prac systemu ochrony osób (organizacja

-
- 274 REGON (akronim od Rejestr Gospodarki Narodowej) – *Krajowy Rejestr Urzędowy Podmiotów Gospodarki Narodowej, rejestr statystyczny prowadzony przez Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego. Pod pojęciem REGON-u rozumiany jest także numer REGON, czyli dziesięciocyfrowy numer statystyczny podmiotu gospodarczego w powyższym rejestrze.*
- 275 Numer Identyfikacji Podatkowej (NIP) – *dziesięciocyfrowy kod, służący do identyfikacji podatników w Polsce. Nadawany jest przez naczelnika urzędu skarbowego. Od 1 września 2011 roku osoby fizyczne nieprowadzące działalności gospodarczej używają numeru PESEL jako identyfikatora podatkowego.*
- 276 Krajowy Rejestr Sądowy (KRS) – *rodzaj rejestru publicznego prowadzony przez wybrane sądy rejonowe i Ministerstwo Sprawiedliwości. KRS działa od 1 stycznia 2001 roku na podstawie ustawy z dnia 20 sierpnia 1997 roku o Krajowym Rejestrze Sądowym (Dz. U. z 2001 r. Nr 17, poz. 209 z późniejszymi zmianami). Zastąpił istniejący poprzednio rejestr handlowy. W odróżnieniu od poprzedniego rejestru handlowego, którego poziom dostępności był ograniczony ze względów technicznych, Krajowy Rejestr Sądowy daje możliwość uzyskania informacji o każdym przedsiębiorcy podlegającemu obowiązkowi wpisu do KRS w formie odpisu, wyciągu lub odpowiedniego zaświadczenia w kilkudziesięciu ekspozyturach Centralnej Informacji Krajowego Rejestru Sądowego na terenie całego kraju.*
- 277 PESEL – *skrótowiec od nazwy „Powszechny Elektroniczny System Ewidencji Ludności”. Jest on prowadzony w Polsce od 1979 przez organy państwa na mocy ustawy z dnia 10 kwietnia 1974 o ewidencji ludności i dowodach osobistych (Dz. U. z 2006 r. Nr 139, poz. 993 ze zm.) i zawiera dane osób przebywających stale na terytorium RP, zameldowanych na pobyt stały lub czasowy trwający ponad 3 miesiące, a także osób ubiegających się o wydanie dowodu osobistego lub paszportu, a także osób, dla których odrębne przepisy przewidują potrzebę posiadania numeru PESEL.*

szkoleń z zakresu IN, system doboru pracowników); fizyczne zabezpieczenie kancelarii tajnej i systemu ochrony materiałów, w tym organizacja; potwierdzenie możliwości wytwarzania oraz przetwarzania IN w systemach teleinformatycznych; funkcjonowanie i organizacja pionu ochrony; organizacja obiegu i przechowywania IN; system zabezpieczenia obiektów obejmujący organizację ochrony fizycznej, opis systemu kontroli dostępu oraz posiadanego systemu alarmowego; zestawienie pracowników upoważnionych do dostępu do IN; wykaz pracowników mających mieć dostęp do IN w związku z postępowaniem dążącym do zawarcia umowy, bądź jej wykonaniem (liczbę tych osób wskazano w instrukcji bezpieczeństwa przemysłowego); zestawienie osób odpowiedzialnych za ochronę przekazanych IN do danej instytucji. Wszelkie zmiany danych zawartych w kwestionariuszu powierzano na piśmie, jako uzupełnienie kwestionariusza do odpowiedniej służby ochrony państwa. Przekazywanie informacji o zmianach obowiązywało w trakcie prowadzenia postępowania sprawdzającego, jak i w czasie realizacji umowy. Po uzyskaniu przez kierownika jednostki organizacyjnej kompletnych ww. danych, przesyłano je do właściwej służby ochrony państwa (UOP, SKW). Następnie służby ochrony państwa przeprowadzały stosowne postępowanie sprawdzające, w celu wydania świadectwa bezpieczeństwa przemysłowego. W ramach tego postępowania, służba ochrony państwa (np. SKW) dokonywała sprawdzeń wszystkich informacji uzyskanych od kierownika jednostki organizacyjnej. W wypadku pozytywnego wyniku przeprowadzonego postępowania sprawdzającego, służba ochrony państwa (np. SKW) wydawała stosowne świadectwo bezpieczeństwa przemysłowego, stwierdzające zdolność instytucji (firmy) do zapewnienia ochrony IN przed nieuprawnionym jej ujawnieniem w trakcie realizacji zawartej umowy. Świadectwo BP dotyczyło konkretnego zadania lub umowy, w związku z którą przeprowadzano postępowanie sprawdzające. Umysłne przekazanie fałszywych danych, bądź zatajenie prawdziwych informacji w kwestionariuszu, mogło być podstawą do odmowy wydania ŚBP lub jego cofnięcia. W świetle wówczas obowiązujących przepisów jurystycznych, odmowa wydania ŚBP nie wymagała uzasadnienia. Przedstawiciel jednostki organizacyjnej (np. przedsiębiorstwa) miał prawo (o ile nie zagrażało to w sposób istotny bezpieczeństwu państwa) zapoznać się z informacjami zebranymi w czasie postępowania sprawdzającego, a w szczególności

z informacjami stanowiącymi podstawę odmowy. O prawie tym, służby ochrony państwa zobligowane były informować upoważnione podmioty.

W zależności od stopnia zdolności ochrony IN, stanowiących tajemnicę państwową wydawano ŚBP, odpowiednio:

Pierwszego stopnia (I) – stwierdzając pełną zdolność jednostki naukowej, badawczo-rozwojowej bądź przedsiębiorcy do ochrony tych informacji;

Drugiego stopnia (II) – stwierdzając zdolność jednostki naukowej, badawczo-rozwojowej bądź przedsiębiorcy do ochrony tych informacji, z wyłączeniem możliwości ich przechowywania, przekazywania, przetwarzania lub wytwarzania we własnych sieciach teleinformatycznych i systemach.

Za zrealizowane postępowanie sprawdzające SKW pobierała zryczałtowane opłaty w kwocie wielokrotności przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia. Służba ochrony państwa (SKW) wydawała ŚBP na okres: 5 lat (od daty wydania) – w przypadku zadań lub umów związanych z dostępem do IN oznaczonych klauzulą „ściśle tajne” („ŚT”), na 7 lat – w przypadku zadań lub umów do IN oznaczonych klauzulą „tajne” („T”). Postępowania bezpieczeństwa przemysłowego prowadzono nie dłużej niż 6 miesięcy.

Kolejnym ważnym etapem ochrony IN w instytucjach podległych MON było niszczenie i brakowanie dokumentacji niearchiwalnej²⁷⁸. Dokumentacja niearchiwalna, z wyłączeniem dokumentacji kategorii „B” oznaczonej symbolem „BE”, podlegała brakowaniu w komórkach i jednostkach organizacyjnych. Brakowaniu nie podlegała dokumentacja niearchiwalna niezbędna do prac bieżących w komórce i jednostce organizacyjnej,

278 Dziennik Urzędowy Ministra Obrony Narodowej Nr 2 z dnia 16.02.2005 r., poz. 4. *Zarządzenie Szefa Sztabu Generalnego WP Nr 56/Sztab., z dnia 13.10.1988r.*, [rozdział 5] oraz *Instrukcja o zasadach archiwizacji dokumentacji wojskowej – Sygnatura Szt. Gen.1344/88*. Kolejnym przepisem normatywnym dotyczącym wymienionej problematyki było *Zarządzenie 3/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 2 lutego 2005r., w sprawie zasad i trybu postępowania z materiałami archiwalnymi i inną dokumentacją w resorcie Obrony Narodowej. Określenia użyte w zarządzeniu oznaczają min.: ustawę z dnia 14 lipca 1983r., o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach. Rozdział 4. Brakowanie dokumentacji niearchiwalnej §19-24.*

zwłaszcza konieczna do zachowania w celach kontrolnych i dowodowych, w sprawach mających być przedmiotem postępowania sądowego lub dyscyplinarnego. Pierwszym krokiem było przeprowadzenie ekspertyzy kwalifikacji dokumentacji niearchiwalnej kategorii „B” i „Bc”²⁷⁹. Następnie sporządzany był spis akt dokumentacji niearchiwalnej przeznaczonej do zniszczenia. Spis akt dokumentacji zawierał pieczęć nagłówkową komórki jednostki organizacyjnej, miejscowość i datę, numer spisu akt oraz: liczbę porządkową, numer teczki (dokumentu), tytuł teczki (dokumentu), kategorię archiwalną, datę rozpoczęcia i zakończenia prowadzonych dokumentów, liczbę stron, sygnaturę archiwum wojskowego oraz rubrykę na uwagi, wyszczególnienie zbiorowe pozycji liczbowo i słownie. W podpisie podawano: podpis kierownika komórki jednostki organizacyjnej oraz podpis przyjmującego i zdającego albo przewodniczącego komisji kwalifikacyjnej.

Natomiast protokół oceny tej dokumentacji oddzielnie dla:

- a. oznaczonej symbolem „B” z dodaniem cyfry arabskiej;
- b. oznaczonej symbolem „Bc”, zawierał miejsce na zatwierdzenie przez kierownika jednostki organizacyjnej, miejscowość i datę wytworzonego dokumentu oraz dane składu komisji z podaniem stopnia wojskowego, imienia, nazwiska i stanowiska służbowego. Następnie był zapis, iż komisja dokonała ekspertyzy kwalifikacji niearchiwalnej kategorii „B”, oznaczonej symbolem „B”/„Bc” i stwierdza, że dokumentacja niearchiwalna, wyszczególniona w załączonym spisie akt, podlega zniszczeniu wskutek upływu okresu jej przechowywania i utraty przydatności praktycznej.

W podpisie występuje przewodniczący komisji oraz członkowie.

Brakowania dokumentacji niearchiwalnej dokonywano po dniu 1 stycznia roku następnego po roku, w którym wygał okres jej przechowywania. Brakowanie dokumentacji niearchiwalnej kategorii „B”, oznaczonej symbolem „Bc”, mogło być dokonane bezpośrednio po utracie przez tę dokumentację przydatności praktycznej dla komórki lub jednostki organizacyjnej. Czynności brakowania dokumentacji niearchiwalnej dokonywała komisja wewnętrzna, powołana przez kierownika komórki lub jednostki organizacyjnej.

279 Ibidem, *Rozdział 2. Klasyfikowanie i kwalifikowanie dokumentacji*.

Informacje o wybrakowaniu dokumentacji niearchiwalnej zamieszczone były w spisie akt „B-15” oraz rejestrze spisów akt „B-15”. Zezwolenie na zniszczenie dokumentacji niearchiwalnej „B-15” wydawał szef właściwego archiwum. Podstawę do wydania zezwolenia stanowił zatwierdzony spis akt i protokół, o których była mowa powyżej. Zezwolenie sporządzane było w dwóch egzemplarzach, z których jeden pozostawał w archiwum, drugi był przeznaczony dla komórki lub jednostki organizacyjnej brakującej dokumentację niearchiwalną. Bezpośredni nadzór nad fizycznym niszczeniem wybrakowanej dokumentacji niearchiwalnej sprawowała komisja wyznaczona przez kierownika jednostki organizacyjnej, która dokonała jej wybrakowania. Fizyczne zniszczenie wybrakowanej dokumentacji miało nastąpić w sposób uniemożliwiający odtworzenie jej treści. Komórka lub jednostka organizacyjna powiadamiała na piśmie właściwe archiwum o zniszczeniu wybrakowanej dokumentacji niearchiwalnej w terminie do 14 dni od daty jej zniszczenia. Powyższe brakowanie dokumentacji niearchiwalnej było pierwszym etapem swoistego zakończenia życia części informacji. Drugi etap następował w momencie wygaśnięcia terminu przechowywania pozostałych danych. Jednakże część z uzyskanych informacji, jak wskazuje na to nie tylko współczesna historia, nigdy nie traci życia i przechodzi z takich czy innych powodów do historii bliższej lub dalszej, i w najmniej oczekiwany momencie zawsze znajdzie się osoba, która niektóre informacje ożywi, niekoniecznie zgodnie z jej celem wcześniejszego uzyskania.

Techniczne aspekty bezpieczeństwa w zarządzaniu informacjami niejawnymi w instytucjach MON były bardzo istotne dla WSI (SKW) z wielu względów, m.in.²⁸⁰: Ustawa nakładała na jednostki, w których dyspozycji znaj-

280 W dniu 6 marca 1997 r. w Brukseli została sporządzona Umowa między Stronami Traktatu Północnoatlantyckiego o ochronie informacji w następującym brzmieniu: Umowa między Stronami Traktatu Północnoatlantyckiego o ochronie informacji Strony Traktatu Północnoatlantyckiego, podpisanego w Waszyngtonie dnia 4 kwietnia 1949 r.; potwierdzając, że skuteczne konsultacje polityczne, współpraca i planowanie obronne przy realizacji celów Traktatu wiążą się z wymianą informacji niejawnych pomiędzy Stronami; biorąc pod uwagę, że konieczne są ustalenia między Rządami Stron Traktatu Północnoatlantyckiego w sprawie wzajemnej ochrony i zabezpieczenia informacji niejawnych, jakie mogą między sobą wymieniać; zdając sobie sprawę, że potrzebne jest ogólne określenie standardów i procedur ochrony; działając w imieniu własnym, jak i w imieniu Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego: (...).

dowały się informacje niejawne, określone obowiązki związane z technicznymi aspektami bezpieczeństwa²⁸¹. W związku z tym, jednostki organizacyjne, w których materiały zawierające informacje niejawne były wytwarzane, przetwarzane, przekazywane lub przechowywane, stosowały środki ochrony fizycznej w celu uniemożliwienia osobom nieupoważnionym dostępu do takich informacji, a w szczególności przed działaniem obcych służb specjalnych, zamachem terrorystycznym lub sabotażem, kradzieżą lub zniszczeniem materiału, próbą wejścia osób nieuprawnionych; nieuprawnionym dostępem pracowników do materiałów oznaczonych wyższą klauzulą tajności.

Ochrona informacji niejawnych miała zawsze szczególne znaczenie w Siłach Zbrojnych RP²⁸². W czasie pokoju, w warunkach stacjonarnych sprawa była znacznie prostsza – istniały ku temu odpowiednio przystosowane

281 Ustawa z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie informacji niejawnych. Tekst ujednolicony po zmianie z 15 kwietnia 2005 r., op. cit.: Rozdział 1 Przepisy ogólne, art. 1: *Ustawa określa zasady ochrony informacji, które wymagają ochrony przed nieuprawnionym ujawnieniem, jako stanowiące tajemnicę państwową lub służbową, niezależnie od formy i sposobu ich wyrażania, także w trakcie ich opracowania, zwanych dalej „informacjami niejawnymi”, a w szczególności:*

- 1) organizowania ochrony informacji niejawnych;
- 2) klasyfikowania informacji niejawnych;
- 3) udostępniania informacji niejawnych;
- 4) postępowania sprawdzającego, w celu ustalenia, czy osoba nim objęta daje rękojmię zachowania tajemnicy, zwanego dalej „postępowaniem sprawdzającym”;
- 5) szkolenia w zakresie ochrony informacji niejawnych;
- 6) ewidencjonowania, przechowywania, przetwarzania i udostępniania danych uzyskiwanych w związku z prowadzonymi postępowaniami o ustalenie rękojmi zachowania tajemnicy, w zakresie określonym w ankiecie bezpieczeństwa osobowego oraz w kwestionariuszu bezpieczeństwa przemysłowego;
- 7) organizacji kontroli przestrzegania zasad ochrony informacji niejawnych;
- 8) ochrony informacji niejawnych w systemach i sieciach teleinformatycznych;
- 9) stosowania środków fizycznej ochrony informacji niejawnych.

282 Organizację pracy kancelarii podczas ćwiczeń, wojny, w czasie realizacji zadań w misjach organizacji międzynarodowych oraz zasady postępowania z materiałami zawierającymi informacje niejawne, stanowiące tajemnicę państwową, w razie wprowadzenia stanu nadzwyczajnego, regulują:
 – Zarządzenie 49/MON Ministra Obrony Narodowej z dnia 7 sierpnia 2002 roku w sprawie szczególnych zasad organizacji kancelarii tajnych, stosowania środków ochrony fizycznej oraz obiegu informacji niejawnych, zwane dalej zarządzeniem;
 – Ustawa z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie informacji i niejawnych, op. cit.

pomieszczenia. Nabierała szczególnej wagi w czasie ćwiczeń, wykonywania misji pokojowych i działań wojennych. Kancelarie niejawne zlokalizowane były w budynkach o konstrukcji murowanej lub betonowej, z wejściem co najmniej ze strefy administracyjnej. Oddzielone były od innych pomieszczeń stałymi przegrodami budowlanymi o rozwiązaniach konstrukcyjno-materiałowych, zapewniających bezpieczeństwo pożarowe i bezpieczeństwo konstrukcji, pozbawionych zbędnych otworów. Gdy ściany zewnętrzne lub strop stanowiły granicę strefy bezpieczeństwa, wówczas były wykonane z materiałów niepalnych z zachowaniem wymagań w zakresie klasy odporności pożarowej oraz nośności granicznej, odpowiadającej co najmniej konstrukcji murowanej z cegły pełnej klasy 15, o grubości 25 cm. Drzwi wejściowe były stalowe (mogły być drewniane pełne, wzmocnione, o grubości co najmniej 2 cm, obustronnie obite blachą stalową o grubości co najmniej 2 mm), zabezpieczone przed wyłamaniem od strony zawiasów, wyposażone w dwa zamki, w tym jeden mechaniczny szyfrowy, o zmiennym nastawieniu szyfrowym, co najmniej trzytarczowy, o cichym przesuwie, skoku nastawień nie większym niż jedna działka, posiadający co najmniej 100 podziałek na tarczy. Okna były zabezpieczone w sposób uniemożliwiający ich otwarcie przez osobę nieupoważnioną oraz wgląd z zewnątrz. W otworach okiennych zainstalowane były kraty wykonane w ramie płaskownika stalowego o przekroju nie mniejszym niż 45×6 mm, z prętów stalowych o średnicy co najmniej 20 mm, usytuowanych pionowo w rozstawie nie większym niż 150 mm, wzmocnione płaskownikami stalowymi o przekroju nie mniejszym niż 45×6 mm, usytuowanymi w poziomie, w rozstawie nie większym niż 500 mm. Otwory okienne, których dolna krawędź znajdowała się na wysokości powyżej 5,5 m od poziomu otaczającego terenu, wyposażone były w jedno z następujących zabezpieczeń: siatkę stalową z drutu o grubości nie mniejszej niż 2 mm, o oczkach nie większych niż 20×20 mm; folię antywyłamaniową, szyby o podwyższonej odporności na stłuczenie; otwory wentylacyjne zabezpieczone były na poziomie stropów siatką stalową o średnicy oczka 10 mm oraz wyposażone od wewnątrz w otwory rewizyjne, umożliwiające kontrolę przewodów wentylacyjnych²⁸³.

283 Ibidem.

Z przeprowadzonych badań wynika, że kilka jednostek organizacyjnych MON na przełomie 1990 roku było w trakcie reorganizacji swoich pomieszczeń kancelaryjnych, mających na celu dostosowanie ich do funkcjonujących wymogów. Głównym problemem z jakim się stykały (borykały) jednostki były środki finansowe – zbyt małe, bądź ich brak.

Dokumenty zawierające informacje niejawne, będące na ewidencji kancelarii, przechowywane były w urządzeniach (sejfy, szafy metalowe, itp.) do przechowywania dokumentów odrębnych dla każdej klauzuli, państwa i organizacji międzynarodowej. Zezwalano na przechowywanie dokumentów o różnych klauzulach tajności w jednym urządzeniu pod warunkiem, że jego konstrukcja pozwalała na ich rozdzielenie i zamknięcie w odrębnych skrytkach. Dokumenty o różnych klauzulach tajności, a także dokumenty jawne przechowywane były wspólnie, jeżeli ich treść łączyła się bezpośrednio z określoną sprawą. Teczki akt, segregatory, schematy oraz inne materiały niejawne o dużych rozmiarach, przechowywane były w kancelariach w obudowanych, zamykanych i opieczętowanych regałach lub przystosowanych do tego celu meblach.

Zabronione było przechowywanie materiałów zawierających informacje niejawne, stanowiące tajemnicę państwową oraz służbową oznaczonych klauzulą „Poufne”, w pomieszczeniach zlokalizowanych poza strefami bezpieczeństwa. Sprzątanie pomieszczeń kancelarii odbywało się wyłącznie w obecności co najmniej jednej osoby z jej etatowego personelu. Na czas sprzątania personel kancelarii zabezpieczał dokumenty niejawne w sposób uniemożliwiający przypadkowe ujawnienie ich treści osobom nieupoważnionym. Ponadto zabronione było wnoszenie do pomieszczeń kancelarii urządzeń służących do rejestrowania informacji, w tym dźwięku i obrazu oraz telefonów komórkowych, które deponowane były przed strefą bezpieczeństwa w specjalnie do tego celu przygotowanych skrytkach, zamykanych na klucz. Po zakończeniu pracy kierownik kancelarii zamykał i plombował urządzenia do przechowywania dokumentów niejawnych oraz zabezpieczał pomieszczenia kancelarii.

Zasady zdawania, przechowywania i wydawania kluczy użytku bieżącego do pomieszczeń i urządzeń, oraz kluczy zapasowych do pomieszczeń kancelarii ustalał kierownik jednostki organizacyjnej w planie ochrony. Jednym ze stosowanych sposobów przechowywania kluczy były pojemniki

na klucze, które posiadały plastelinowe plomby, na których użytkownik swoją metalową pieczęcią (tzw. referentką) je oplombowywał przed zdaniem służbie dyżurnej pod ochronę (w zależności od jednostki występowali również portierzy, wartownicy). Pojemniki na klucze były opisane. Opis pojemnika zawierał numer pomieszczenia oraz numer pieczęci, jaką powinien być oplombowany, czasami też nazwisko użytkownika. Przed wydaniem kluczy użytkownikowi służba dyżurna sprawdzała na liście osób upoważnionych do pobierania kluczy nazwisko osoby pobierającej. Lista, o której mowa, zawierała również inną osobę upoważnioną do pobierania kluczy na wypadek nieobecności właściciela. Wydanie kluczy odnotowywane było w książce pobierania kluczy, w której zapisywane było m.in.: stopień, imię i nazwisko, data oraz godzina pobrania i zdania kluczy. Klucze zapasowe oraz kody dostępu do urządzeń, zapisane na formularzu, umieszczone były w opieczętowanych i odpowiednio oznaczonych kopertach, które przechowywał pełnomocnik ochrony lub wyznaczona przez niego osoba²⁸⁴. Formularze oraz koperty oznaczone były klauzulą tajności odpowiadającą klauzuli najwyższej sklasyfikowanej informacji, przechowywanej w danym urządzeniu.

Ponadto zabraniano zapisywania przez użytkowników kodów dostępu oraz wnoszenia poza teren jednostki (komórki) organizacyjnej kluczy. Kody, o których była wcześniej mowa, zmieniane były w urządzeniach nowo instalowanych oraz w odstępach czasowych nieprzekraczających 6 miesięcy, oraz po każdej naprawie lub konserwacji zamka, po przekazaniu obowiązków na stanowisku kierownika kancelarii, jego zastępcy lub kancelisty, a także, w przypadku ujawnienia kodu osobie nieupoważnionej. W razie utraty (zagubienia) kluczy od pomieszczeń i urządzeń, zamki zmieniane były natychmiast²⁸⁵.

284 Ibidem.

285 Wymogi w zakresie ochrony fizycznej Kancelarii Tajnych określone w Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 9 lutego 1999 r. w sprawie organizacji kancelarii tajnych (Dz.U.99.18.156)

5.5. Wstępne oficjalne korelacje z North Atlantic Treaty Organization²⁸⁶

Dnia 2 III 1990 roku Krzysztof Skubiszewski przybył z wizytą do Kwatery NATO (ang. *North Atlantic Treaty Organization*, Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego) w Brukseli. W taki sposób zostały rozpoczęte formalne kontakty Polski z NATO. Powyższa podróż była wstępnym formalnym kontaktem Polski z tym Sojuszem. Zainaugurowała ona koneksję między naszym krajem a NATO. W 1990 roku polski rząd i prezydent wypowiadali się głośno, że ich priorytetowym celem jest związanie się z NATO oraz Wspólnotami Europejskimi. Władze polskie uważały, iż Pakt Północnoatlantycki jest podstawą bezpieczeństwa Polski i Europy. Prawie wszyscy politycy polscy wspierali wysiłki wejścia Polski do NATO. Oponentem była tylko SdRP. Zmieniła jednak stosunek po przejściu władzy w 1993 roku przez lewicę. W dniu 3 VII 1991 r. prezydent Wałęsa odbył podróż do Kwatery Głównej NATO. Podczas konwentyku z Manfredem Wörnerem stwierdził: *Pragniemy jednej, bezpiecznej Europy, a jej gwarancje znajdują się w NATO*. Jednak formalnie dopiero w 1992 roku Polska uwierzytelniła intencje do uzyskania pełnoprawnego członkostwa w NATO. Starania polskiej dyplomacji w kierunku wstąpienia Polski do NATO były czynione wszakże dużo wcześniej. W 1990 r. Ambasada Polska w Brukseli – gdzie funkcjonował wówczas Tadeusz Olechowski – zainicjowała utrzymywanie stabilnych korelacji z NATO. W marcu 1992 r. Lech Wałęsa powziął wysiłek przyspieszenia dialogu Polski w sprawie wstąpienia do NATO. Należy przyznać, że uczynił to bardzo inteligentnie i dyplomatycznie. W trakcie wizyty w Brukseli oznajmił swoją nową koncepcję utworzenia innego systemu bezpieczeństwa, budowanego autonomicznie przez państwa Europy Środkowej. Wypowiedź Wałęsy była swego rodzaju zdumieniem nie tylko dla Europy, ale także dla Polski oraz polskich polityków i rządu Jana Olszewskiego. Koncepcja zakładała, aby kraje Europy Wschodniej i Środkowej rozważyły powołanie dwóch nowych organizacji. Miały być one do pewnego stopnia analogią struktur zachodnich, dlatego Wałęsa zdefiniował je mianem: NATO-bis oraz EWG-bis. Była to osobliwa demonstracja, która miała nakłonić NATO do działania. Tak też się

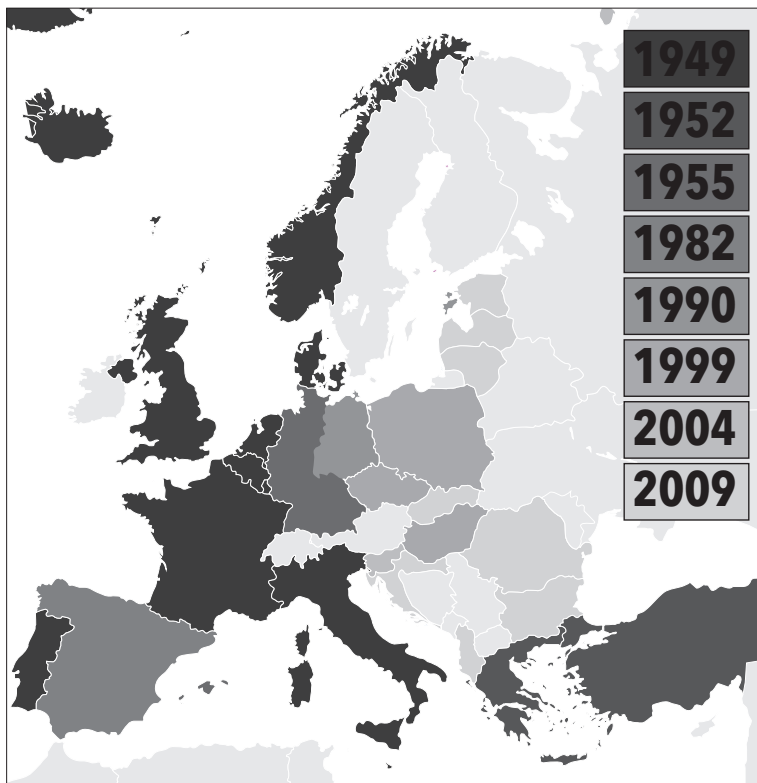
286 A. Krzeczunowicz, *Krok po kroku – polska droga do NATO*, Kraków 1999r., s. 7-10.

stało. Zaraz po tym zdarzeniu Wałęsa wyruszył do Niemiec. Tam, podczas dialogu z prezydentem Richardem von Weizsäckerem, Lech Wałęsa zaskoczył wszystkich zebranych, gdyż zaczął powtórnie mówić o konieczności stworzenia: NATO-bis oraz EWG-bis. Propozycja Wałęsy była tak dużym zdumieniem dla europejskich mężów stanu, że sprawiła przyspieszenie deklaracji w procesie wstąpienia krajów Europy Środkowo-Wschodniej do NATO. Państwa zachodnie obawiały się, by w Europie nie powstała nowa potężna siła polityczno-wojskowa. Na decyzje długo nie czekano. Już 12 III 1992 r. podczas następnej wizyty w Polsce, Manfred Wörner oświadczył, że: *Drzwi do NATO są otwarte*. Od tej chwili Sojusz systematycznie realizował politykę *otwartych drzwi* wobec tych państw, które gotowe były zaakceptować i stosować ujęte w Traktacie Północnoatlantyckim zasady oraz gwarantowały wolę udziału we wzajemnych wysiłkach na rzecz zapewnienia stabilności i bezpieczeństwa obszaru euroatlantyckiego.

Jaką funkcję w tym czasie pełniły WSI w polskiej armii? Niech do tego posłuży stanowisko byłego z-cy szefa WSI Mariusza Marczewskiego: „*[WSI] dopychały kolanem polską armię do NATO. Między Wojskiem Polskim a NATO istniała wtedy jeszcze przepaść. WSI starały się ją zasypywać. Utrzymywały łączność z NATO choćby lepszej znajomości języków. WSI były wtedy wizytówką lepszej części naszej armii.*”²⁸⁷

Dopiero w 1994 roku odmieniło się podejście Białego Domu. Andrzej Olechowski otrzymał gwarancję, że Rosja nie będzie dysponować prawem weta w gestii przyjęcia Polski do NATO. Natomiast Bill Clinton w czasie pobytu w Warszawie w 1994 roku zakomunikował, że państwa NATO nie zastanawiają się już czy przyjąć Polskę wraz z innymi państwami do NATO, ale kiedy przyjąć. W tym samym roku Kongres USA ustanowił tzw. poprawkę Browna, która uprawniała prezydenta do poszerzenia współpracy wojskowej NATO o następujące kraje: Polskę, Słowację, Czechy i Węgry.

287 *Wywiad o obniżonej skuteczności*, rozmowa z Mariuszem Marczewskim „Gazeta Wyborcza” z dnia 19.02.2007r.

Schemat 16. Układ historycznej struktury położenia oraz powiększania państw NATO

Źródło: Opracowanie własne.

Określenie instytucjonalizacji pochodzi od łacińskiego terminu „institutio”. Oznacza ono zarówno urządzenie czegoś, zwyczaj czy nawyk, jak też tradycję. Instytucje tworzone były przede wszystkim w ramach organizacji, zbiorowej egzystencji społeczeństw, czyli państw. Następnie w wyniku postępu procesów internacjonalizacji różnych symptomów życia społeczeństw oraz państw, instytucje uległy upowszechnieniu, skutkiem czego powstały debiutanckie instytucje, specyficzne dla relacji międzyna-

rodowych, regulujące operowanie poliarchicznego środowiska międzynarodowego²⁸⁸.

Należy spostrzec, iż rola instytucji nadal nie była uznawana w teoretycznych kontemplacjach na tematy stosunków międzynarodowych. Johan Olsen i James March zauważyli jednak, iż instytucje prosperują od dawna jako względnie stabilne praktyki, regulujące oczekiwane zachowania, określonych subiektów w określonych sytuacjach²⁸⁹. Wg Roberta Keohane, instytucje przedstawiają zespół trwałych, wzajemnie sprzężonych reguł formalnych, jak i nieformalnych, określających misję podmiotów, kształtujących ich przeświadczenia i ograniczających zachowania²⁹⁰. Sympatycy teorii reżimów, poprzeczającej koncepcję instytucjonalizmu racjonalnego wyboru, oznajmiali na początku lat 80. dwudziestego wieku, iż wprawdzie państwa narodowe zostają w dalszym ciągu zasadniczymi aktorami na scenie politycznej, to instytucje rozpoczynają odgrywać w polityce coraz istotniejszą rolę. W nauce o koneksjach międzynarodowych, upowszechniło się określenie reżimów międzynarodowych pióra jednego z inicjatorów teorii reżimów Stephena Krasnera, który spostrzegł je, jako zasady, kanony i procedury decyzyjne inspirujące zbieżność oczekiwań subiektów w określonej dyscyplinie stosunków międzynarodowych²⁹¹. W wymiarze instytucjonalnym, zagrożenie państwa wolno określić jako wszystkie oddziaływania zewnętrzne redukujące suwerenność narodową w dowolnych formatach egzystencji państwowej²⁹². Z tego powodu na plan pierwszy przesuwa się suwerenność terytorialno-administracyjna oraz gospodarcza. Wszelkie inne, choćby społeczno-kulturowa, są w jakimś znaczeniu pochodnymi tych wymienionych. Zbyteczne jest uzasadnianie, iż przez ostatnie ponad pół wieku wyzbyci byliśmy z suwerenności. W różnych dziedzinach i z różnym nasileniem, lecz wciąż

288 S. Parzymieś, R. Zięba, *Instytucjonalizacja wielostronnej współpracy międzynarodowej w Europie*, Warszawa 2004, s. 9.

289 J. Kukulka, *Teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2000, s. 205-209.

290 R. O. Keohane, Neoliberal Institutionalism: A Perspective on World Politics, w: idem (red.) *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*, Boulder 1989, s. 3.

291 S. D. Krasner, *Structural Causes and Regime Consequences. Regimes as Intervening Variables*, *International Organizations* 1982, Vol. 36, nr.2, s. 3.

292 L. Ciborowski, *Ocena Zagrożenia Bezpieczeństwa RP*, Warszawa 1995 r., s. 3-5.

nasza egzystencja narodowa formowana była wpływami obcymi. Obecnie cieszymy się, iż jesteśmy niepodległym, niezależnym i wolnym państwem. Czy tak jest faktycznie? Czy w ogóle całkowita niezależność państwowa jest realna we współczesnym świecie? Możliwe, że w znaczeniu terytorialno-administracyjnym tak, lecz gospodarczym – nie. Rozkwit szeroko rozumianej komunikacji sprawił, że nawet największe supermocarstwa świata, nie mogą obecnie być suwerenne ekonomicznie. Na tej płaszczyźnie nie należy mieć złudzeń. Można jedynie dokonywać niektórych przewartościowań, np.: zamiast ze Wschodem, sprzymierzmy się bardziej z Zachodem, jednak to nie jest najistotniejsze. Ważne jest, aby koneksje te funkcjonowały na warunkach demokratycznych (a nie narzuconych) i przynosiły państwu profity gospodarcze. Co do zagrożeń autonomiczności terytorialno-administracyjnej, to raczej nie trzeba ich upatrywać obecnie w konfrontacyjnych zamiarach konkretnego państwa. Raczej nikt z naszych sąsiadów nie organizuje obecnie agresji na Polskę, chociaż gdzieśgdzie można zaobserwować negatywne akcenty. Decyzje jałtańskie spowodowały tyle niedomówień terytorialnych, iż w każdym państwie Europy Środkowej przebywają zbiorowości ludności, które w wyniku powojennej parcelacji poniosły straty materialne. Nie należy tego lekceważyć, ale również nie można wyłącznie na ich podstawie tworzyć prognozy zagrożeń – byłaby to zbyt daleko postawiona teza. Trzeba to dostrzegać, ale w kontekście istnienia źródeł napięć, które dopiero na odpowiednim gruncie mogą się zrealizować urzeczywistnieniem zagrożenia. Przy puszczenia realne należy korelować przede wszystkim z realnym ożywieniem okoliczności polityczno-gospodarczych w Europie i świecie oraz z zestawieniem własnej siły militarnej z siłą militarną bezpośredniego otoczenia kraju. Na pewno w jakimś stopniu gwarantem spokoju w Europie jest Sojusz Północnoatlantycki oraz stacjonowanie amerykańskich SZ na tym kontynencie. Przystąpienie Polski do NATO wygenerowało konieczność sprecyzowania narodowych przepisów doktrynalnych do warunków kompatybilności i interoperacyjności w sojuszniczych działaniach (wspólnych i połączonych) na rzecz utrzymania pokoju. Dla tak zdefiniowanego tematu, ważne znaczenie ma definicja „podejścia” do przedmiotu badania, w obszarze którego precyzowane są hipotezy dotyczące fundamentów i zakresu legitymizacji aparatu politycznego, osadzenie tego cyklu w szerszym kręgu legitymizacji świata ogólnospołecznego oraz jego stosunku do bytu władzy i systemu politycz-

nego. Jest to zagadnienie priorytetowe, zważywszy że legitymizacja jest wieloaspektowym pojęciem, spajającym w sobie różne elementy – formy akceptacji władzy oraz legalności normatywnego uzasadnienia. W koncepcji polityki, często przyjmowany pogląd, który uwzględnia ten złożony wymiar, uwidacznia się w stwierdzeniu, iż władza polityczna jest legitymowana, jeśli jest nabywana i wypełniana zgodnie z określonymi regułami (jest legalna), jurysdykcyjne źródła władzy (normy), jak i cele oraz reguły jej sprawowania pozwalają się usprawiedliwić i uzasadnić solidarnie ze społecznie akceptowaną wiarą, stanowisko władzy jest potwierdzone przez okazywane poparcie lub przyzwolenie, jak i uznanie z kierunku innego autorytetu²⁹³. 17 marca 1948 Francja, Benelux oraz Wielka Brytania podpisały Układ Brukselski, będący inicjatorem Paktu Północnoatlantyckiego. 4 IV 1949 r. został podpisany Pakt Północnoatlantycki w Waszyngtonie. 14 V 1955 r. nastąpiło podpisanie Układu Warszawskiego w Warszawie przez Związek Radziecki i kraje bloku wschodniego, w celu utworzenia przeciwwagi dla NATO. Układ Warszawski i NATO tworzyły opozycję wobec siebie w czasie zimnej wojny. Po zniesieniu żelaznej kurtyny w 1989 roku Układ Warszawski został rozwiązany. W roku 1966 Charles de Gaulle powziął decyzję o wycofaniu Francji z układu militarnych NATO. Powodem takiej decyzji była chęć rozwoju własnego programu obrony jądrowej. Sytuacja ta spowodowała przeniesienia 16 X 1967 roku głównej siedziby NATO z Paryża do Brukseli. O ile w Brukseli znajduje się od tamtego czasu siedziba polityczna Sojuszu, to sztab dowództwa wojskowego został ulokowany na południu Brukseli, w mieście Mons. Układ Warszawski rozwiązano 1 VII 1991 r. Natomiast 8 VII 1997 r., trzy państwa, podległe niegdyś ZSRR: Polska, Węgry i Czechy – zostały zaproszone do układu NATO.

Poczucie ryzyka i zagrożenia polskiego narodu w zakresie bezpieczeństwa, wyraźnie wpływało na działalność państwa, dowodem tego była przeprowadzona po 1989 r. weryfikacja personelu wojskowych służb specjalnych. Wynika to m.in. z zapisu Raportu Sejmowej Podkomisji

293 Takie ujęcie legitymizacji nawiązuje do stanowiska D. Beethama i jest w chwili obecnej często powoływane. D. Beetham, *The Legitimation of Power*, London 1991, s. 3-17. Również, D. Betham. Ch. Lord, *Legitimacy and the European Union*, w *Political Theory and the European Union. Legitimacy, constitutional choice and citizenship.*, London 1998, s. 15.

Nadzwyczajnej (z 1991 r.) pod kierownictwem piosła Janusza Okrzesika. Fragment tego zapisu brzmi następująco:

- A. *W wyniku rozformowania WSW zdecydowanie zmniejszono służbę kontrwywiadu. Stanowi ona 24% stanu etatowego WSW. Ze stanu ewidencyjnego WSW liczącego 2565 żołnierzy, wyznaczono na stanowiska w Kontrwywiadzie Wojskowym – 745, w tym ze stanu 1574 oficerów, na stanowiska w Kontrwywiadzie Wojskowym wyznaczono – 535 oficerów. Przy doborze oficerów na stanowiska w nowej strukturze brano pod uwagę przede wszystkim wysokie wartości intelektualne i moralno-etyczne, wysokie kwalifikacje zawodowe, a także pozytywny stosunek do zachodzących w kraju i wojsku przemian politycznych oraz strukturalnych²⁹⁴.*
- B. *Na stanowiska kierownicze wyznaczono kadrę młodą, dobrze przygotowaną do pełnienia tych funkcji. Przeciętny wiek szefów oddziałów wynosił 44,8 lat, a szefów wydziałów 41,8 lat. Nikt spośród nich nie służył w organach byłej Informacji Wojskowej, ani też nie miał bezpośredniego wpływu na określenie kierunków pracy kontrwywiadowczej byłej WSW²⁹⁵.*

W ponad 92% była to kadra posiadająca dyplomy wyższych uczelni, znająca języki obce²⁹⁶.

Ponadto z powyższego można wywnioskować, w jaki sposób, w skali masowej dobierano żołnierzy do służby w wojskowych służbach specjalnych, by próbując oddziaływać na bezpieczeństwo państwa.

W 1990 roku rozformowano WSW, w wyniku czego Pion Dochodzeniowo-Porządkowy tworzył podstawę sformowania Żandarmerii Wojskowej (ŻW), natomiast Zarząd III (Kontrwywiadu) wcielono do Zarządu II Sztabu Generalnego.

Tak utworzony organizm nazwano jesienią 1991 r. WSI – Wojskowymi Służbami Informacyjnymi w III RP²⁹⁷. WSI jako osobny Inspektorat

294 Raport o działaniach żołnierzy WSI, op. cit., s.197.

295 Ibidem, s. 198.

296 *Nasza dewiza: ufać i sprawdzać*, op. cit., „Rzeczpospolita”, nr 291 z 11.12.1992.

297 O ich utworzeniu zdecydował rząd Tadeusza Mazowieckiego (patrz protokół ustaleń nr 32/91 posiedzenia RM z 9 lipca 1991 roku).

podlegał Ministrowi Obrony Narodowej. O ich powstaniu zdecydował rząd Tadeusza Mazowieckiego.

Do 1995 roku działalność WSI *expressis verbis* nie była uregulowana na poziomie ustawy, czy chociażby rozporządzenia. Na mocy art. 35 ust. 1, tzw. „Małej Konstytucji” z 1992 r., ustanowiono prezydenta najwyższym zwierzchnikiem SZ RP. Dopiero w art. 5 ust. 1 ustawy z dnia 14 XII 1995 r., o urzędzie Ministra Obrony Narodowej, zawarto regulację definiującą, że WSI podlegają temu ministrowi.

Z przedstawionych danych wynika, że wojskowe służby specjalne bez wątpliwości przeszły weryfikację, dokonaną nie przez aparat PRL-owski, lecz przez demokratycznie ustanowiony rząd Tadeusza Mazowieckiego. W tym temacie nie powinno być żadnej wątpliwości, jak też, że w tym okresie zadania WSI do wykonania stawał ten, a nie inny rząd.

ZAKOŃCZENIE

Służba informacji w Polsce powojennej została stworzona od podstaw i wyszkolona przez oficerów „Smierszy”. W pierwszych latach swojego istnienia podlegała ona w większym stopniu organom kontrwywiadu wojskowego ZSRR niż polskiemu ministrowi obrony narodowej. Najtragiczniejszy jest fakt, że w omawianym okresie wielu młodych, niewykształconych oficerów wstępowało do służby z pobudek patriotycznych. Jaki wpływ miała partia na organy informacji ukazuje stanowisko kierownictwa Głównego Zarządu Informacji wobec sytuacji w końcu lat 40. W notatce o pracy organów Informacji z lipca 1949 roku czytamy, że dobór i szkolenie nowych oficerów informacji, jak i przeszkolenie starszych pracowników prowadzono nie dość intensywnie. W związku z tym powoli odbywało się wysuwanie młodych oficerów na wyższe stanowiska, praca części wykwalifikowanej agentury służby miała charakter obronny, a nie ofensywny, czego wynikiem były nikłe rezultaty rozpracowań szpiegowskich. Stan kwalifikacji oficerów w tym czasie był niedostateczny. Należy przyjąć zasadę dobierania i kierowania na kursy tylko oficerów mających co najmniej półroczny staż oficerski. Przewidywano, że w związku z brakami w służbie należy do końca 1949 roku skierować na przeszkolenie 80 podchorążych i 200 podoficerów i szeregowych, a w 1950 roku – 40 oficerów, 140 podchorążych. Już wówczas wysuwano postulat połączenia

służby z Ministerstwem Bezpieczeństwa Publicznego celem polepszenia pracy. Z jednej strony polityczna i ideologiczna indoktrynacja doprowadziła do stworzenia z nich ludzi wiernych nowej władzy, a z drugiej – represjonowanie ich (karne i dyscyplinarne) za ludzkie odruchy w stosunku do oficerów podejrzanych o brak gorliwości w wykonywaniu obowiązków służbowych, doprowadziło do tego, że oficerowie tej służby byli jedną z najbardziej represjonowanych grup korpusu oficerskiego w WP. Świadczą o tym dane przedstawione przez Władysława Tkaczewa²⁹⁸: „(...) co 19 nich był skazany przez sąd wojskowy, co 9 usunięty z wojska, a co 2 ukarany dyscyplinarnie”. Dlatego w organach informacji dominowała wzajemna atmosfera podejrzliwości. W znacznym stopniu oddziaływała ona na psychikę i zachowanie się oficerów, którzy bardzo podejrzliwie odnosili się do kadry, widząc w nich ewentualnych: *wrogów politycznych i klasowych*. Duża rotacja oficerów w organach Informacji Wojskowej (zwolnionych po wyszkoleniu) powodowała, że zapotrzebowanie na nowych oficerów było bardzo duże. W 1946 roku, na 309 wyszkolonych zwolniono 148 (48%), w 1947 roku – na 191 wyszkolonych zwolniono 171 (89%), natomiast w 1948 roku na 102 wyszkolonych zwolniono 79 (77%). Z analizy stanów etatowych służby wynika, że w latach 1945–48 oficerowie stanowili 98% ogólnej liczby żołnierzy zawodowych służby. W tym czasie nastąpiły ogromne przemieszczenia kadr oficerskich, ponieważ przyjęto 1289 Polaków na stanowiska oficerów informacji (z liczby tej zwolniono 498) i odkomenderowano do ZSRR 700 oficerów wywodzących się ze „Smierszy”. W omawianych latach było rokrocznie średnio 955 stanowisk oficerskich, a zmiany kadrowe odnosiły się statystycznie aż do 2487 oficerów. Oznacza to, że przeciętnie w każdym roku 622 (65%) oficerów odchodziło lub przychodziło do tej służby. Sytuacja kadrowa ustabilizowała się dopiero w marcu 1949 r., po odejściu części oficerów do Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (MBP).

Z przeprowadzonych badań wynika, iż w Moskwie w dniu 2 VI 1947 r. została opracowana i wdrożona ściśle tajna Instrukcja NK/003/47, mająca służyć do zarządzania („45 zasad zniewolenia”), postępowania

298 W. Tkaczew, *Organa Informacji Wojska Polskiego: 1943-1956; kontrwywiad wojskowy*, Warszawa 2007.

z państwem polskim na wszystkich jego płaszczyznach społeczno-ekonomiczno-gospodarczych. Narzędziem wykonawczym, realizującym jej (instrukcji) zagadnienia, były polskie wojskowe służby specjalne, w pierwszym okresie powojennym ściśle działające pod parasolem NKWD. Każde kolejne dziesięciolecie powodowało coraz większe usamodzielnianie się polskich wojskowych służb specjalnych. Jednocześnie z tym usamodzielnianiem, następowało wyzwalamie się spod wpływów Moskwy. Odsuwanie sowieckiego parasola znad polskich wojskowych służb specjalnych powodowało systematyczne wzmacnianie i oczyszczanie ducha narodu polskiego, przy jednoczesnym osłabianiu wpływów Rosji sowieckiej. Należy też zauważyć, iż w wyniku przeprowadzonych analiz materiału badawczego, działalność poszczególnych wojskowych służb specjalnych nie była pierwszoplanowa, lecz raczej pomocnicza (drugoplanowa), ustępując pola działania cywilnym służbom specjalnym, takim jak: UB, SB, itd. To spostrzeżenie wynika również z liczby realizowanych „45 zasad zniewolenia”, z których wojskowe służby specjalne realizowały około killkunastu. Czy ważność tych killkunastu punktów w stosunku do pozostałych killkudziesięciu kilku była większa czy mniejsza, wydaje się pytaniem niestosownym, gdyż każdy z 45 punktów w swojej ważności nie odbiega od siebie. Zdobywane informacje zarówno przez wewnętrzne wojskowe służby specjalne dotyczące Polski, jak i służby specjalne działające poza Polską były źródłem informacji dla Moskwy – działały na jej korzyść. Każde państwo w byłym bloku komunistycznym (tak jak Polska) mogło mieć wyznaczony (przez Sowietów) swój front działania na zewnątrz Układu Warszawskiego w celu zbierania określonych informacji, leżących w zainteresowaniu przede wszystkim Moskwy. W ten sposób Sowietci mieli pełną wiedzę i kontrolę nad państwami z Układu Warszawskiego, jak również wiedzę o państwach spoza bloku. Należy też zauważyć, iż w badanym okresie, oprócz ingerencji Rosji, w działalność polskich wojskowych służb specjalnych zaangażowane czynnie były służby specjalne wielu innych państw, m.in.: NRD – „STASI”, Watykanu – „Święte Przymierze”, USA, Kanady.

Z początkiem lat siedemdziesiątych pojawiają się coraz częściej kompleksowe, ujmujące całokształt zagadnienia polskich wojskowych służb specjalnych, propozycje reformowania tej sfery działania organów państwa (m.in. począwszy od W. Gomułki i E. Gierka do władz prawicowych).

Jest to proces generowany w największym stopniu przez zmiany na scenie politycznej. Przydatna dla oceny zagadnienia wydaje się tu jednak konstatacja, że koncepcje reform obejmowały zmianę zarówno struktur tajnych służb, jak i filozofii ich działania. W konsekwencji, następowała stopniowa profesjonalizacja sfery nadzoru nad działalnością tajnych służb. W środowisku politycznym zwiększała się liczba osób zaznajomionych ze specyfiką działań organów państwa, wykonujących zadania operacyjno-rozpoznawcze. Problematyka funkcjonowania służb specjalnych coraz częściej była również przedmiotem analiz i badań naukowych. Znacząca liczba przekazów publicystycznych i opinii, upowszechnianych w mediach publicznych, wykreowała obraz tajnych służb w społeczeństwie. Te fakty pozwalają wnioskować o znaczącej społecznej roli służb specjalnych w państwie demokratycznym. Warto przy tym pamiętać, że służby były i są instrumentem bezpieczeństwa państwa. Efektywne wykonywanie przez nie funkcji informacyjnej – rozpoznawania i przeciwdziałania zagrożeniom – wyznacza sens ich utrzymywania w państwie. Zatem to nie właściwy wizerunek w społeczeństwie, ale odpowiednio wczesne rozpoznanie niebezpieczeństw dla kraju i jego obywateli stanowi ostateczny miernik skuteczności działania tajnych służb. Należy przy tym zauważyć, że o efektywności tajnych działań mogą dobitnie sądzić tylko ci, którzy mają dostęp do takiej wiedzy oraz zdolność postrzegania relacji pomiędzy skutkami (efektami) a kosztami poszczególnych przedsięwzięć. Dla szerokiej publiczności doniesienia o działalności tajnych służb są zjawiskiem medialnie atrakcyjnym, choć często pozbawionym waloru rzetelności. W tych warunkach postulat profesjonalizacji sfery nadzoru nad działalnością służb specjalnych oraz kontroli tejsze działalności przez właściwe organy państwa nabiera właściwego wymiaru. Sfery aktywności państwa, niepoddane publicznej ocenie i oglądowi, muszą w imię uprawnionych interesów obywateli zostać poddane specjalistycznemu nadzorowi i kontroli właściwych organów, ukonstytuowanych na podstawie norm prawa. Im lepiej wykonywane będą funkcje nadzorcze i kontrolne wobec służb specjalnych, tym mniej prawdopodobne, że w działalności tych służb będzie dochodziło do wynaturzeń i zjawisk uderzających w powagę państwa i jego bezpieczeństwo. Negatywnym przykładem tego stanu rzeczy było ukazanie się tzw. listy Wildsteina, który opublikował listę pracowników kadrowych oraz osobowych źródeł informacji ówczesnych służb bez

ich weryfikacji. Jednocześnie podał numery ewidencyjne i numery teczek. Wielu z nich było wówczas jeszcze w służbie czynnej zarówno w kraju, jak i za granicą. Przyniosło to niepowetowane straty²⁹⁹.

Następnym ujemnym wskaźnikiem, był: *Raport o działaniach żołnierzy i pracowników WSI (...)*. Odnosił się on m.in. do: likwidacji wojskowych służb specjalnych; wojskowych jednostek organizacyjnych wykonujących zadania w zakresie kontrwywiadu wojskowego i wywiadu³⁰⁰.

Większość akt i dokumentów wojskowych, zawierających tajemnicę państwową o klauzulach: „ściśle tajne” i „tajne” oraz tajemnicę służbową o klauzulach: „poufne” i „zastrzeżone”, służb Wywiadu Wojskowego i Kontrwywiadu Wojskowego do 2006 r., stała się jawna dla całego świata, w tym dla wszystkich obcych służb specjalnych zainteresowanych Polską. Znajomość struktur i metod pracy wywiadu wojskowego w znaczący sposób poszerzyła opublikowanie Instrukcji o pracy operacyjnej Zarządu II Sztabu Generalnego WP z 1976 r.³⁰¹

Zmiany, jakim poddawane jest współczesne państwo, wywołują problem organizacji, która byłaby odpowiednia do zapewniania bezpieczeństwa tak obywatelom, jak i strukturom kierownictwa państwa. Widać przy tym, że obecnie coraz większe znaczenie przypisuje się roli wiedzy (informacji) zarówno w działaniach rządu, jak i wytwarzanych przez niego dokumentach oraz kierunkach zmian w polityce państwa. W tym zakresie jest ona przedmiotem społecznego oglądu, co dotyczy również segmentu odpowiadającego za działalność służb specjalnych.

Proces sytuowania służb specjalnych RP w strukturach demokratycznego państwa trwa. Przedstawione fakty i wnioski wskazują, że służby

299 Ww. lista Wildsteina – w posiadaniu autora.

300 *Raport o działaniach żołnierzy i pracowników WSI oraz wojskowych jednostek organizacyjnych realizujących zadania w zakresie wywiadu i kontrwywiadu wojskowego przed wejściem w życie ustawy z dnia 9 lipca 2003 r. o Wojskowych Służbach Informacyjnych w zakresie określonym w art. 67. ust. 1 pkt 1-10 ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. „Przepisy wprowadzające ustawę o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz ustawę o służbie funkcjonariuszy Służby Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służby Wywiadu Wojskowego” oraz innych działaniach wykraczających poza sprawy obronności państwa i bezpieczeństwa Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2007.

301 Ibidem, s. 382-458.

specjalne nie powinny być sterowane i nadzorowane przez jedną opcję polityczną. Historia naszego kraju pokazała, że wykorzystywanie służb jako oręża do zwalczania przeciwników politycznych przeniosła się niestety na późniejsze lata. Skutecznym środkiem zapobiegania tego rodzaju wynaturzeniom jest ogólny nadzór parlamentu i jego komisji, w której znajdują się przedstawiciele różnych opcji politycznych i niezależni eksperci.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Centralne Archiwum Wojskowe (CAW) Warszawa:

- Zespół Gabinetu Ministra Obrony Narodowej
- Zespół Oddziału II Sztabu Generalnego

Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów Instytutu
Pamięci Narodowej w Warszawie.

Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie.

Oddziałowe Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów
Instytutu Pamięci Narodowej w Łodzi.

ŹRÓDŁA PRAWA

Ustawa z 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym
i archiwach (Dz. U. z 2002 r., nr 171, poz. 1396).

Ustawa z 11.04.1990 r. o uchyleniu ustawy o kontroli publikacji i widowisk,
zniesieniu organów tej kontroli oraz o zmianie ustawy
– Prawo prasowe (Dz. U. RP nr 29 z 07.05.1990, poz.173).

Ustawa z 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia
(Dz. U. z 1997 r., nr 114, poz. 740 z późn. zm.).

Ustawa z 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych
(Dz. U. z 2002 r., nr 101, poz. 926).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. KK /Przestępstwa przeciwko
ochronie informacji/ (Dz. U. 1977.88.553).

Ustawa z dnia 25 czerwca 1997r. o świadku koronnym /tekst jednolity/.

Ustawa o ochronie informacji niejawnych (Dz. U. 99.11.95, z późn. zm. art. 35 ust. 2).

Ustawa z dnia 22 stycznia 1999 r. o ochronie informacji niejawnych (Dz. U. Nr 11,
poz. 95 z późn. zm.). Tekst ujednolicony po zmianie z 15 kwietnia 2005 r.

Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o ochronie baz danych (Dz. U. 2001.128.140247).

Ustawa z dnia 6 lipca 2001 r. o gromadzeniu, przetwarzaniu
i przekazywaniu informacji kryminalnych oraz o Krajowym Systemie
Informatycznym /tekst jednolity/ (Dz. U. 2001.11 0.1189).

- Ustawa z 21 lipca 2000 r. Prawo telekomunikacyjne (Dz. U. z 6 września 2000 r.).
- Ustawa z 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej
(Dz. U. z 2001 r., nr 112, poz.1198).
- Ustawa z dnia 6 września 2001r. o dostępie do informacji
publicznej (Dz. U. 2001.112.1198).
- Ustawa z 14 lutego 2003 r. o udostępnianiu informacji
gospodarczych (Dz. U. z 2003 r., nr 50, poz. 424).
- Ustawa o Biurze Ochrony Rządu (tekst pierwotny: Dz. U. z 2001 r. Nr 27,
poz. 298; tekst jednolity: Dz. U. z 2004 r. Nr 163, poz. 1712 ze zm.).
- Ustawa z dnia 14 lutego 2003 r. o udostępnianiu informacji
gospodarczych (Dz. U. 2003.50.424).
- Ustawa z dnia 16 lipca 2004 r. – Prawo komunikacyjne.
- Ustawa z dnia 18 lipca 2008 r. o świadczeniu usług drogą
elektroniczną (Dz. U. 2002.144.1204).
- „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej” 1944, nr 1, 2, 3, 10.
- PN-I-13335-1 (GMITS-1). Technika informatyczna
– Wytyczne do zarządzania bezpieczeństwem systemów
informatycznych, Polski Komitet Normalizacyjny, 1999.
- PN ISO/IEC 17799. Technika informatyczna – Praktyczne zasady zarządzania
bezpieczeństwem systemów informatycznych, 2000.
- PN-I-13335-1. Technika informatyczna – Wytyczne do zarządzania
bezpieczeństwem systemów informatycznych. Pojęcia i modele
bezpieczeństwa systemów informatycznych.
- PN-ISO/IEC 15408-1. Technika informatyczna – Techniki Zabezpieczeń.
Kryteria Oceny Zabezpieczeń Teleinformatyki.
- PN-ISO/IEC 17799. Technika informatyczna – Praktyczne
zasady zarządzania bezpieczeństwem informacji.
- Rozporządzenie Ministra Kultury z 16 września 2002 r. w sprawie postępowania
z dokumentacją, zasad jej klasyfikowania i kwalifikowania oraz
zasad i trybu przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów
państwowych (Dz. U. z 2002 r., nr 167, poz. 1375).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 7 listopada 2003 r.
w sprawie udzielania informacji o osobach oraz o podmiotach
zbiorowych na podstawie danych zgromadzonych w Krajowym
Rejestrze Karnym (Dz. U. z 2003 r., nr 198, poz. 1930).

- Rozporządzenie Ministrów Spraw Wewnętrznych i Administracji z 14 października 1998, w sprawie szczegółowych zasad i wymagań, jakim powinna odpowiadać ochrona wartości pieniężnych przechowywanych i transportowanych przez przedsiębiorców i inne jednostki organizacyjne (Dz. U z 1998 r., nr 129, poz. 858).
- Rozporządzenie Ministrów Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Obrony Narodowej z 26 lutego 1999 r. w sprawie trybu i sposobu przyjmowania, przewożenia, wydawania i ochrony materiałów (Dz. U z 1999 r., nr 18, poz. 168).
- Rozporządzenie Ministrów Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Obrony Narodowej z 27 listopada 2003 r. w sprawie oznaczania materiałów, w tym klauzulami tajności, oraz sposobu umieszczania klauzul na tych materiałach (Dz. U z 2003 r., nr 211, poz. 2071).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z 25 lutego 1999 r. w sprawie podstawowych wymagań bezpieczeństwa systemów i sieci teleinformatycznych (Dz. U. z 1999 r., nr 18, poz. 162).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z 25 lutego 1999 r. w sprawie szczegółowego trybu prowadzenia przez służby ochrony państwa kontroli w zakresie ochrony informacji niejawnych stanowiących tajemnicę państwową (Dz. U z 1999 r., nr 18, poz. 160).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z 24 czerwca 2003 r. w sprawie obiektów szczególnie ważnych dla bezpieczeństwa i obronności państwa oraz ich szczególnej ochrony (Dz. U. z 2003 r., nr 116, poz.1090).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z 9 lutego 1999 r. w sprawie stanowisk i rodzajów prac zleconych w organach administracji rządowej, których wykonywanie może łączyć się z dostępem do informacji niejawnych stanowiących tajemnicę państwową (Dz. U. z 1999 r., nr 18, poz. 155).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z 9 lutego 1999 r. w sprawie organizacji kancelarii tajnych (Dz. U. z 1999 r., nr 18, poz. 156 z późniejszymi zmianami).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 25.02.1991 r. w sprawie podstawowych wymagań bezpieczeństwa systemów i sieci teleinformatycznych (Dz. U. 1999.18.162).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 16.07.2001 r. w sprawie wysokości opłat za przeprowadzenie przez służbę ochrony państwa czynności warunkujących wydanie certyfikatu dla systemu lub sieci teleinformatycznej, urządzenia lub narzędzia kryptograficznego oraz za wydanie tych certyfikatów (Dz. U. 2001.77.820).

- Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 25 kwietnia 2001 r.
w sprawie sposobu ustalania opłat za czynności związane z badaniami i certyfikacją oraz weryfikacją (Dz. U. 2001.38.453).
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 24 stycznia 2003 r.
w sprawie wykonywania przez operatorów zadań na rzecz obronności, bezpieczeństwa państwa oraz bezpieczeństwa i porządku publicznego.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 lutego 2003 r. w sprawie zasad tworzenia, utrwalania, przechowywania i zabezpieczania, w tym przy zastosowaniu podpisu elektronicznego, dokumentów bankowych sporządzanych na elektronicznych nośnikach informacji (Dz. U. 2003.51.4423).
- Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 31 października 2001 r.
w sprawie szczegółowych zasad tworzenia, utrwalania, przechowywania i zabezpieczania dokumentów związanych z zawieraniem i wykonywaniem umów ubezpieczenia (Dz. U. 2003.193.1889).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie dokumentacji przetwarzania danych osobowych oraz warunków technicznych i organizacyjnych, jakim powinny odpowiadać urządzenia i systemy informatyczne służące do przetwarzania danych osobowych (Dz. U. 2004.100.1024).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 kwietnia 2004 r.
w sprawie sposobu technicznego przygotowania systemów i sieci służących do przekazywania informacji do gromadzenia wykazów połączeń telefonicznych i innych przekazów informacji oraz sposobów zabezpieczania danych informatycznych (Dz. U.2004.100.1023).
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 30 sierpnia 2004 r. w sprawie homologacji systemów informatycznych stosowanych w urzędach pracy (Dz. U. 2004.204.2085).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 sierpnia 2004 r.
w sprawie przygotowania i wykorzystania systemów łączności na potrzeby obronne państwa (Dz. U. 2004.180.1855).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 25 października 2004 r. w sprawie wzoru 1c karty zapytania oraz sposobu jej wypełnienia (Dz. U. 2004.242.2425).
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 16 czerwca 2005 r.
w sprawie planu działań przedsiębiorcy telekomunikacyjnego w sytuacjach szczególnych zagrożeń (Dz. U. 2005.122.1029).

- Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 8 sierpnia 2002 r.
w sprawie sposobu i szczegółowych warunków spełnienia obowiązku ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej przez kwalifikowany podmiot (Dz. U. 02.128.1096).
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 6 sierpnia 2002 r.
w sprawie wzoru i szczegółowego zakresu wniosku o dokonanie wpisu do rejestru kwalifikowanych podmiotów świadczących usługi certyfikacyjne, związane z podpisem elektronicznym (Dz. U. 2002.128.1091).
- Rozporządzenie Ministra Gospodarki z dnia 6 sierpnia 2002 r.
w sprawie wysokości opłaty za rozpatrzenie wniosku o wpis do rejestru kwalifikowanych podmiotów świadczących usługi certyfikacyjne, związane z podpisem elektronicznym (Dz. U. 02.128.1098).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Obrony Narodowej z dnia 26 lutego 1999 r. w sprawie sposobu oznaczania materiałów, w tym klauzul tajności, oraz sposobu umieszczania klauzul na tych materiałach (Dz. U. 1999.18.167).
- Sprawozdanie Komisji Nadzwyczajnej do Zbadania Działalności Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z działalności w okresie 10. kadencji Sejmu (1989-1991), Warszawa 1991.
- Wymogi w zakresie ochrony fizycznej Kancelarii Tajnych określone w Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 9 lutego 1999 r. w sprawie organizacji kancelarii tajnych (Dz. U. 99.18.156).
- Zarządzenie nr 49 Ministra Obrony Narodowej z 5 sierpnia 2002 r. w sprawie szczególnych zasad organizacji kancelarii tajnych, stosowania środków ochrony fizycznej oraz obiegu informacji niejawnych.
- Zarządzenie Nr 006/70 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 1 lutego 1970 r. w sprawie pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa resortu spraw wewnętrznych. Instrukcja o pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa resortu spraw wewnętrznych, [w:] „Biblia” Służby Bezpieczeństwa: Instrukcja 006/70, wstęp H. Głębocki, „Acana”, nr 46/47: 2002 r.
- Zarządzeniu Nr 049/85 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 8 lipca 1985 r. w sprawie organizacji i zasad postępowania z materiałami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych.
- Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej nr 49/MON z dn. 26.09.1991 r.
- Decyzja Komisji Europejskiej z 29 listopada 2001 r. zmieniająca jej regulamin wewnętrzny nr 2001/844/WE.

- Decyzja nr 181 Ministra Obrony Narodowej z 6 października 2000 r.
w sprawie organizacji szczególnej ochrony systemów i sieci
teleinformatycznych w resorcie obrony narodowej.
- Decyzja nr 182 Ministra Obrony Narodowej z 6 października 2000 r.
w sprawie sprawowania nadzoru nad ochroną informacji
niejawnych w resorcie obrony narodowej.
- Decyzja nr 9 Ministra Obrony Narodowej z 25 stycznia 2001 r. w sprawie
szkolenia w zakresie ochrony informacji niejawnych.
- Decyzja nr 29 Ministra Obrony Narodowej z 22 lutego 2001 r. w sprawie trybu
certyfikacji i kontroli kancelarii zagranicznych, kancelarii środków i materiałów
kryptograficznych, punktów obsługi dokumentów zagranicznych, stacji
łączości kryptograficznej oraz pomieszczeń wydzielonych (terminali)
teleinformatycznych w jednostkach organizacyjnych resortu obrony narodowej.
- Decyzja Rady Unii Europejskiej z 19 marca 2001 r. w sprawie przyjęcia
przepisów Rady dotyczących bezpieczeństwa nr 2001/264/WE.
- Dyrektywa Bezpieczeństwa AD 70-1 PL, NATO 1997.
- Dyrektywa Bezpieczeństwa ACE (Zjednoczonego Dowództwa Europejskiego)
Numer 70-1. Jawne NATO. Dyrektywa ACE „Index to ACE Directives and
Manuale”. B-7010 SHAPE BELGIA, dn. 1 stycznia 1997 r.
– Polska 2025 D długookresowa strategia trwałego i zrównoważonego
rozwoju, Rada Ministrów, Warszawa, 26 lipca 2000.
- Kierunki działań Rządu wobec małych i średnich przedsiębiorstw do 2002 roku,
Rada Ministrów, Warszawa, 11 maja 1999. Konstytucja RP.
- National i Industrial Security Program do D 5220.22-M. USA 1995.
- Obwieszczenie Przewodniczącego Rady Państwa z dnia 16 lutego 1976 r.
w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu Konstytucji Polskiej
Rzeczypospolitej Ludowej uchwalonej przez Sejm Ustawodawczy
w dniu 22 lipca 1952 r. (Dz. U. Nr 7, poz. 36).
- Kodeks Karny Wojska Polskiego i ustawy dodatkowe z komentarzem*, Warszawa 1946.

MONOGRAFIE I OPRAWOWANIA ZWARTE I ARTYKUŁY NAUKOWE

- Aleksandrowicz T. R.**, *Analiza informacji w administracji i biznesie*, Warszawa 1999
- Andrew Ch.**, *Tylko dla oczu prezydenta*, Warszawa 1998.
- Berling Z.**, *Wspomnienia*, t. II, Warszawa 1990.
- Borowiecki R., Romanowska M.**, *System informacji strategicznej*.
Wywiad gospodarczy a konkurencyjność przedsiębiorstwa, Warszawa 2001.
- Carre J. L.**, *Szpiegowanie jest zajęciem uniwersalnym*, Warszawa 1999
- Cenciekiewicz S.**, *Długie ramię Moskwy. Wywiad wojskowy
Polski Ludowej 1943-1991*, Poznań 2011.
- Ciekanski Z.**, *Rodzaje i źródła zagrożeń bezpieczeństwa*, Józefów 2010.
- Ciborowski L.**, *Przestrzenie informacyjne działań bojowych*, T.1:
Przestrzenie walki informacyjnej, Warszawa 1997.
- Ciborowski L.**, *Ocena zagrożenia bezpieczeństwa RP*, Warszawa 1995.
- Dubicki T., Nałęcz D., Stirling T.**, *Polsko-brytyjska współpraca
wywiadowcza podczas II wojny światowej*. T: *Ustalenia
Polsko-Brytyjskiej Komisji Historycznej*, Warszawa 2004.
- Dworecki S.**, *Od konfliktu do wojny*, Warszawa 1996.
- Dworecki S.**, *Zagrożenia bezpieczeństwa państwa*, Warszawa 2002.
- Encyklopedia szpiegostwa**, Warszawa 1995.
- Frazik W., Kopka B., Majchrzak G.**, *Dzieje aparatu represji
w PRL 1944-1989. Stan badań*, Warszawa 2004.
- Galicki Z.**, *Status prawny służb specjalnych w wybranych
państwach zachodnich*, Warszawa 1996.
- Gasparski W.**, *Decyzje i etyka w lobbingu i biznesie*, Warszawa 2003.
- Grunberg K.**, *Szpiegdy Stalina. Z dziejów wywiadu radzieckiego*, Warszawa 1996.
- Grzegorowski Z.**, *Służby specjalne a bezpieczeństwo państwa polskiego*, Toruń 2013.
- Grzelak C., H. Stańczyk, S. Zwoliński**, *Bez możliwości wyboru. Wojsko
Polskie na froncie wschodnim 1943-1945*, Warszawa 1993.
- Hass L.**, *Ambicje, rachuby, rzeczywistość. Wolnomularstwo w Europie
Środkowo-Wschodniej 1905-1928*, Warszawa 1984.
- Hitti P. K.**, *Dzieje Arabów*, Warszawa 1969.
- Hoc S.**, *Zagadnienia odpowiedzialności karnej za szpiegostwo*, Warszawa 1985.
- Jabłonowski M., Prochwicz J.**, *Wywiad Korpusu Ochrony
Pogranicza*, Warszawa 2003/2004.
- Jaczyński S.**, *Zygmunt Berling między sławą a potępieniem*, Warszawa 1993.

- Jędrzejko M., Paszkowski M., Krogulski M.**, *Generalowie i admirałowie III Rzeczypospolitej (1989-2002)*, Warszawa 2002.
- Kancelaria Prezesa Rady Ministrów**, *Służby specjalne RP. Prawne aspekty cywilnego nadzoru*, Warszawa 1997.
- Kazimierski Z.**, *Wojskowa Akademia Techniczna 1951-2001*, Warszawa 2010.
- Kazimierski Z.**, *Polski przemysł zbrojeniowy w latach 1945-1955*, Warszawa 2005.
- Kessler R.**, *CLA od środka*, Warszawa 1994
- Koch E. R., Sperber J.**, *Infomafia*, Gdynia 1995.
- Kopka B.**, *Centrala „System represji w Polsce 1944-1950”*, [dodatek historyczny IPN] „Nasz Dziennik”, 12/2008 (19).
- Kukułka J.**, *Teoria stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2000.
- Kunikowski J.**, *Armia w społeczeństwie demokratycznym*, Warszawa 1997.
- Krasner S. D.**, *Structural Causes and Regime Consequences. Regimes as Intervening Variables, International Organizations 1982.*
- Krwawicz M. N.**, *Struktura Organizacyjna Armii Krajowej, Mówią Wieki*, nr 9/1986.
- Krzczunowicz A.**, *Krok po kroku – polska droga do NATO*, Kraków 1999.
- Libera B.**, *Urzędnik i biznesmen w środowisku międzynarodowym. Wybrane aspekty pragmatyki zawodowej*, Warszawa 2007.
- Lisiecki M., Kwiatkowska-Basałaj B.**, *Pojęcie bezpieczeństwa oraz prognostyczny model jego zapewnienia*, Kraków 2000.
- Lisiecki M.**, *System bezpieczeństwa publicznego państwa. „Przegląd Policyjny”*, nr 4, 1995.
- Mała Encyklopedia Wojskowa**, t. 2 i 3, Warszawa 1971.
- Majer P.**, *Bezpieczeństwo wewnętrzne Polski w rozwoju dziejowym od X wieku do końca Polski Ludowej*, Szczytno 2012.
- Majer P.**, *Milicja obywatelska 1944-1957. Geneza, organizacja, działalność, miejsce w aparacie władzy*, Olsztyn 2004.
- Marszałek A.**, *Państwo w państwie, „Rzeczpospolita”*, 1 II 1999.
- Misiuk A.**, *Służby specjalne*, Warszawa 1998.
- Misiuk A.**, *Służby specjalne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998.
- Musiał F.**, *Józef Oleksy i zagadka AWO „Dziennik Polski”*, 29 czerwca 2007.
- Ney-Krwawicz M.**, *Struktura Organizacyjna Armii Krajowej, Mówią wieki*, nr 9/1986.
- Nowik G.**, *Zanim złamano „ENIGMĘ”. Polski radiowywiad podczas wojny z bolszewicką Rosją 1918-1920*, Warszawa 2004.
- Paprzycki L., Rau Z.**, *Nowoczesne technologie i praca operacyjna*, Warszawa 2009.

- Parzymiesa S., Zięba R.**, *Instytucjonalizacja wielostronnej współpracy międzynarodowej w Europie*, Warszawa 2004.
- Paździor M., Szmulik B.**, *Instytucje bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 2012.
- Peplowski A.**, *Organizacja Biura Wywiadowczego*, Warszawa 1998.
- Peplowski A.**, *Wywiad w wojnie polsko-bolszewickiej (1919-1920)*, Warszawa 1999.
- Peplowski A.**, *Oddział II Sztabu Generalnego NDWP. Zarys organizacji i działalności(1919-1920)*, Warszawa 1994.
- Piotrowski P.** (red.), *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. 2, 1956-1975*, Warszawa 2006.
- Pióro T.**, *Armia ze skazą*, Warszawa 1994.
- Pipkin D. L.**, *Bezpieczeństwo informacji*, Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, Warszawa 2002.
- Piotrowski P.**, *Organizacja i dyslokacja Armii Czerwonej/Radzieckiej na terytorium Polski w latach 1944-1993*, Warszawa 2009.
- Piotrowski P.**, *Śląski Okręg Wojskowy. Przekształcenia organizacyjne 1945-1956*, Warszawa 2003.
- Piotrowski P.**, *W objęciach wielkiego brata. Sowieci w Polsce 1944-1993*, Warszawa 2009.
- Polok M.**, *Ochrona tajemnicy państwowej i tajemnicy służbowej w polskim systemie prawnym*, Warszawa 2006.
- Siemiątkowski Z.**, *Wywiad a władza. Wywiad cywilny w systemie sprawowania władzy politycznej PRL*, Warszawa 2009.
- Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego*, Warszawa 1996, 2002, 2006.
- Sitek B.**, *Problemy bezpieczeństwa antycznego Rzymu [w:] Bezpieczeństwo dużych i średnich aglomeracji z perspektywy europejskiej*, red. M. Lisiecki, B. Sitek, Józefów 2011.
- Skorupka S., Auderska H., Lempicka Z.**, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1989.
- Skrzypek A.**, *Mechanizmy uzależniania, stosunki polsko-radzieckie 1944-1957*, Pułtusk 2002.
- Sobczak K.**, *Lenino – Warszawa – Berlin*, Warszawa 1988.
- Sun Tzu**, *Sztuka Wojny*. Wydawnictwo Przedświt, Warszawa 1994.
- Suliński J.**, *Kursowy system szkolenia oficerów Oddziału II Sztabu Generalnego (Głównego) WP w latach 1919-1945*, Warszawa 2005.
- Starczewski M.**, *Dyweryja pozafrontowa*, „Wrocławskie studia z dziejów najnowszych, Historia XC”, Wrocław 1992.
- Stary Testament**, Poznań 1973.
- Tkaczew Wł.**, *Organa Informacji Wojska Polskiego: 1943-1956, kontrywywiad wojskowy*, Warszawa 2007.

- Tokarz W.**, *Armia Królestwa Polskiego 1815-1830*, Kraków 1986.
- Trejnis Z.**, *Wojsko w systemie politycznym państwa*, [w:] *Homo politycus*, [red. S. Filipowicz], Warszawa 1993.
- Wąsikiewicz J.**, *Ochrona informacji niejawnych (tajemnicy państwowej i służbowej i innych tajemnic prawnie chronionych*. [Materiał szkoleniowy – maszynopis], Warszawa 1999.
- Wilczyński W.**, *Przełom ustrojowy 1989-2005*, Poznań 2005.
- Winter P.**, *Historia agenta o pseudonimie „Knapb”*, „The Times” 2010-02-14 (sobota).
- Wildstein B.**, „Lista Wildsteina”, pod numerem: IPN BU 00612/2839 znajduje się Hieronim Wysocki; pod numerem IPN BU 00744/3; IPN BU 00249/397; IPN BU 001121/1022 znajduje się Wiesław Chrzanowski.
- Włodarkiewicz W.**, *Wrzesień 1939 radzieckie zagrożenie Rzeczypospolitej*, Warszawa 2005.
- Zalewski S.**, *Służby specjalne w państwie demokratycznym*, Warszawa 2002.
- Zalewski S.**, *Nadzór nad służbami specjalnymi w systemie bezpieczeństwa państwa*, praca studyjna, Warszawa 1998.
- Zięba R.**, *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych*, Toruń 2005.
- Żebrowski A.**, *Wywiad i kontrwywiad XXI wieku*, Lublin 2010.
- Żukowski J.**, *Spis agentury nierejestrowanej WSI*, nr pisma PS/00-30/06 z 29.08. 2006; <http://chilka.blox.pl/html/1310721,262146,14,15.html?1,2007>.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- <http://www.centrumjp2.pl/node/3313>. Centrum Myśli Jana Pawła II
http://pl.wikipedia.org/wiki/Boles%C5%82aw_Izydorzyczk
[http://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_%C5%BBukowski_\(genera%C5%82\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/Jan_%C5%BBukowski_(genera%C5%82))
<http://areopag.pl/wiadomości.php>
<http://bezpieczeństwo/security.html>
<http://crackpl.site.pl/>
<http://online.securityfocus.com/infocus/1524>, Intrusion Oetection Systems (IOS),2002
<http://stud.ics.p.lodz.pl>
<http://sunsite.icm.edu.pl/Linuxl>
<http://wiem.onet.pl/>, Wielka Internetowa Encyklopedia Multimedialna, 2004
http://www.bezpieczenstwoit.pl/Metodyka_audytów_bezpieczeństwa_firmy_Kerberos.html
<http://www.centrumjp2.pl/node/3313>, Kazimierz Przydatek Ks, SJ – Centrum Myśli J. P. II
http://www.bezpieczenstwoit.pl/udyty_bezpieczeństwa.html#AudytL_bezpieczeństwo
<http://www.biomouse.com/>
<http://www.c1ico.pl/>
http://www.enigma.com.pl/konferencje/vi_kkzk/index.html
<http://www.ids.poznan.pl>. Wirusy, 2003;
<http://www.iosoftware.com.bioapps/ssisa.html>
<http://www.iriscan.com/>
<http://www.isaca.org.pl/PIR/KONTROLA2000/09.POF>
<http://www.optimus.waw.pl/bio.html>
<http://www.sknpk.uni.torun.pl/wozniak.doc>
<http://www.solidex.com.pl/>
<http://www.sun.com.pl/>
<http://www.underground.org.pl/>
<http://www.verivoice.com/>

Raport o działaniach żołnierzy i pracowników WSI oraz wojskowych jednostek organizacyjnych realizujących zadania w zakresie wywiadu i kontrwywiadu wojskowego przed wejściem w życie ustawy z dnia 9 lipca 2003 r. o Wojskowych Służbach Informacyjnych w zakresie określonym w art. 67. ust.1 pkt 1-10 ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. „Przepisy wprowadzające ustawę o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego” oraz o innych działaniach wykraczających poza sprawy obronności państwa i bezpieczeństwa sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2007;

WAŻNIEJSZE SKRÓTY UŻYWANE W TEKŚCIE

- ABO** – Ankieta Bezpieczeństwa Osobowego
- AR** – Armia Radziecka/Armia Rosyjska
- AWO** – Agenturalny Wywiad Operacyjny
- AWS** – Agenturalny Wywiad Strategiczny
- BAW** – Biuro Attachatów Wojskowych
- BBW** – Biuro Bezpieczeństwa Wewnętrznego
- BCP** – Batalion Centralnego Podporządkowania
- BGŻ** – Bank Gospodarki Żywnościowej
- BZ** – Brygada Zmechanizowana
- CAW** – Centralne Archiwum Wojskowe
- CBI** – Centralny Bank Informacji
- CBT** – Centrum Bezpieczeństwa Teleinformatycznego
- CFE** – Traktat o ograniczeniu sił konwencjonalnych w Europie
- CIA** – Centralna Agencja Informacyjna (USA)
- CZInż.** – Centralny Zarząd Inżynierii
- CZT** – Centrum Zabezpieczenia Technicznego
- DZ** – Dywizja Zmechanizowana
- FMW** – Federacja Młodzieży Walczącej
- FR** – Federacja Rosyjska
- GRU** – Główny Zarząd Wywiadu (wojskowy wywiad ZSRR/Federacji Rosyjskiej)
- GZP** – Główny Zarząd Polityczny (Ludowego) Wojska Polskiego
- HiO** – „Honor i Ojczyzna”
- IC MON** – Instytucje Centralne Ministerstwa Obrony Narodowej
- IPN** – Instytut Pamięci Narodowej
- JW** – Jednostka wojskowa
- KC** – Komitet Centralny
- KG** – Komenda Główna/Komendant Główny
- KGB** – Komitet Bezpieczeństwa Państwowego (ZSRR)
- KGP** – Komenda Główna Policji
- KK** – Kodeks Karny
- KP** – Komisariat/Komenda Policji
- KPN** – Konfederacja Polski Niepodległej
- KPP** – Komenda Powiatowa Policji
- KRS** – Krajowy Rejestr Sądowy

- KRLD** – Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna/Korea Północna
- KW** – kontrwywiad
- KWP** – Komenda Wojewódzka Policji
- LDZ** – Lubuska Dywizja Zmechanizowana
- LK** – lokal kontaktowy
- LWP/WP** – (Ludowe) Wojsko Polskie
- MON** – Ministerstwo/Minister Obrony Narodowej
- MSW** – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
- MSZ** – Ministerstwo Spraw Zagranicznych
- MW** – Marynarka Wojenna
- MWGzZ** – Ministerstwo Współpracy Gospodarczej z Zagranicą
- NAL** – Narodowa Armia Ludowa (NRD)
- NATO** – Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego
- NBP** – Narodowy Bank Polski
- NIK** – Najwyższa Izba Kontroli
- NN** – nieznany
- NRD** – Niemiecka Republika Demokratyczna
- NSZZ** – Niezależny Samorządny Związek Zawodowy
- ON** – obrony narodowej
- ONZ** – Organizacja Narodów Zjednoczonych
- OO** – Oddział Organizacyjny
- OPK** – Obrona Powietrzna Kraju
- OPP** – oficer pod przykryciem
- OW** – Okręg Wojskowy
- OWP** – Organizacja Wyzwolenia Palestyny
- OZ** – osoba zaufana
- OZI** – osobowe źródło informacji
- PAI** – Polska Agencja Informacyjna
- PAIZ** – Polska Agencja Inwestycji Zagranicznych
- PAP** – Polska Agencja Prasowa
- PBO** – Poświadczenie Bezpieczeństwa Osobowego
- PESEL** – Powszechny Elektroniczny System Ewidencji Ludności
- PG** – przestępczość gospodarcza
- PGW** – Północna Grupa Wojsk (Armii Radzieckiej/Rosyjskiej)
- pk** – pod kryptonimem

- POW** – Pomorski Okręg Wojskowy
- PRL** – Polska Rzeczpospolita Ludowa
 - PZ** – Pułk Zmechanizowany
- PZPR** – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza (komunistyczna)
 - RB** – Rada Bezpieczeństwa (ONZ)
 - RdR** – Ruch dla Rzeczypospolitej
 - RFN** – Republika Federalna Niemiec
 - RP** – Rzeczpospolita Polska
 - RSW** – Robotnicza Spółdzielnia Wydawnicza „Prasa – Książka – Ruch” („Ruch”)
- RUSW** – Rejonowy Urząd Spraw Wewnętrznych
- SA/S.A.** – Spółka akcyjna
 - SB** – Służba Bezpieczeństwa (PRL)
 - SG** – Sztab Generalny
- SKW** – Służba Kontrwywiadu Wojskowego
- SLD** – Sojusz Lewicy Demokratycznej
- SOR** – Sprawa Operacyjnego Rozpracowania
- SOS** – Sprawa Operacyjnego Sprawdzenia
- SOW** – Sprawa Operacyjnego Wyjaśnienia
- SOW/ŚOW** – Śląski Okręg Wojskowy
 - SOZ** – Sprawa Operacyjnego Zabezpieczenia
 - SP** – Sprawa Problemowa
 - SPW** – służba poza wojskiem
 - SRI** – Samodzielny Referat Informacyjny
- STASI** – służba bezpieczeństwa NRD
- SWW** – Służba Wywiadu Wojskowego
 - SZ** – Siły Zbrojne
- TKK** – Tymczasowa Komisja Koordynacyjna (NSZZ „Solidarność”)
- TOK** – Teczka Ochrony Kontrwywiadowczej
- TPPR** – Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej
 - TW** – tajny współpracownik
 - UE** – Unia Europejska
 - UKS** – Urząd Kontroli Skarbowej
 - UOP** – Urząd Ochrony Państwa
 - USA** – Stany Zjednoczone Ameryki Północnej
 - USD** – dolar amerykański

- WAT** – Wojskowa Akademia Techniczna
- WL i OP** – Wojska Lotnicze i Obrony Powietrznej
- WNP** – Wspólnota Niepodległych Państw
- WOPlot.** – Wojska Obrony Przeciwlotniczej
- WOW** – Warszawski Okręg Wojskowy
- WUSW** – Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych
- WRD** – Wydział Ruchu Drogowego (Komendy Stołecznej Policji)
- WS/WSP** – współpracownik
- WSG** – Wrocławski Sąd Garnizonowy
- WSI** – Wojskowe Służby Informacyjne
- WSR** – Wojskowe Sądy Rejonowe
- WSW** – Wojskowe Służby Wewnętrzne
- ZIOTP** – Zakład Inwestycji Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego
- ZIND WP** – Zarząd Informacji Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego
- ZETO** – Zakład Elektronicznej Techniki Obliczeniowej
- ZNP** – Związek Nauczycielstwa Polskiego
- ZNTK** – Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego
- ZOMO** – Zmotoryzowane Odwoły Milicji Obywatelskiej
- ZS i A** – Zarząd Studiów i Analiz
- ZSRR** – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich
- ZUR** – Zakład Usług Remontowych
- ZT** – Związek Taktyczny
- ZWW** – Zarząd Wywiadu Wojskowego
- ZSRR** – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich/Sowieckich
- ŻW** – Żandarmeria Wojskowa

WYKAZ SCHEMATÓW

Schemat 1.	Formy czynności operacyjno-rozpoznawczych	38
Schemat 2.	Proces pozyskiwania i przetwarzania informacji przez wywiad i kontrwywiad	43
Schemat 3.	Ewolucja funkcjonowania Zarządu II Sztabu Generalnego WP w latach 1951-1990	99
Schemat 4.	Polski front działalności AWO w strukturach Układu Warszawskiego	123
Schemat 5.	Podział aparatu wywiadowczego AWO	125
Schemat 6.	Krajowy aparat wywiadowczy	126
Schemat 7.	Schemat powiązań wojskowych służb specjalnych PRL w latach 1945-1990 ze służbami specjalnymi ZSRR	130
Schemat 8.	Naczelne władze Rzeczypospolitej Polskiej w 1992 roku	143
Schemat 9.	Powstanie Zarządu II Wywiadu i Kontrwywiadu	144
Schemat 10.	Zobrazowanie ilościowe żołnierzy planowanych do zwolnienia ze służby w latach 1990-1991	146
Schemat 11.	Zobrazowanie ilościowego zestawienia korpusów wojskowych kadry zawodowej byłej WSW	147
Schemat 12.	Organizacja centralnego aparatu WSI 1991 roku	153
Schemat 13.	Kolejność postępowania w udzielaniu dostępu do informacji niejawnych	160
Schemat 14.	Postępowanie WSI (SKW) z informacjami w postępowaniu sprawdzającym	161
Schemat 15.	Procedura udzielania świadectwa bezpieczeństwa przemysłowego	163
Schemat 16.	Układ historycznej struktury położenia oraz powiększania państw NATO	176

SPIS TABEL

Tabela 1.	Wykaz ilościowy żołnierzy planowanych do zwolnienia ze służby	145
Tabela 2.	Ilościowe zestawienie korpusów wojskowych kadry zawodowej byłej WSW na dzień 1 września 1990 roku	146

Aneks 1

DOKUMENTY DOTYCZĄCE ZABÓJSTWA SĄDOWEGO DOKONANEGO NA GENERALE EMILU FIELDORFIE „NILU”

Emil Fieldorf ps. „Nil”



August Emil Fieldorf, ps. Nil (ur. 20 marca 1895 w Krakowie, zm. 24 lutego 1953 w Warszawie) – bojownik o niepodległość Polski, generał brygady Wojska Polskiego, organizator i dowódca Kedywu Armii Krajowej, zastępca Komendanta Głównego AK, dowódca organizacji NIE, kawaler Orderu Orła Białego. Śledztwo przeciwko generałowi wszczęto 20 grudnia 1950 r. Rozpoczęły się intensywne przesłuchania trwające do 30 lipca 1951 r. Generał, pomimo stosowanych wobec niego tortur, odmówił współpracy z Urzędem Bezpieczeństwa. 4 sierpnia oficer śledczy MBP ppor. Kazimierz Górski sporządził akt oskarżenia. W jego uzasadnieniu czytamy: „Wrogość swą do ruchu lewicowego i Związku Radzieckiego Fieldorf August wykazał już w latach 1920, podczas których, będąc w stopniu porucznika jako dowódca kompanii 1. Pułku Legionów Polskich, brał czynny udział w marszu Piłsudskiego na ZSRR i za szczególne wyróżnienie się w walkach został czterokrotnie wyróżniony Krzyżem Walecznych oraz awansował do stopnia kapitana”.

Karta z kartoteki skazanych w latach 1945-56 (awers). W prawym górnym rogu krzyżyk naniesiony czerwoną kredką oznacza wyrok śmierci

Przebieg choroby w okresie uwięzienia W więzieniu w 370/51		Data i podpis wypełniającego 26-11-53 [signature]	
Nazwisko imię Fiedorof August - Emil			
Nazwisko panieńskie		Imię rodziców Andrzej - Agnieszka	
Data i miejsce urodzenia 20-III-1895 Gwałków.			
Imię matki lub żony Zanna		Wzrost	
Wykształcenie Srednie		Zawód Bez zawodu	
Obywatelstwo polskie		Narodowość polska	
Ostatnie miejsce zamieszkania Loda ul. Póchnika 39m 15			
Data aresztowania		Data osadzenia w więzieniu 19-XII-50	
Kiedy i sąd przysądził 19-XII-50 el. B. P. Wne			
Na mocy której decyzji osadzony w więzieniu el. P. P. Wne			
Data i Nr sądowego nakazu przetrzymania w więzieniu / sankcji prokuratorskiej 11-XI-50 VII Pu II 239/50			
Podezrany o przestępstwo z art. - Dekr. 86 § 2. R. P. W. P.			
Do której dyspozycji przekazany Sędzia Wojew el. m. st. Wne			

Źródło: IPN. <http://www.ipn.gov.pl/portal/pl/203/Archiwalia.html>

Karta z kartoteki skazanych w latach 1945-56 (rewers)

Sąd orzekający: <i>Sąd Wojew</i>		nr sprawy i data wyroku: <i>IV K 311/51 10-IV-52</i>	
Miejsce przetrzymania: <i>Przetrzym. w Zakł. - Leż.</i>		Wydział karny: <i>karna śmieci</i>	
Początek kary: <i>/</i>		Koniec kary: <i>/</i>	
Do czasu dyspozycji pozostaje po wyroku: <i>Genev. Frank & K. d. w Wnie</i>			
Zwolniona kary na mocy		Koniec kary po zmianie	
Data i miejsce przeniesienia			
Data i miejsce przeniesienia			
Data i miejsce przeniesienia			
Data i miejsce przeniesienia			
Przerwa kary na mocy zarządzenia		Przerwa kary na mocy zarządzenia	
od do		od do	
Zwolniony () data			
Rodzaj, data i Nr odnośnego dokumentu			
Zmowa dnia: <i>24-11-1953</i>		Zbiegł data	
wypadek: <i>wyłowiono!</i>		Doprowadzony dnia	
Uwagi: <i>Wskazano niobu niekwestionowano dn. 3.3.53. Puh</i>			
D.W. 68			

Źródło: IPN. <http://www.ipn.gov.pl/portal/pl/203/Archiwalia.html>

List ojca generała Fieldorfa z prośbą o akt łaski dla skazanego syna

47
B. PILNE.

PROKURATURA WARSZAWA, K. Repr. 1305/53
84-555
Pr. 7. F. 43/53. 46

Do Prezesa Rady Ministrów!

Belwedera
Rady Ministrów

Uzasadnienie
Wp. 3
Nr. 3
impetrator: o następujący treści: podanie

Prerony: August Emil (2-go im) Fieldorf, urodzony dnia 20 Marca 1892, syn Antoniego i Agnieszki z d. Janowicz, zamieszkały stałemu w Łodzi, ul. Rachmilla obecnie w mieszkaniu w Warszawie, ul. Sakowicka pawilon X., zastępcy prexa **Andrzeja Fieldorfa** smerytanowanego **marxysty Koleszawczyka** w **Kielcach** ul. **Bolesława** 11/6

Dostojny Obywatelu Prezesa Rady Ministrów

Dostał mi się wiadomość, że **ogrodnik Wojciechowski** **Sądu Rejonowego w Warszawie** skarżący mojego syna, **Augusta Emila (2-go im) Fieldorfa**, na **śmierć**, **zwał** w **ostatnich dniach** **czternastodniowy** **pięć** **stajęcy** **Sąd Wojewódzki**

Wzrostem **starszym**, **liczącym** **87 lat** **zycia** **smerytanowanym** **marxysta** **Koleszawczyka**, **pkhadronie** **cyfry** **robotniczej**. **W** **Przecie** **okupacji** **stracił** **syna** **Jana** **Leontyna**, **który** **został** **zamordowany** **w** **obozie** **Kamarkajnyngim** **w** **Byerosem**. **Zana** **moje**, **Agnieszka**, **zmarła** **w** **1941**, **do** **czego** **przyczyniła** **się** **sytuacja** **i** **brak** **ustanowionej** **przez** **hitlerowców** **syna**. **Obecna** **wiadomość** **o** **grozie** **śmierci**, **która** **zawisła** **nad** **główną** **działką** **z** **rynek** **dziedzi** **jest** **z** **kolei** **dla** **mojej** **ciężkiej** **ja** **nie** **do** **znieśnienia**

Wracam **się** **tedy** **je** **zgrybił** **starszy**, **do** **Dostojnego** **Obywatela** **Prezydenta** **z** **najgorętszą** **prośbą** **o** **zauważenie** **się**, **o** **skazanie** **z** **konstytucyjnego** **prawa** **łaski** **w** **stosunku** **do** **mojego** **syna** **Augusta** **Emila** **(2-go im) Fieldorfa**

Kielce **dnia** **24** **Października** **1952**

Proszę **rac** **zwrócić** **się** **prośbą** **Obywatela** **Prezesa** **Rady** **Ministrów** **o** **przybył** **rozpatrzenie** **mojej** **prośby** **dnia** **27**, **9**, **1953** **Andrzeja** **Fieldorfa** **ul** **Bolesława** **11/6**

BARDZO WAŻNE

Źródło: IPN. <http://www.ipn.gov.pl/portal/pl/203/Archiwalia.html>

Polecenie wykonania wyroku śmierci na generale Emilu Fieldorfie „Nilu”.

Ordn.

Warszawa, dnia 24 lutego 1953 r. ⁴⁰

Warszawa I skr.poczt. 1053

GENERALNA PROKURATURA
RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Nr W DS. 9/53/tjn. Do

Obywatela
Naczelnika Więzienia
Warszawa I

Dnia 24 lutego 1953 r. o godz. 15. na terenie
tamt. Więzienia zostanie wykonany wyrok w stosunku do
Augusta Emila Fieldorfa, ur. 26 III. 1895 r. w Krakowie
s. Andrzeja, skazanego wyrokiem Sądu Najwyższego z dnia
20 października 1952 r. nr akt III K. 74/52 uchylającym
wyrok Sądu Wojewódzkiego dla m. st. Warszawy z dnia 16. IV.
1952 r. nr IV K. 311/51 na karę śmierci.

Proszę o wydanie niezbędnych zarządzeń do wykona-
nia egzekucji.

W załączeniu: odpis ^{wyrok} Sądu Najwyższego nr III K.
74/52, Sądu Wojewódzkiego dla m. st. Warszawy nr IV K. 311/51
oraz decyzja Rady Państwa z dnia 3. II. 1953 r. o nieskorzystanie
z prawa łaski. -

WICEDYREKTOR DEPARTAMENTU III
A. Graff

Sg /Mh.
1953. W. w. 5. Główny 1. Zam. 90/100. 1953
CEN: Osiaty 5 Ł. 193-137. K. 41 - bez nakł. 4.3. 1953

Źródło: IPN. <http://www.ipn.gov.pl/portal/pl/203/Archiwalia.html>

Protokół wykonania kary śmierci na generale Emilu Fieldorfie

Warszawa, dnia 24 lutego 1953 r.

Nr. W DS 9/53/vjn.

PROTOKOŁ

z wykonania wyroku Sądu Najwyższego z dnia 20 października 1952 r. nr akt III K. 74/52, uchylającego wyrok Sądu Wojewódzkiego dla m.st. Warszawy z dnia 16.IV.1952r. nr IV K. 311/51, mocą którego August Emil Fieldorf, ur. 20.III. 1895 r. w Krakowie, syn Andrzej, skazany został na karę śmierci.-

O b e c n i :

Prokurator : *W. Felner*
Naczelnik Więzienia : *Gracich Alojzy*
Lekarz więzienny : *Konkleski Maksymilian*
o godz. 15⁰⁰ doprowadzono skazanego Augusta Emila Fieldorfa na miejsce stracenia.

Prokurator odczytał sentencję wyroku Sądu Najwyższego z dnia 20 października 1952 r., wyroku Sądu Wojewódzkiego dla m.st. Warszawy z dnia 16.IV. 1952 r. oraz decyzję Rady Państwa z dnia 3 lutego 1953 r. o nieskorzystaniu z prawa łaski w stosunku do Augusta Emila Fieldorfa, po czym zarządził wykonanie wyroku. Wykonawca przystąpił do wykonania.

Wyrok wykonano przez powieszenie.
Po stwierdzeniu zgonu przez lekarza więziennego Prokurator ogłosił, że wyrok został wykonany.
zakonczono i podpisano o godz. 15³⁵



Gracich
AM

Aneks 2

Zatwierdzam

Z-ca Szefa Głównego Zarządu Informacji

/Woznienski ptk/

TEMATYCZNY PROGRAM

10-dniowego Kursu Oficerów Informacji

1. Międzynarodowa sytuacja polityczno-gospodarcza – wykl. 3 godz. plk Fonkowicz
a) krajowa sytuacja polityczno-gospodarcza – sem. 2 godz.
2. Przewodząca rola PPR w jednolitym froncie i jej zadania – wykl. 2 godz. plk Fonkowicz
w świetle aktualnej sytuacji w kraju – sem. 2 godz. wykl.
3. Układ sił reakcyjnych w kraju do 1939 roku – wykl. 4 godz. Biuro Studiów
a) przerastanie ideologiczne organizacji reakcji przedwojennej w reakcyjne podziemie w czasie okupacji
b) przerastanie reakcyjne podziemia z okresu okupacji w bandyckie podziemie w pierwszym okresie po wyzwoleniu
4. Nowy etap podziemia w świetle ostatnich procesów – wykl. 8 godz. mjr Hlebowicz
a) nowe formy i metody działalności wroga w WP
b) sabotaż jako sposób walki wrogich elementów
c) zadania organów informacji w świetle aktualnej sytuacji politycznej w kraju i nowych form pracy wroga w WP
5. Zagadnienie kleru – wykl. 2 godz. Sarnowski
6. Co to jest dwójka – baza wrogich elementów – wykl. 2 godz. Biuro Studiów
7. Rozpoznanie całokształtu życia obsługiwanej jednostki jako podstawowy warunek kontrwywiadowczej pracy – wykl. 2 godz. mjr Polaków
8. Praktyczna organizacja pracy na obsługiwanych obiektach – wykl. 2 godz. mjr Ruchadło
– sem. 2 godz.
9. Praca i wychowanie agentury – wykl. 4 godz. ppłk Karalun
a) znaczenie tajnego aparatu, podbór i werbowanie
b) zadania i praca z informatorami i agentami
c) praca z rezydentami
d) ustalenie i potrzeby wychowania agentury
10. Opracowanie i wykorzystanie agenturalnych doniesień – wykl. 2 godz. mjr Ruchadło
– sem. 2 godz.
11. Operatywna ewidencja – właściwa kwalifikacja spraw – wykl. 3 godz. mjr Pankow
– sem. 1 godz.

- | | |
|---|----------------------------------|
| 12. Dochodzenie w związku z realizacją sprawy | - wykl. 2 godz. mjr Ziemiński |
| 13. Odpowiedzialność operatywnego pracownika za nadzwyczajne wypadki i dezercje w jednostce | - wykl. 2 godz. mjr Polaków |
| 14. Oficer Informacji w jednostce i jego partyjność | - wykl. 2 godz. płk Wozniesiński |
| 15. Konsultacja zagadnień agenturalno-operacyjnych | - wykl. 4 godz. mjr Krasosielski |
| 16. Prace pisemne: (oddzielnie zatwierdzone przez kierownictwo) | - 12 godz. |

Wykładów	godz. 40
Sem.	godz. 13
Konsultacje	godz. 4
Prac pisemnych	godz. 12
Razem	69

Wykłady i seminaria 8 godzin dziennie i 2 godziny nauki własnej.

Dni nauki 9.

p.o. Szefa Szkoły Oficerów Informacji WP

KARALUN - ppik

IPN, 850/327.

Aneks 3

Warszawa, dnia 1989.02.27

**MINISTER WSPÓŁPRACY
GOSPODARCZEJ Z ZAGRANICĄ**

Mgr inż. DOMINIK JASTRZĘBSKI

/w miejscu/

[pieczętka:

Minister Współpracy Gospodarczej z Zagranicą

Dominik Jastrzębski]

Akceptuję

Podpis nieczytelny

Informuję Obywatela Ministra, że w ramach Centralnego Zarządu Inżynierii MWGZ działa w Zespole IV/II obszar płatniczy/ Wydział reeksportu sprzętu specjalnego. Działalność Wydziału obejmuje również import embargowy dla resortów Obrony Narodowej, Spraw Wewnętrznych i innych instytucji i przedsiębiorstw działających na rzecz obronności kraju. W dotychczasowej swej działalności Wydział realizował również zamówienia importowe zlecone przez kontrahentów zagranicznych.

Prowadzona przez Wydział reeksportu działalność ma szczególny charakter. Z istoty tego obrotu towarowego wynika, że powinien on być prowadzony z zachowaniem pełnej poufności a wypełnienie niezbędnych warunków dla tego rodzaju działalności wymaga nowych niekonwencjonalnych metod organizacyjno-prawnych.

Aby spełnić te wymogi CZI proponuje przekształcenie Wydziału reeksportu w Spółkę prawa handlowego, posiadającą koncesję na prowadzenie handlu zagranicznego w zakresie towarów rynkowych, pod przykryciem których prowadzona będzie działalność handlowa asortymentem towarowym pozostającym w kręgu zainteresowań dotychczasowego Wydziału.

Utworzenie Spółki umożliwiłoby przejście przez nią do realizacji transakcji niewygodnych dla CZI, pozwoliłoby na pełne wykorzystanie zagranicznych kontaktów Wydziału oraz ich dalszą rozbudowę i mogłoby przyczynić się do pozyskania nowych źródeł zakupów i dostaw, wykorzystywanych tak przez CZI jak i przez Spółkę.

Chciałbym nadmienić, że wypracowany przez Wydział zysk w 1988 r. zamknął się kwotą 500 tys. USD przy trzyosobowej obsadzie personalnej.

Partnerem w Spółce byłby Wojewódzki Związek Kółek i Organizacji Rolniczych, który oprócz lokalu dla Spółki, wniósłby swoje kontakty w krajowej sieci dystrybucji i obrotu produktów rolnych, maszyn i urządzeń oraz surowców dla rolnictwa.

Cześć lokalu jest obecnie wykorzystywana przez Wydział reeksportu na bazie odrębnego porozumienia CZI MWGZ z WZKiOR /telefony, telex, telefax/.

Wydzielenie środków w wysokości ok. 100 mln zł jako kapitału zakładowego zapewniłoby pomyślny start Spółki, a niewielkie koszty własne, dobra i skuteczna sieć dotychczasowych kontaktów z kontrahentami zagranicznymi oraz zwiększająca się liczba zamówień rokuje nadzieje na jej dalszy rozwój.

Mając powyższe na uwadze proszę Obywatela Ministra o akceptację propozycji.

[podpis nieczytelny]

Mgr inż. Włodzimierz Seweryński

(Teczka personalna Wirakocza, nr 044/87, spis akt IPN nr 00464, poz. 93.)

